



Tomori Pál Főiskola

TUDOMÁNYOS MOZAIK 18. kötet



2020

ISSN 2063–1227

ISBN 978-615-80727-6-2

Kiadó: Tomori Pál Főiskola

Felelős vezető: Dr. Meszlényi Rózsa

TUDOMÁNYOS MOZAIK

18. kötet

*Bor, gasztronómia, kultúra –
Értékteremtő tudomány*

Budapest, 2020

Szerkesztők:

Dr. Fata Ildikó

Dr. Kissné dr. Budai Rita

Nyelvi lektor:

Dr. Kromják Laura

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	8
--------------	---

DR. HADHÁZY TIBOR

Aki a Föld belsejébe tekintett... Eötvös Loránd (1848-1919)	9
---	---

BOJÁR IVÁN ANDRÁS

Bor és identitás	19
------------------------	----

GARBÓCI LÁSZLÓ

A szőlő- és borkortermelés meghonosodása Budafok-Tétényben	27
--	----

BITAI GERGELY

Borrégiók találkozása a Budafoki Borlapon	33
---	----

I. MŰVÉSZETTUDOMÁNY

DR. CSANÁDI-BOGNÁR Szilvia

Távolságtartó, nosztalgikus, ironikus, groteszk – Csendélet-változatok a kortárs művészetben	39
---	----

PaedDr. CSEH Gizella

Adalékok és töredékek a (magyar) népszínmű definíciós kísérleteihez és művelődéstörténeti kérdéseihez	51
--	----

DR. FRENYÓ Zoltán

Józanság és mámor. Adalékok a bor filozófiájához	63
--	----

DR. KISSNÉ DR. BUDAI Rita

Művészeti élet a budapesti kávéházakban	74
---	----

ZUGOR Zoltán

Bor – kép – élmény. A Balatonfüredi Borhetek és kísérőrendezvényei tükrében	84
--	----

II. GAZDASÁGTUDOMÁNYOK**DROTÁR Nikolett**

Borturizmus vagy borkereskedelem? Az útkeresés irányai Tokaj-Hegyalján	99
---	----

GYULAFFY Béláné DR. BERÉNYI Mária – HOLMÁR Krisztina

Életünk és a Föld – fenntartható a fejlődés?	108
--	-----

DR. HEGEDŰS Mihály

A pénzügyi és vezetői számvitel átalakulása	115
---	-----

HOLMÁR Krisztina – GYULAFFY Béláné DR. BERÉNYI Mária

Fenntartható érdeklődés – a borturizmus és feltételei	122
---	-----

DR. MELLES Hagos Tewolde

The Basics of Economics for Analysis of Liquidity	132
---	-----

SZIVÓS Etelka

A kórházi integrációs modellek szervezeti felépítésének összefüggése a hatékonyság, transzparencia és igazságosság elvével, a forrásallokáció kérdéseivel	147
---	-----

III. TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

LAKATOS Adél

Bepillantás a 18. századi kalocsai érseki konyhába. Gasztronómiai kalandozás Patachich Ádám érseki udvarában inventáriumának tükrében.....155

DR. ÖNHON Ömür

Red Pepper; Hungary vs. Turkey Analysis.....165

DR. Monika Éva PÁL

Political Cookbook: Food, Power and Visual Representation in Hungarian Politics168

DR. YILMAZ Mehmet

A Bestepe-fordulat – A török elnöki rendszer bevezetésének kritikája182

IV. ABSTRACTS

Abstracts195

ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasó!

Bor, gasztronómia, kultúra – Értékkeremtő tudomány címmel a Tomori Pál Főiskola *Tudományos Mozaik* című sorozatának 18. kötetét ajánlom figyelmébe.

Főiskolánk 2019 novemberében immár tizenötödik alkalommal rendezte meg hagyományos éves konferenciáját és tárja az érdeklődő olvasó elé annak tanulmánykötetbe rendezett anyagát.

A Magyar Tudományos Akadémia által kezdeményezett ünnep alkalmat ad az oktatók, kutatók és egyéb tudományos szakemberek találkozására, új kutatási eredményeik bemutatására és disszeminációjára, de ugyanakkor fórumot teremt az ismeretszerzés számára is.

Bízom abban, hogy a jelen kötet hitelesen tükrözi a Főiskolánkon folyó tudományos munka minőségét, valamint azt a folyamatot is, amely által intézményünk bekapcsolódik a nemzetközi felsőoktatási hálózatba.

Minden érdeklődő számára ebben az évben is jó szívvel ajánlom színvonalas tanulmánykötetünket.

Dr. Meszlényi Rózsa

főiskolai tanár

Alapító Rector Emerita

Budapest, 2020. május 15.

AKI A FÖLD BELSEJÉBE TEKINTETT ... EÖTVÖS LORÁND (1848-1919)

Dr. HADHÁZY Tibor

(ny. főiskolai tanár, fizikus, egykori oktatási rektorhelyettes, Nyíregyházi Egyetem)

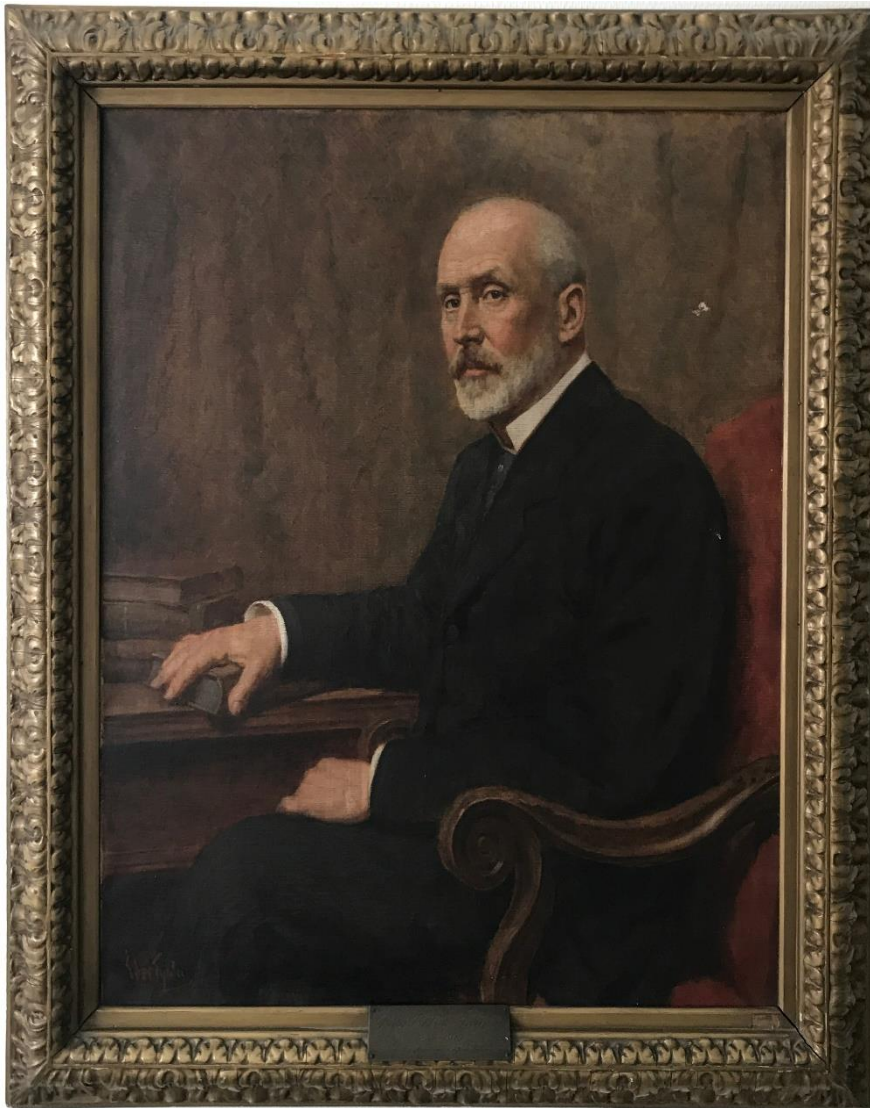
Báró Eötvös Loránd 1848. július 27-én született Budán. Tizenhét éves korában érettségizett a pesti piarista gimnáziumban. 1867-70 között német egyetemeken tanult fizikát, matematikát és kémiát. Eötvös Loránd tudományos munkásságának középpontjában a gravitációs vizsgálatok állnak. A nevét viselő, általa tervezett torziós inga döntő szerepet játszott a földfelszín alatti ásványkincsek (kőolaj, földgáz, vasérc, stb.) feltárásában szerte a világon. Az eszközzel végzett mérései továbbá igen fontos kísérleti háttérül szolgáltak A. Einstein általános relativitáselméletéhez. Tudományszervező tevékenysége (tizenhat évig volt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke), a tehetséggondozás és a közoktatás területén megtett úttörő kezdeményezései, sportszervezői szerepe egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy Eötvös Loránd talán a legismertebb és legmegbecsültebb fizikus határainkon belül. 1919. április 8-án hunyt el az általa alapított Kísérleti Fizikai Intézetben.

Kulcsszavak: Eötvös Loránd, tudós, magyar tudománytörténet, fizika, torziós inga, tudományszervezés, tanár

1. Bevezetés

Eötvös Loránd fizikus a magyar tudóstársadalom kiemelkedő alakja. Nemzetközi ismertségét korszakos tudományos eredményeivel, hazai – már életében megtapasztalt – ismertségét ezeken túl kultúrpolitikus, tudomány- és oktatásszervezői tevékenységével érdemelte ki. Neve ismerősen cseng az „utca emberének” is, melyhez hozzájárult emlékének töretlen ápolása is. 2019-ben halálának 100. évfordulójára emlékeztünk, s erre kiváló alkalmat szolgáltatott a „Magyar Tudomány Ünnepe 2019” rendezvénysorozat. Ennek keretében hangzott el az alábbi, életét, munkásságát bemutató előadás a Tomori Pál Főiskolán.

2. Életútjának fontosabb állomásai



1. sz. ábra: Eötvös Loránd (1848-1919)

Báró vásárosnaményi Eötvös Loránd 1848. július 27-én született Budán, a Krisztinavároshoz tartozó Svábhegyen. Apja báró Eötvös József író és költő, ismert államférfi, anyja Rosty Ágnes felvilágosodott nemesi család gyermeke, a Békés megyei alispán leánya. Anyakönyvezett keresztnéve(i): Loránd Ágoston Ignác Albert József, melyek az ősökre utalnak. Elemi iskolai tanulmányait magántanulóként végezte, 1860-tól lett nyilvános tanuló a pesti piarista gimnáziumban. Már ekkor érdeklődött a természettudományok iránt, s rendszeresen bejárt a pesti egyetem fizikaprofessorához, Jedlik Ányoshoz, hogy segédkezzen kísérleteinél. 1865-ben, 17 évesen érettségizett, kitűnő eredménnyel. Mivel az irodalom, de a politika is érdekelte a szülei tanácsát követve a pesti egyetem jogi karán kezdte meg felsőfokú tanulmányait. 1867-ben egy olaszországi családi

kiránduláson, Padova és Bologna meglátogatásakor az utóbbi egyetemének könyvtárában hangzott el a sorsfordító mondat: „Apám, szeretnék fizikus lenni, olyan, mint Galilei volt!” A jóváhagyást követően 1867-ben a Heidelbergi Egyetemre, majd Königsbergbe iratkozott be. A kor kiemelkedő professzorainak – Kirchhoff (fizikus), Bunsen (kémikus), Helmholtz (matematikus és fizikus) – előadásait hallgatta, majd kiváló minősítéssel szerzett doktorátust 1870-ben. Hazatértét követően, 1871-ben a pesti egyetem helyettes tanárává, majd egy évvel később az Elméleti Fizika Tanszék nyilvános, rendes tanárává nevezték ki. Ígéretesen induló oktatói és kutatói pályája meredeken ívelt fölfelé. 1873-ban már a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) levelező tagja, 1878-ban a Kísérleti Fizikai Tanszék tanszékvezető professzora lett. Közben 1876-ban megnősült, felesége – Horváth Gizella – három leánygyermekkel ajándékozta meg. 1883-ban az MTA rendes tagjává választották, s kezdeményezésére megkezdték az akkori Eszterházy utcában az új Kísérleti Fizikai Intézet építését, amelyet haláláig vezetett.

Időközben kutatói érdeklődése a gravitáció kérdésköre felé irányult. A gravitációval kapcsolatos méréseit 1888-ban kezdte meg. Ezt követően születtek híres dolgozatai is e témakörben. Az általa tervezett – és Süss Nándor által kivitelezett – torziós ingával első méréseit a Balaton jegén végezte 1901-ben. Az eszköz az 1900-as Párizsi Világkiállításon, majd két évvel később a Brüsszeli Világkiállításon is aranyérmes nyert. 1902-től geofizikai mérések sokaságát végzi az Eötvös- ingával, feltérképezve ezzel a Kárpát-medence ásványkincseit.

Eredményeit, munkásságát már életében sok kitüntetéssel honorálták. A már említett világkiállítási sikerek mellett megkapta a Ferenc József rend nagykeresztjét, a Pro Litteris et Artibus díszjelvényt, a Göttingeni Egyetem Beneke-díját, a Természettudományi Társulattól a Szily-érmet. Díszdoktorrá avatták Krakkóban, a Norvég Királyi Egyetemen, kültagja lett a Porosz Királyi Tudományos Akadémiának, s kétszer – 1913-ban és 1914-ben – Nobel-díjra is felterjesztették.

Az 1919. április 8-án bekövetkezett haláláról hírt kapó Albert Einstein e szavakkal fordult a berlini Szellemi Együttműködés Nemzetközi Szövetsége kongresszusán jelen lévőkhöz: „A fizika egyik fejedelme – Eötvös Loránd – halt meg.”

3. Kutatási területei

Eötvös Loránd 1869 őszétől Heidelbergben készült doktori cselekményére. Első tudományos szárnypróbálgatásai ekkorra datálódhatnak. A foszforeszcencia témakörében végzett kísérleteket, minden komolyabb eredmény nélkül. Témavezetői sem igen tudták megfelelően segíteni, és főként kellően motiválni. Doktori szigorlata (főtárgy: természettan, melléktárgyak: matematika és kémia) mindezek ellenére kitűnőre sikerült.

Pesti egyetemi tanársága kezdeti éveiben elméleti fizikai témájú dolgozatokat írt, melyeket később ő maga is jelentékteleneknek minősített. Kutatói, tudományos pályájának meredek felfelé ívelése 1874-ben kezdődött, amikor Jedlik Ányos az elmélyült kísérleti munka felé terelte. Hatására kezdetben elektrosztatikai problémákkal foglalkozott, majd Jedlik halála után – mint a helyére kinevezett tanszékvezető rendes tanár – érdeklődése a folyadékok felületi jelenségeinek vizsgálata felé irányult. Az e területen elért jelentős eredményeit ismertette 1885 januárjában az MTA-n tartott székfoglaló előadásán. A róla elnevezett Eötvös-törvény a felületi feszültség hőmérséklettől való függését írja le.

1890-ben, 41 éves korában publikálta első híres, gravitációval kapcsolatos dolgozatát „A Föld vonzása különböző anyagokra” címmel. Az általa tervezett torziós inga nem csak a föld okozta gravitációs erő (nehézségi erő) nagyságának, de igen csekély irányváltozásának meghatározására is alkalmas eszköz volt. Felismerte, hogy segítségével következtetni lehet a földfelszín alatti kőolaj-, érc-, kősó-, földgáz és egyéb ásványkincsekre. A torziós inga kiváló eszköznek bizonyult a tehetetlen és a súlyos tömeg azonosságának kimutatására is. Mérései ezt az azonosságot $1/200000000$ -nyi pontossággal igazolták. Eötvös Loránd ezzel az eredményével megteremtette az Einstein nevéhez fűződő általános relativitáselmélet alapfeltevésének szilárd kísérleti bázisát. [3] Eötvös Loránd gravitációs vizsgálatainak értékes eredménye, – ami Eötvös-effektus néven került be a fizika tankönyvekbe – hogy ha a Földön keleti irányba mozog egy test, akkor súlya valamelyest csökken, míg a nyugati irányba haladva kissé növekszik.

4. Az Eötvös-féle torziós inga, gravitációs vizsgálatok

Isaac Newton (1643-1727) jutott arra a következtetésre, hogy a Holdat ugyanaz az erő tartja Föld körüli pályán, mint ami – a legenda szerint – a kertjükben fejére eső almát mozgatta. Az általa matematikai formulába is foglalt törvény szerint a „m” és „M” tömegek között fellépő erő nagysága egyenesen arányos a tömegekkel és

fordítottan a közöttük lévő távolság négyzetével. Ez az erő (gravitációs erő) vonzó típusú, kölcsönös, s természetesen minden tömeg között fellép. Mértéke a mindennapjainkban fellelhető testek esetében igen csekély, a nagy tömegű égitestek között azonban óriási. Newton gravitációs törvényének helyességét később Cavendish 1798-ban kísérletileg is igazolta. [1]

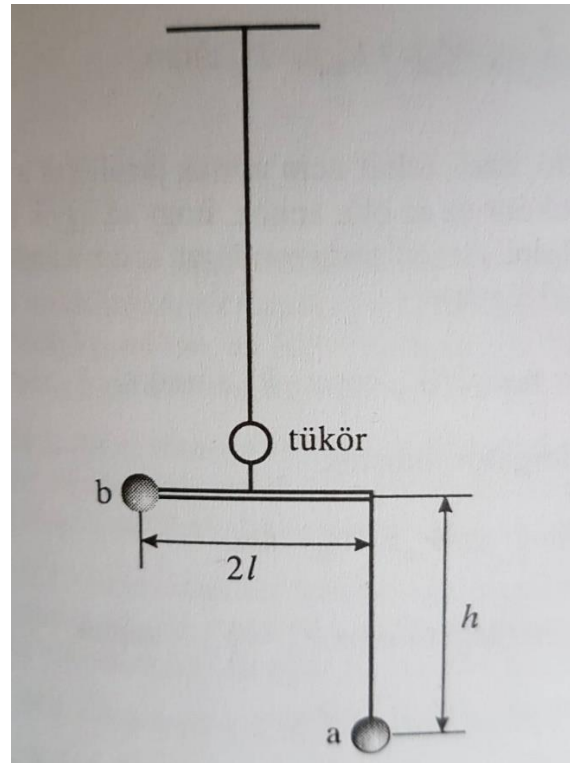
A Föld és a rajta levő testek közötti gravitációs vonzóerő (amit, ha a Föld az egyik test, nehézségi erőnek szokás hívni) irányát a leeső testek jelölik ki, de mutatják pl. a ferde hegyoldalakon növények is. Ez az irány a Föld különböző pontjain – feltételezve, hogy a Földet homogén (mindenütt azonos sűrűségű) gömbnek tekintjük – annak középpontja felé mutat. (A mindennapi életben ezt az irányt nevezzük függőlegesnek) Mivel pedig a vonzóerő nagysága a Föld és az adott tömeg (pontosabban: a képzeletben ponttá zsugorított tömegek) távolságától függ, ezért a vonzóerő bolygónk lapultsága miatt kicsit nagyobb a sarkokon, mint az egyenlítőnél – ugyanazon testet feltételezve.

Ezt az erőt tehát irány és nagysága jellemzi. A Föld és egy test (pl. egy tégl) közötti vonzóerő nagyságát egyszerűen megmérhetjük, ha ez utóbbit egy skálával ellátott rugóra függesztjük. Az Eötvös Loránd tervezte torziós ingával pedig a nehézségi erő irányának apró helyi változásait mutathatjuk ki. Ha a földfelszín alatti rétegek teljesen azonos sűrűségűek, akkor az erőirányok ezen a területen párhuzamos egyenesek. Ha azonban pl. nagy sűrűségű vasérc lapul a felszín alatt, akkor ennek hatására e területen a nehézségi erő irányai (erővonalak) picit összetartóak lesznek, míg ritka gázmező esetén nagyon kis mértékben széttartanak.

Maga Eötvös Loránd mérőeszközét ekként jellemezte: „Egyszerű egyenes vessző ez az eszköz, amelyet én használtam, végein különösen megterhelve és fémtokba zárva, hogy ne zavarja se a levegő háborgása, se a hideg és meleg váltakozása. E vesszőre minden tömeg a közelben és a távolban kifejti irányító hatását, de a drót, amelyre fel van függesztve e hatásnak ellenáll és ellenállva megcsavarodik, e csavarodásával a reá ható erőknek biztos mértékét adván. Egyszerű, mint Hamlet fuvolója, csak játszani kell tudni rajta, és miként abból a zenész gyönyörködhető változásokat tud kicsalni, úgy ebből a fizikus a maga nem kisebb gyönyörűségére, kiolvashatja a nehézségnek legfinomabb változásait. Ily módon a földkéreg olyan mélységeibe pillanthatunk be, ahová szemünk nem hatolhat és fúróink el nem érnek.” [2]



2. sz. ábra: Eötvös-féle kettős inga



3. sz. ábra: A torziós inga vázlatja

*Forrás: Demény et al. (2005): Fizika I.
(Klasszikus mechanika).*

Az első Eötvös-ingák (horizontális variométerek) 1891-ben készültek el Süss Nándor üzemében. A torziószál hajszálnál is vékonyabb platinadrót volt, elcsavarodását a rá erősített kis tükörről visszaverődő fény segítségével lehetett érzékelni. A karra helyezett tömegek – melyek közül az egyiket lelógatták a megváltozott irányú nehézségi erő vízszintes összetevőjének érzékelése céljából – 25-30 gramm tömegűek. Az eszköz roppant érzékeny, még az észlelő testtömege is hatással van rá. Ezért egy mérés időtartama kb. 40 perc. Mivel Eötvös Loránd a torziós ingát nem szabadalmaztatta, az a mai napig a magyar „tudományos vagyon” részét képezi, az emberiség közkinccse. Mintegy 100 darabot exportáltak is belőle. Reprodukálását a műszaki leírás hiánya nagyban nehezíti. A mai napig nem sikerült olyan vékony torziószálakat előállítani, melyek annak idején Süss Nándor üzemében készültek.

Az ingával az első méréseket a Ság-hegyen végezték, majd sor került lényegében az egész Kárpát-medence geofizikai feltérképezésére – két ütemben. A mérések első részét Eötvös Loránd végezte, majd az 1950-es években folytak kiterjedt vizsgálatok. Az összesen mintegy 60 ezer mérésből 45 ezer dokumentációja ma is fellelhető. Az Eötvös-inga világkarrierjét jelzi, hogy segítségével fedezték fel többek között a texasi, a venezuelai és az iraki olajmezők jelentős részét is.

5. Tudományszervező, oktatási, közéleti tevékenysége

Eötvös Loránd arisztokrata származása ellenére polgári foglalkozást választott – egyetemi tanár lett. Ezzel –főleg kezdetben – meglehetősen feltűnést keltett, és ez a kíváncsi hallgatókat előadásaira vonzotta. Az egyetemen Jedlik Ányos örökébe lépve a kísérleti fizika iránti mély elkötelezettséggel tartotta előadásait. Előadásaira és gyakorlati óráira mindig lelkiismeretesen készült, éppen ezért szomorúan tapasztalta a pesti egyetemi hallgatóság kellő érdeklődésének hiányát. Ennek egyik fő okát abban látta, hogy a sok szegényebb sorból származó hallgató megélhetési nehézségei miatt tanulmányai melletti munkavégzésre kényszerül, így az órákra alig járnak be, s nem is jegyzetelnek megfelelően. Vallotta, hogy „az egyetem föladata a középiskolában kellően előkészített fiatalembereknek előadások és gyakorlatok által oly módon való kiképzése, hogy tudományos ismereteik alapján az egyház, állam és társadalom szolgálatára alkalmasokká váljanak”. Mindezek szellemében javasolta kötelező tanrend kialakítását és az óralátogatási kötelezettség bevezetését. [6]

Tervei alapján épült meg az oktatás és a tudományos kutatás céljaira egyaránt alkalmas Kísérleti Fizikai Intézet, melynek haláláig vezetője volt. Lakása is az épületben kapott helyet. Fiatalon, mindössze 35 évesen lett az MTA rendes tagja, melynek 1889-1905 között elnöke is volt. E funkciójában a tudományos kutatás, annak művelői, és a tudományos eredmények szélesebb körű hazai elismeréséért is küzdött.

Eötvös Loránd mintegy családi örökségként hozta magával a közoktatás iránti érzékenységét. Rövid ideig – édesapjához hasonlóan – vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt. Kezdeményezésére alakult meg a Matematikai és Fizikai Társulat, s megalapította annak folyóiratát a Matematikai és Fizikai Lapok-at (1891). Három évvel később útjára indította a később róla elnevezett matematikai versenyt, míg az első fizika versenyt 1916-ban rendezték meg. Elkötelezett volt a fizikatanárok képzése és továbbképzése iránt. Javaslatára 1895-ben megtartották az első országos matematika-fizika-tanári ankétot, melyen több száz fizikatanár vett részt. Még ebben az évben – nagyon fontosnak ítélve a tudós-tanárok képzését –

megkezdte működését az édesapja emlékére alapított báró Eötvös József Collégium. Ez az intézmény évtizedeken keresztül a szegény, de tehetséges tanárjelölt hallgatók kollégiumi otthona, önképzésük helyszíne volt. Politikusi szerepet nem vállalt, de annál több szakmai-közéleti tisztséget betöltött. Így szerepet vállalt a Magyar Pedagógiai Társulatban (tisztelőbeli elnök), s 1896-tól a Budapesti Középiskolai Tanárképző Intézet igazgatója, majd elnöke. 1880-tól haláláig töltötte be a Magyar Természettudományi Társulat elnöki tisztét. [5]

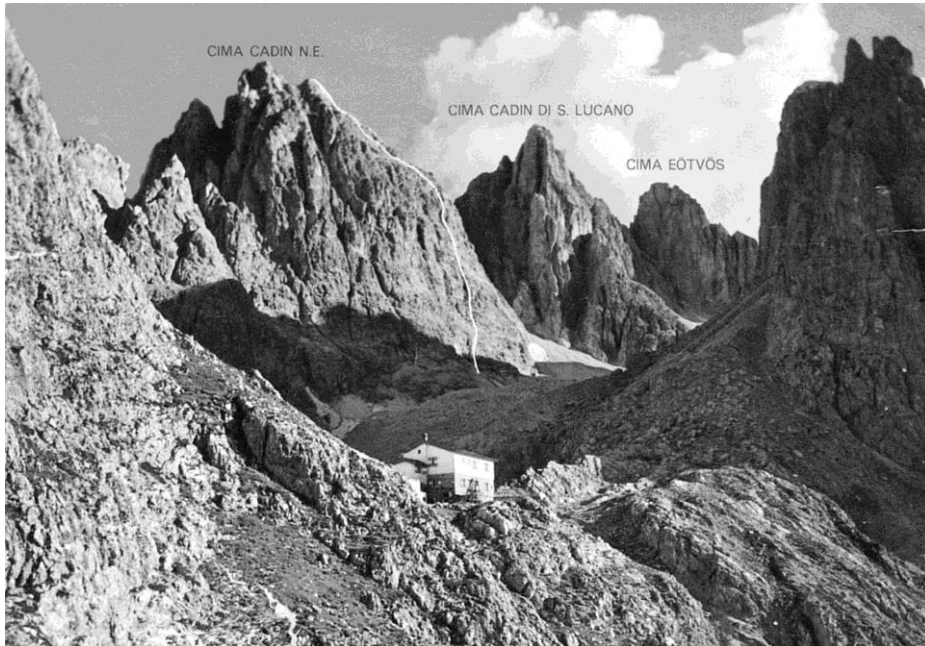
Eötvös Loránd szenvedélyesen szerette a természetet. Már fiatal korában is, majd később lányaival sokat kirándult. Szeretett kerékpározni, lovagolni. Egy időben munkahelyére is lovon járt be. Kiváló hegymászó volt. 18 éves volt, amikor meghódította a Monte Rose-t, 1868-ban feljutott a Gross Glocknerre. A világháború éveiben nyaranta a Dolomitokban túrázott, s halála előtt három évvel a Lomnizi csúcson jár. Nevéhez fűződik a Magyar Turista Egyesület életre hívása (1890), de volt – támogatandó az egyetemi sportot - a BEAC elnöke is.

6. Az emlékező utókor

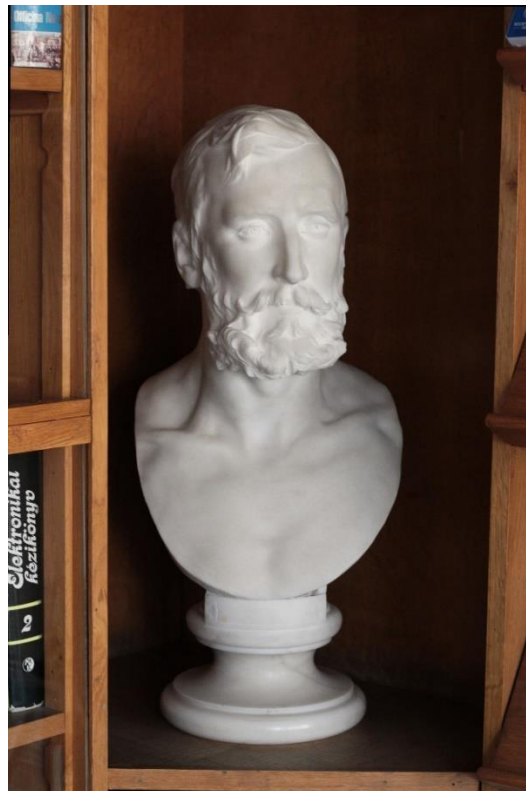
Eötvös Loránd sokoldalú alkotó tevékenysége egyaránt kiterjed a fizika és a geofizika területére. Nevét az egész tudományos világ ismeri. Azon kevés magyar tudósok egyike, aki már életében nagy tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett. Életében kapott kitüntetésein túl a fizika berkeiben való elismertségét jelzi például, hogy 1918-ban A. Einstein tőle kért személyi javaslatot a potsdami geodéziai tanszék igazgatói állásának betöltésére. Temetésére nagyon nagy részvétel mellett került sor a Kerepesi temetőben 1919. április 11-én. Emlékezetét az utókor is tisztelettel őrzi és ápolja. Ennek bizonyítéka az alábbi, korántsem teljes felsorolás:

- 1920-tól a geofizikai intézet a Báró Eötvös Loránd Geofizikai Intézet nevet viseli,
- 1921-ben a Matematikai és Fizikai Társulat felvette Eötvös Loránd nevét,
- 1950-ben a budapesti tudományegyetem neve Eötvös Loránd Tudományegyetemre változott,
- emlékoszlop áll a Ság-hegyen, első mérései színhelyén,
- természetszeretetére emlékeztet a róla elnevezett dobogókői turistaház,
- hegycsúcsot neveztek el róla a Dolomitokban,
- nevét viseli egy kráter a Holdon,
- köztéri szobra áll Szarvason,
- mellszobrok, domborművek, emléktáblák külföldön és hazánkban,
- emlékbélyegek, plakettek, érmék,

- utcák és terek viselik nevét Budapesten és Magyarország több nagyvárosában.



4. sz. ábra: Eötvös-csúcs a Dolomitokban



5. sz. ábra: Eötvös Loránd márvány mellszobra (Strobl Alajos, 1896.)

Felhasznált szakirodalom

- (1) DEMÉNY András et al. (2005): Fizika I. (Klasszikus mechanika). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- (2) KESZEI Ernő (2019): Egy magyar tudós két háború között – Báró Eötvös Loránd élete és munkássága, Fizikai Szemle. 2019/11. szám. 367-375.
- (3) KOVÁCS László (2001): Eötvös Loránd, a tudós-tanár. Szombathely: Studio Physica Savariensia VIII. 2001.
- (4) MOLNÁR Andrea (2019): Az egyetemi oktatás előmozdítója, TV, 2019/11. szám. 505-509.
- (5) RADNAI Gyula (2019): Hogyan kezdte tanítani Eötvös Loránd a fizikát? 1. rész. 2019/9. szám. 295-300.
- (6) SZABÓ Árpád (2008): Magyar természettudósok – Fizikusok. Budapest: Akadémiai Kiadó

BOR ÉS IDENTITÁS

BOJÁR Iván András

(művészettörténész, író)

Párhuzamba állítható-e a magyar borok sokszínűsége a magyar nemzeti sajátosságokkal? A magyar borkultúra privilégiumai erre utalnak. A tanulmány azokat a kérdéseket járja körbe, hogy miként függ össze a bor a termő tájjal, lehetne-e ma is szőlőt termesztetni a magyar fővárosban, és milyen építészeti megoldások fejezhetik ki a borkultúra közösségét.

Kulcsszavak: magyar borkultúra, nemzeti identitás, Buda, Tokaj, pincészet, kortárs építészet

I. Bevezetés

Mindenekelőtt egy aktuális hírre utalnék röviden. Az agrártárca 12 millió euró értékben (azaz mintegy négymilliárd forintból) borpromóciós programot indít a magyar borok értékesítésének támogatására - jelentette be Feldman Zsolt mezőgazdaságért felelős államtitkár.¹

A magyar borok sokszínűségükkel tűnnek ki, - idézik tőle, - ezt az egyediségüket kell elismertetni a külpiacokon. Megalapozott, jó programokat vár, amelyek illeszkednek a borrhíók sajátosságaihoz, és az egész magyar borágazat megítélését erősíthetik.

Ebből a hírből a támogatásnak magyarázatot adó érvelés keltette fel a figyelmemet, mert azt sejteti, hogy segít közelebb jutni a lényeghez a bor és identitás kérdésében. Mert mit is állít a szöveg? Azt, hogy a magyar bor egyedisége a hazai borkultúra sokszínűségében rejlik. Leegyszerűsítve: a magyar bor unikális és sokszínű. Van tehát egy olyan borkultúra, amely sajátosan egyéni, egyszersmind széles spektrumon különféle karakterisztikákat mutat. És ez a magyar bor. A magyar borban pedig, a jelzős szerkezet értelmezése szerint, mi mutatkozunk meg, magyarok. Ezek vagyunk mi, ha a bor felől nézzük a kérdést: egyediek és sokszínűek.

¹ 2019. november 18. <https://magyarnemzet.hu/gazdasag/agrarminiszterium-12-millio-euros-borpromocios-program-indul-7507064/> (Letöltés: 2019.11.18.)

Ez a fenti értelmezési kísérlet persze csak játék egy apró hírben rejlő, talán az államtitkár sajtósa, vagy maga az államtitkár meggyőződése szerint megfogalmazott kijelentés értelmezésére.

Részemről, hiszen nem a bortermelés világából érkeztem, indokolatlan túlzás lenne mérlegelnem a fenti kijelentés igazát, górcső alá vennem, más borkultúrákkal összevetnem a magyar bor egyedi mivoltát illetve sokszínű jellegét. Elegendő a tény, hogy ma egy milliárdok sorsáról döntő szakpolitikus így látja.

II. A borkultúra szimbolikus aspektusai

Ennek azért van jelentősége, mert - s ezt már én teszem hozzá, - a rendszerváltást követő évek magyarországi földrajzi és agrokulturális önértelmezése terén a bornak központi szerep jutott. Ha nem jutott volna, akkor a borkultúra privilégiumai nem létezhetnének, a szőlő és bortermelés ágazatával szemben összességében éppoly nemzetgazdasági elvárások lennének érvényben, mint mondjuk a búza vagy a kukoricatermesztés, a vágójószág termelés területén.

Márpedig a bor előállítása és piacra juttatása nem ilyen kérdés. Nem is áll jól a bornak, amikor a létrehozása körülményeit kizárólag profán gyártási és termékelőállítási technológiai vagy gazdasági kategóriákkal írjuk le. Arra éppoly emocionálisan és a szigorú fiskális megközelítés felől nézve irracionálisan tekintünk, mint mondjuk a focira. A borról folytatott valódi beszéd, tapasztalataim szerint ugyanis, mindig a józan racionális megközelítés után kezdődik. S ebben a narrációban már rendre olyan kategóriák jelennek meg, amelyek a bort civilizációs jelenségként, egy közösség szellemiséggel felruházott eredményeként láttatja. Tér és idő, - hagyomány és termőhely fogalmi telepednek a technológiai információk mellé, s azokat nemcsak kiegészítik, de értelmezik. Sőt, magyarázzák. A szőlő kezdetektől fogva különleges jelentéstartalommal bírt, már a bibliai utalásokban is önmagán túlmutató, metaforikus szerepet töltött be. A világi ikonográfiában a reneszánsz kortól a szőlő (Bacchus) az ősz, a szeptember hónap, illetve a földrészek közül Európa jelképe volt.

A termőhely tehát nemcsak terroire, nem pusztán a benapozási órák számának vagy a talaj ásványi tartalmának kérdése. A termőhely a legtöbb esetben táj. Szemhatárig kiterülő látvány, melynek élménye, mint megélt érzelem költözik bele a borba, vagy - nagy boroktól bizvást remélhető, - a maga poétikus módján a bor őrzi és adja azt vissza fogyasztójának.

III. Bor és Buda

Ahogy fentebb említettem, nem a borkészítés világából érkezem, noha szentgyörgyhegyiként szüretről természetesen nekem is vannak személyes tapasztalataim. Eredeti hivatásomat tekintve művészettörténettel, szépírással foglalkozom. Most azonban az elmúlt hónapokat alapvetően fák ültetésével töltöttem. Pontosabban egy olyan országos közösség létrehozásával, a 10 millió Fával, amely klímavédelmi célzattal ültet fákat, s tervez ültetni később erdőket is. Nem ez az első eset tehát, hogy olyasmivel merészelek foglalkozni, amihez hivatalosan nem értek. És ez nem is mindig járt sikerrel. Itt és most be kell számolnom egy közel tíz évvel ezelőtti szomorú kudarcomról, amely ugyancsak ültetéssel volt kapcsolatos. Pontosabban szőlőtelepítéssel.

Ennek az emléknek a felidézése kapcsán szeretném kicsit körbejárni a bor és identitás témáját. Egyediséget és gazdagságot, hagyományt és terroire-t.

III.1. Várhegy

A török időkben még hétezer szőlőskertet jegyzett föl Evlia Celebi török utazó a budai oldalon.² A XIX. század második felében azonban, mint az e körben közhelyesen ismert, az Európán végigsöpört filoxérajárvány következtében, a Buda hegyeit, dombjait is a római kortól meghatározó szőlőkultúra, megszűnt. Később a városiasodás, a modernizáció ipari elképzelései miatt ez a kultúra már nem tért vissza. Jó száz éve tehát nincs szőlőgazdálkodás a magyar fővárosban, noha a bor, a hozzá kapcsolódó ünnepek, események, közéleti programok erős társadalomszervező potenciált

² CSELEBI 1904. 252.

rejtene. Rejthetnének. Rejtettek mindig is. Ugyanakkor érdemes odafigyelni a bortermelésben rejlő gazdasági és turisztikai lehetőségekre is. Bécs városa például, a százhusz évvel ezelőtti budapesti városirányítással szemben, a filoxéra után újraterelapított az elpusztult területeket, s ma a világ legnagyobb bortermelő metropolisza címével büszkélkedhet. Nagyváros mivolta ellenére ma Ausztria legnagyobb borvidéke: évente mintegy egymillió palack mind jobb minőségű bor jön le a bécsi hegyoldalok hat nagy gazdaságának dűlőiről.

Mára a bécsi bor – leküzdve a nyolcvanas évek osztrák borhamisítási botrányának joggal hitelrontó következményeit –, a nemzetközileg is egyre nagyobb becsben tartott osztrák gasztronómia karakteres irányzataként, Bécs városmárkájának meghatározó brandpillére. Köszönhető ez az 1980-as évektől kibontakozó tudatos törekvésnek, melynek következtében számos helyen korábbi építési területeket mezőgazdasági művelési területekké minősítettek vissza, elhagyott területeket pedig a borgazdálkodás számára bocsátottak rendelkezésre.

Ahogy korábban már mondtam, a bor nem pusztán termék. Helyi identitást erősítő és kifejező kultúra is, közösségi létforma is, ünnep is. A nem infrastrukturális fejlesztésekben, nem hatalmas épületkomplexumok létrehozásában gondolkozó úgynevezett „puha” városfejlesztés alapvetően ezeknek a tényezőknél biztosít előnyt. Ez a meggyőződés vezetett engem is, amikor még Budapest városarculati tanácsnokaként, a szakma legfontosabb szereplőit segítségül hívva, igyekeztem a budai bor számára olyan termőhelyet, történelmi szőlőskertet biztosítani, ami a budai Várban megforduló külföldiek tömege számára is kézzelfoghatóan egyértelműsítette volna, hogy Magyarország borország. Ez a termőhely a nemzeti identitást egy kirakatprojektben összekapcsolta volna a borral.³

Az itteni várhegyi terepalakulatok déli-délnyugati lejtők, jó adottságú szőlőtermesztő területek voltak korábban. Ennek megfelelően a szőlőtermesztés jellegzetes táji elemként évszázadokig meghatározta a budai Várhegy ezen oldalának látképét, hangulatát. Az itt születő, a nemzetközi kereskedelemben is jól értékesíthető termék – a Budai Vörös néven forgalmazott bor – több száz éven át volt Buda városa működésének meghatározó gazdasági alapja.

³ A projektről lásd: BOJÁR 2012.

Az akkori elképzelésem alapvető célja olyan történeti díszkert létrehozása volt, amely sajátos miliót teremt, s emellett felidézi az egykori budai szőlők emlékét. A történeti díszkert a várostörténet egyik hagyományos karakterét elevenítette volna fel a XXI. században, és ihletett helyszínét adta volna a magyar szőlő- és borkultúrához kapcsolódó programoknak. Alkalmas lehetett volna arra, hogy promóciós háttérül szolgáljon a város idegenforgalmába exkluzív kínálati elemként beépíthető, kadarkából és csókaszőlőből képzett budai vörös hagyományának újraélesztésére. A Vár falrendszerét ugyanis délnyugati oldalról olyan zöldfelületek övezik, melyek alkalmasak lettek volna a város- és kultúrtörténeti emlék és hangulat újfajta esztétikai értelemben történő újjáélesztése számára. A díszkert helyszínéül meghatározott terület a budai Várhegy délnyugati lejtőjén mintegy 7200 m²-en terül el ma is, azóta is, mint semmire sem használt füves domboldal.

A díszkert létesítésének célkitűzése nem termesztési célú szőlőültetvény létrehozása volt, hanem a szőlővel borított budai domb látványának megjelenítése.

III.2. Tabán

Bár az e program során ott elhelyezett töveket, kevéssel a telepítésük után, gondos kezek egytől egyig kihúzták és elpusztították, így a törekvés kudarcba fulladt, az elgondolás két másik programra mégiscsak hatást gyakorolt.⁴ Egyrészt a Kadarka Kör civil csoport szervezte, a hajdani ügynevezett Budai Vörös feltámasztását célzó programra. Ennek eredményeként ma a XII. kerületben, az egykori Jókai villa kertjében, a Budai Vár nyugati oldalára általam szorgalmazott történelmi szőlőkert mintájára, újra szőlőt telepítettek. Ez ma már hagyományos szürethelyszín, vagyis hagyomány, ünnep, közösség otthona. Másrészt egy olyan átfogó, a magyar bor számára egész éves, a Budapestre érkező turisták, és a helyben élő fiatalok számára nagy népszerűséget remélő programra, amely a hajdani legendás tabáni kocsmavilág, bortermelés helyszínének reaktiválását célozta meg. Ezt is én merészeltém megálmodni, és ebből sem lett semmi, noha

⁴ A projektet a Szeretem Budapestet Mozgalom (SzeBu) kezdeményezte. <http://szeretembudapestet.hu/>

máig meg vagyok győződve róla hogy mind a főváros, mind a hazai borkultúra csak nyert volna vele.

Ezen a 30 hektárnyi hegyoldali lejtős területen, mely fizikai adottságainál fogva a szokásos parki funkciók közül ebben a formájában leginkább mint kutyafuttató tud működni Budapest kellős közepén, az egykor volt valóságos pincéket megidézően képzeltem el a hazai 7 nagy borrégió 22 borvidékének egy-egy apró pincéjét elhelyezni. A fejlesztés első eleme volt olyan pontok kijelölése, ahol nincs fa a Tabánban, s a pici pince kijelölése sem sértené azok gyökérzetét. A pincék építészetileg csupán a frontfalukkal idézték volna meg a magyar tájegység jellegzetes pinceépítészetét, a többi tér értelemszerűen mind a föld alá került volna, így a Tabán megmaradt volna zöldfelületnek úgy, hogy az üzemeltetését finanszírozó funkciót kapott volna.

IV. Bor és Tokaj

Nagyon röviden még kitérnék a hely, mint identitásteremtő tényező másirányú kapacitásának bemutatására. A budai bor kérdésében tett erőfeszítéseim mind a múltnak a jelenbe való visszaemelésére irányultak. Az a folyamat azonban, ami a rendszerváltás óta eltelt három évtizedben Tokajban történt, a kortárs építészetnek a nagyon is patinás, agrártörténetileg kulcsfontosságú helyszín átfogó újrapozicionálásához járult hozzá.

A hegyalja Magyarország szimbóluma, essenciája. Történelem, táj, szőlő és bor - vitathatatlanul a világ legnagyobb borvidékeivel azonos rangon. Tokaj a borászathoz kapcsolódó építészetten keresztül fogalmazta újra önmagát. Ami ott valósult meg modern vagy kortárs építészetben, túlmutat önmagán.

Tokajban meghatározó a nemzeti romantikus irányzat. A bodrogkisfaludi Patrícus borház, a Dereszla Pincészet, a tarcali Királyudvar, a Degenfeld-birtok és a Makovecz-tanítvány Salamin Ferenc tervezte Majoros Pincészet, illetve a Bodonyi Csaba tervezte tokaji Hétszőlő és a Dobogó Pincészetek, együttesen képviselik ezt az irányzatot. Természetesen a legkorábbiak egyike, az újraértelmezett neoklasszicista nemzeti romantikus hangütést megadó mezőzombori Disznókő Borászat Ekler Dezső tervezte együttese.⁵ Ez az épület

⁵ https://ekler-architect.hu/munkak/disznoko_tokaj/ (Letöltés: 2020. január 17.)

egyértelműen magán viseli a makoveczi hatást, de már ebben a munkában is megmutatkozik a tervező autonóm törekvése. Kiemelt említést érdemel még Sugár Péter Oremus borászata Tolcsván,⁶ valamint Anthony Gall Béres borászata.⁷

Tokaj kortárs építésze nem pusztán házak sorozata. Inkább egy intenzív kultúrateremtő párbeszéd borászok, borászatok és építészek között. Ezek folyamata rajzolja ki azt a körülírható jellegzetes építészeti formanyelvet, ami nemcsak a borászati funkcióból áll, de a vidék építészeti hagyományának újraírásából, hasonló anyaghasználatból, egymás megoldásainak tiszteletéből.

Mivel – ahogy említettem – Tokaj túlmutat önmagán, ezért az itteni interdiszciplináris szakmai beszélgetésből leszűrődő megoldások végigjárták aztán az ország más borvidékeit is. Ennek fölismerése ma még nem egyértelmű, de évtizedek múltán, ha majd erre a korszakra tekint vissza elemzően valaki, számára nyilvánvaló lesz, hogy e házak – noha létrejöttük körülményei mindig mások – építészeti értelemben inkább egymáshoz tartoznak, mint elkülönülnek.

Hogy ezt kellőképp kontrasztosan tudjam demonstrálni, hivatkozom a 2000–2010-es évek borászati építészetének alább felsorolt nemzetközi és hazai példáira.

Herzog de Meuron – Napa Valley, USA

Zaha Hadid – Vina Tondonia, Spanyolország

Frank Gehry – Hotel Marqués de Riscal, Spanyolország

Santiago Calatrava – YSIOS WINERY, Laguardia, Spanyolország

Steven Holl - Langenlois, Austria 2003 – Langenlois, Ausztria

Ekler Dezső – Pécsinger Szőlőbirtok – Győrújbarát

Ekler Dezső – Krainbacher Birtok – Somló

Kis Péter – Laposá Pincészet – Badacsony.

⁶ <http://hazai.kozep.bme.hu/hu/oremus-boraszat-tolcsva/> (Letöltés: 2020. január 16.)

⁷ <http://hazai.kozep.bme.hu/hu/beres-boraszat-birtokkozpontja-erdobenye/> (Letöltés: 2020. január 16.)

V. Bor és kultúra jövő időben

Végül pedig ismét essen szó róluk: egyediség és sokszínűség.

Ez a fogalompár volt e gondolatmenet kiindulópontja. Az egyik példacsokor, a budavári szőlőskert, tabáni országos borkultúra bemutató témapark a múlt, a másik pedig a jelen értékeit állította előtérbe. Bízom benne, hogy ezen közelítésmódok megerősítik másban is azt a meggyőződésemet, hogy a magyar bor nem pusztán mégoly minőségi alkoholos ital-termék, hanem kultúraalkotó, identitásteremtő, összetett metaforikus jelentésrétegein keresztül hihetetlen lehetőségeket hordozó jelenség. Amolyan tükör, melynek érzékeny változásaiban Magyarország arcának átalakuló vonásai fedezhetők föl.

Szakirodalom

- BOJÁR Iván András (2012): Bor és metropolisz. A Haraszthy200 Borkonferencia előadása; Tokaj, 2012. október 5. <http://mobilemadimuseum.hu/haraszthy200/writing03.html> (Letöltés ideje: 2020. január 10.)
- BOJÁR Iván András (2005): Budapest, a kreatív város - a lehetőségek kapujában. Egy XXI. századi európai főváros víziója. Budapest, Demos Magyarország. http://www.varosrehabilitacio.net/new/pdf/kreativ_budapest.pdf (Letöltés ideje: 2020. január 10.)
- CSELEBI, Evlia (1904): Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Ford.: Dr. Karácson Imre. In: Török-magyarkori történelmi emlékek. Török Történetírók. III. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

A SZŐLŐ- ÉS BORTERMELÉS MEGHONOSODÁSA BUDAFOK-TÉTÉNYBEN

GARBÓCI László

(helytörténész, a XXII. kerületi Mihalik Sándor Helytörténeti Kör vezetője)

Szőlőkultúra az ó- és középkorban. Promontor XVIII. századi szőlőkultúrája. Fénykor a XIX. század közepén. Filoxéravész és az azt követő borászati pincerendszer kialakulása.

Kulcsszavak: szőlőkultúra, Budafok-Tétény, pincerendszer, filoxéra

I.

A Budafok-Téténybe látogatók, a területrésztől szőlészeti és borászati múltja iránt érdeklődők többsége meglepődve hallja, hogy 1986-ban a Róma melletti Frascatiban Budafok megkapta a szőlő és bor városa kitüntető címet. Hogyan lehetséges ez, teszik fel sokan a kérdést. A történelmi igazság az, hogy Budafokon, 1886 előtti nevén Promontoron és annak tágabb területén már igen régóta folyt szőlőművelés, borkészítés.

Hazánkban a szőlőművelés kultúrája a Krisztus szerinti III. században honosodott meg hivatalosan. A szerémségi (szirmiumi) légiók 275-ben Aurelius Probus, az ottani légiók parancsnokát emelték pajzsra a Pannoniában állomásozó csapatok segítségével. Ez a császár, akit hét évvel később saját katonái gyilkoltak meg, 278-ban kiadott egy rendeletet, mely szerint Hispania és Pannonia tartományokban – békeidőben – a légiók katonái szőlőműveléssel foglalkozhatnak. Ez a hivatalos kezdete Magyarország területén a szőlőművelésnek. Természetesen vannak olyan feltételezések, hogy a Barbaricum, vagyis az Alföld területén görög kereskedők közreműködésével már korábban is telepítettek és műveltek szőlőket. Sokan azzal érvelnek, hogy ennél sokkal korábban Domitianus császár kiadott egy rendeletet, mely a provinciákban megtiltotta a szőlőművelést. Ez igaz, csak hogy akkor, az I. század végén, Magyarország területén még nem folyt szőlőművelés. Az 1990-es évek második felében a Nagytétényi Kastélymúzeum tőzsomszédságában, Campona castelluma területén a Magyar Nemzeti Múzeum régészei folytattak több éven keresztül ásásokat, és ennek során egy éremlelet került elő, több más érem társaságában, mely Aurelius Probus ábrázolta. Az érem másik oldalán egy szőlőfürt látható. A történelemből ismert, hogy a IV. század vége felé Róma

fokozatosan feladta Pannonia provinciát. A területen maradt, részben romanizált lakosság viszont nem hagyott fel a szőlőműveléssel. A népvándorlaskor emberei sem tudták teljesen megsemmisíteni a szőlőművelés előzményeit.

A következő értékes lelet, mely a területünkön folyó szőlőkultúra bizonyítéka, ismételen Budafokról került elő. Az 1960-as évek közepén a budafoki Vöröskereszt utcában csatornaépítési munkákat végeztek. E munkák közben egy VIII. századi késő avar kori temetőt találtak, melyet a régészek feltártak. A sírokban a Csepel sziget felől támadó ellenséges törzsekkel szembeni védősereg harcosainak tetemeit találták meg, viszonylag gazdag sírmelléklettel. A legértékesebb lelet nem az avar harcosok hadi felszerelése és ruházati díszei voltak, hanem az egyik harcos mellett talált szőlőmetsző kés. Ez bizonyíték arra, hogy a VIII. században területünkön szőlőművelés folyhatott.

II.

A honfoglalást követően az Árpád-házi királyok alatt ismételen találunk adatokat a szőlőkultúrára vonatkozóan. Ezekben az évtizedekben, évszázadokban elsősorban a szerzetesrendek részére adományozott területeken folyt a szőlőművelés. Így a premontrei szerzetesek, a ferencesek, majd a XV. századtól a pálosok is rendelkeztek szőlőkkel Budafok-Tétény területén. Ezekről már írásos dokumentumok, oklevelek is tanúskodnak. A mai Budatétény területén az úgynevezett György villa épülete a XV. században a barna csuhás szerzetesek, a ferencesek pincéjét rejtette. A háromágú pince, melynek jobb oldali ágában egy kápolnát is kialakítottak, napjainkig is fennmaradt, igaz, hogy erősen átalakítva. Az 1950-es évek kultúrpolitikája nem tartotta megmentésre érdemesnek a középső pinceág bejáratát két oldalról díszítő festményeket, melyeken a barna reverendás szerzetesek szőlőpréslés közben voltak láthatók. Így sajnos ez az igen értékes kordokumentum megsemmisült. Ma már igen kevesen élnek azok közül, akik még emlékeznek rá. Fénykép erről az értékes jelenetről eddig nem került elő.

A középkori szőlőkultúra végét a török megjelenése jelentette. Mohács 1526., majd Buda 1541. évi török kézre kerülése megpecsételte Buda délvidékének szőlőkultúráját. Az 1560-as években a törökök még a Kile ovaszi (Kelen mezeje, Kelen síksága) alatti területet, mint a cukros falat fokát (Sekerli lokva burunu) említették, azonban a XVIII. század második felében a Buda visszavívására indított több támadás során ezek az ültetvények teljesen megsemmisültek. 1686 szeptemberében Buda végre felszabadult a török rabiga alól, és ezzel megkezdődött Budafok-Tétény területén az a újkori szőlőkultúra felvirágzása, felvirágoztatása.

III.

A Buda és Pest környéki egykori települések területének jelentős részét az Újszerzeményi Bizottság (Neoaquistica Commissio) döntése értelmében a Bécshez hú erők kapták meg. Így Tétény Buchingen Ferenc százados kapitány, míg Promontor Heissler Donát császári generális birtokában jutott. Egyikük sem élvezte sokáig a kapott szerzeményt. Míg Tétényt a tulajdonosa anyagiak hiányában nem tudta romjaiból újjáépíteni, addig a Csepel sziget (Ráckevei Uradalom) és a Duna jobb partján hozzá tartozó Promontorium újjáépítését Heissler 1696. évi halálos balesete akadályozta meg. Tétény Száraz György tulajdonába került, míg a Ráckevei Uradalmat Savoyai Jenő, a híres zentai győző vásárolta meg 85 ezer arany forintért.

Mindkét területen azonnal megindult a kipusztított szőlők újraterelítése. Ez Promontoron lényegesen nagyobb területen történt meg. volt Ez Savoyai Jenő teljhatalmú jószágkormányzójának, Claudius Verlet dragonyos kapitánynak volt köszönhető. Ő 1712 nyarán egy szerződést kötött a Csepel-szigeten letelepülő német bevándorlókkal. A Németföldről, elsősorban a Rajna vidékéről, Württembergből, a Mainzi- és Speyeri érsekségből, Donaueschingenből bevándorolt telepesek a szerződés értelmében Promontoron akkora területet kaptak amekkorát meg tudtak művelni, szőlővesszőket, valamint hét évi adómentességet. Ezek a telepesek már 1713-tól megkezdték a szőlők telepítését Promontoron. Előbb a Lerchenbergen (Pacsirtahegyen, mai Ringló utca és környéke), majd az Adlerbergern (Sas-hegy és környéke, Gerinc utca vonala) létesültek új ültetvények, és vonultak déli irányban a Péter-Pál utca felé. A Csepelről átkompozó németek lassan nem tértek vissza letelepedési helyükre, hanem a promontori elhagyott kőbányákban, barlangokban húzták meg magukat. Savoyai, ki megtiltotta a promontori állandó letelepedést, 1736 tavaszán végrendelet és örökös nélkül meghalt. Így birodalma a királyi házra szállt, amely a kegyúri jogokat gyakorolta.

Az első kegyúr Elisabeth Wolfenbüttel, Mária Terézia édesanyja volt. Mivel ő nem tiltakozott a promontori letelepedés ellen, így az ott szőlőt művelők házak építésébe kezdtek, és 1739-ben megalapították Promontor zsellérközséget. Az 1740-es években Mária Terézia újabb betelepítést kezdeményezett. Ezek a fiatal házasok már kimondottan Promontorra érkeztek. Az 1750-es évekre a betelepített szőlőterület már az ötszáz katasztrális holdat is meghaladta. A terület pedig folyamatosan gyarapodott, a virágzó szőlőtáblák folyamatosan nőttek déli irányban egészen a mai Vöröskereszt utca vonaláig, illetve nyugati irányban a Kamaraerdőig.

A Buda Sas-hegyi szőlőtermő terület déli része az 1850-es évekre érte el maximális kiterjedését. Ez az 1854. évi nyilvántartás szerint 1550 katasztrális

hold volt. A leszüretelt szőlők éves átlagban mintegy 50-55 ezer akó bort adtak. (Egy akó 56,58 liter) A szőlők több mint kétharmada vörösbort adó fajtákból tevődött össze. Ezen belül is a meghatározó a Kis-Ázsiából származó és görög – macedon közvetítéssel Európába került Kadarka, (Ungartraube), vagy ahogy akkor ismerték, törökszőlő volt. Nevét egyébként az albániai Skodar városától kapta. Emellett a Rácfekete (Kleinschwarze), valamint a német földről magukkal hozott Kék góhér (Blauer Angster) és Kölnikék (Grobschwarze) volt. Ezek házasításából született meg a Promontori Ó-vörös, mely többek között az 1992-ben megalakult Promontorium Borlovagrend zászlós bora is. E régió borait szinte teljes mennyiségében külföldön tudták értékesíteni, így Németföldön, Ausztriában, Csehországban. A kadarkával kapcsolatban még az első világháború után is ismert volt a XIX. századi promontori mondás: Allen Samen lob' im Ganzen / Doch Kadarken sollst du pflanzen. – Dicsérem minden fa magvát, te csak ültess kadarkát. A fehérbort adó fajták közül a leggyakoribb a Rakszőlő (Silberweiss), a Budai zöld (Kleinweiss), a Mézesfehér (Honigler), a Piros dinka (Rote Fleischtraube), a Hosszúnyelű (Langstangler) valamint a Szlankamenka (Magyaroka) volt. A kissé karcos fehérborokat elsősorban a pesti, budai vendéglősök, éttermek vásárolták meg. Megjegyzendő, hogy az 1880-as évek közepéig, durván a filoxéra megjelenéséig, a helyi lakosság több mint 85%-a németajkú volt, így a szőlőfajták neveit kizárólag német nevükön használták.

A virágzó promontor-tétényi szőlőkultúrák végét jelentette az 1886-ban megjelent filoxéravész. Az Amerikából behurcolt szőlőgyökér tetű Francia- és Németországon keresztül érkezett Magyarországra. A pusztítása tökéletes volt, hiszen Budafokon kilenc év alatt, 1895-re a szőlőtermő területek 95%-át kipusztította. Egyébként a filoxéravészig nem volt ismert növényi betegség, szőlőbetegség. A szőlőknek csupán egy ellensége volt: a „szőlő szigorú urai” (Die drei gestrengen Herren), vagyis Pongrác, Szervác, Bonifác a fagyokkal.

IV.

A millennium esztendejére, 1896-ra Budafokon óriási változás állt be. Mivel a szőlőket nem telepítették újra, ezért az őslakoságnak más megélhetési forrás után kellett nézni. E téren óriási szerencsájük volt, mert a budafoki pincerendszer megmentette őket. A földtörténeti harmadkor miocén korszakában keletkezett mészkőréteg, mely területünkön jelent meg a legmarkánsabban, helyenként harminc métert is meghaladó vastagsággal, kiváló lehetőséget adott pincék kialakítására. A kezdeti természetes kiüregelődéseket követően a területünkön megjelenő ember már a legkorábbi időktől bővítette az üregeket, majd a rómaiaktól kezdve tudatosan bányászta az értékes

építőanyagot. Így alakult ki Budafok-Tétény területén a közel száz kilométeres pincerendszer. Hogy pontosan mennyi a hossza, ezt ma sem tudjuk.

Már az 1850-es években egyes szőlészettel, borászattal foglalkozó szakemberek felfedezték a promontor-budafoki pincék előnyeit. A puha, porózus szerkezetű mészkő számos jó tulajdonsággal rendelkezett, ilyen az állandó 12-14 C-fokos hőmérséklet, valamint a magas relatív páratartalom, mely a borok tárolására, érlelésére alkalmassá tette ezeket a pincéket. Az első Dietzl József által, 1849-ben megalapított pincészetet gomba módra szaporodva követték az ország legkülönbözőbb régióiból érkező borászati vállalkozások. Szakembereket pedig a több mint másfél évszázada Budafokon élő egykori szőlőmunkások hada biztosította. A pozsonyi Jálics cég Budafokra költözésével, majd az 1881-ben, állami támogatással létrehozott Magyar Királyi Országos Mintapince már előrevetítette Budafok borászati jelentőségét. Az is előnyünkre szolgált, hogy az 1861-ben megindult Déli vasútnak, majd az 1882-ben indított Pécsi vasútnak is megállója volt Budafokon. A Duna közelsége miatt számos pincének közvetlen kijárata volt a nagy folyóra, így a vízi szállítás is megoldott volt. Az is Budafok malmára hajtotta a vizet, hogy közben 1882-ben megalakult a Törley pezsgőgyár, majd négy évvel később a Francois pezsgőgyár. Még egy évtized sem telt el létrehozásuk óta, amikor már nemcsak hazánkban, hanem határainkon túl is ismerték e két márkanévet. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Budafok a főváros közvetlen szomszédságában terült el.

Budafok 1901-ben végleg az országos borkereskedelem központjává vált, amikor Darányi Ignác földművelésügyi miniszter létrehozta a Pincemesteri Tanfolyamot. Az állam által támogatott intézmény az ország legmagasabb szintű borászati ismereteit oktatta. A felvételt nyert hallgatóknak, amennyiben sikeresen elvégezték a két éves iskolát, az állam visszamenőlegesen kifizette a két év tanfolyami díjait. Ennek az iskolának jogutódja a mai Soós István Borászati és Élelmiszeripari Szakgimnázium és Szakközépiskola. Óriási tudású tanárok oktatták a modern borászati, borkezelési technikákat. Az iskola második igazgatója Magyarország borászati főfelügyelője, Pettenkoffer Sándor volt. A legendás szakember budafoki lakos lévén kiválóan ismerte a helyi pincéket és adottságaikat. Ő számolta ki, hogy a budafoki pincék tároló kapacitása 1 millió hektoliter, vagyis 100 millió liter. (Ez természetesen csak az 1800-as évek végén, az akkor Budafokon is megépített cementszűrtőkkel volt lehetséges.) Egy 1902. évi kimutatás szerint Budafokon már több mint 300 kereskedelmi borpincészet működött. A legnagyobbak a Jálics és Palugyai cég voltak. Amikor pedig Hübschl Kálmán tervei szerint 1910 körül megépült a Borárverési Csarnok, akkortól már az országos borkereskedelem és borárverés nagy része is Budafokon zajlott. Budafok borászati „aranykora” a második világháborúig tartott. Időközben ugyan voltak váltások, hiszen a gazdasági világválság

hatására cégek tűntek el (mentek csődbe), de helyettük újak jelentkeztek, és több-kevesebb sikerrel működtek.

V.

A második világháborút követően óriási vérveszteségek mutatkoztak. 1944 végén, 1945 elején a budafoki pincék jó részét előbb a németek, majd az orosz katonák megdézsmálták, amihez – sajnos – jó néhány budafoki honfitársunk is hozzájárult. A pincék jelentős része (épületek, pinceudvarok) háborús károkat is szenvedett. Az 1944. július 27-i bombázás során teljesen megsemmisült az Anna utcai Francois pezsgőgyár, és részben a mellette álló Törley pezsgőüzem is. Amikor végre a háborús károk felszámolását követően úgy tűnt, hogy bár jóval szerényebb keretek között, de újraéled a budafoki borászat, akkor jött az államosítás. 1947 júliusában megkezdte működését a Magyar Országos Szövetkezeti Központ, majd egy évvel később ennek tevékenységét kibővítve a Gazdasági Főtanács határozatával létrehozták az Állami Borforgalmi Rt.-t (ABOFORT). Ezzel a döntéssel végleg lezárult Budafok szőlészeti és borászati múltjának közel 250 éves története. Ettől kezdve ez már egy másik történet, amely már nem fér bele e tanulmány keretei közé.

BORRÉGIÓK TALÁLKOZÁSA A BUDAFOKI BORLAPON

BITAI Gergely

(sommelier)

Fővárosunk XXII. kerülete Budapest Borvárosa. Történelméből adódóan ma is található itt aktív borászatok, itt oktatja a leendő borászokat a kerület egyik legrégebbi iskolája, a Soós István Borászati Szakközépiskola. Itt található Budapest szőlőskertje, tangazdasága, amely szintén a Borásziskola gondozása alatt áll. A hagyományok őrzésében nagy szerepet játszik a Promontorium Borlovagrend, a minden év őszén megrendezésre kerülő Budafoki Pezsgő- és Borfesztivál, valamint a havonta jelentkező Pincejárt programorozat. A 2014-ben indult *You In Herit* projektben öt közép-európai országból tizenkét partner vett részt, Budafok-Tétény önkormányzata vezető partnerként koordinálta az együttműködést. A projekt célja a fiatalok bevonása a tradicionális szakmák megőrzésébe. Budafok a borász-szőlész múltját kívánja megőrizni, mint kulturális örökséget. Az egykor szőlőt bőven termő területen ma öt különböző borvidéken gazdálkodó borászat pincéi lelhetőek fel. Az itt aktívan tevékenykedő borászok palettájáról állt össze a Budafoki Borlap a kerület éttermei számára. Végül a Budafokon üzemelő borászatok ismertetésére kerül sor.

Kulcsszavak: Budafok, borváros, borászat, hagyományőrzés, Budafoki Borlap, You In Herit projekt

I. Budafok mint Budapest bornegyede

Fővárosunk XXII. kerülete Budapest Borvárosa. Történelméből adódóan ma is található itt aktív borászatok. Ezek a pincék az ország különböző területein gazdálkodnak, de itt készítik és palackozzák boraikat. Budafok egy olyan hely, ahol a huszonkettőből öt magyarországi borvidék borai erjednek és érlelődnek. Ez az öt régió az Etyek-Budai, a Balatonboglári, Szekszárdi, Villányi és a Tokaji borvidékek.

Mindegyik más és más adottságokkal rendelkezik klíma, talaj és borstílus területén. Míg Etyeken inkább fehérborokat termelnek, addig Szekszárd és Villány vörösborokat adó régió. Tehát kijelenthetjük, hogy Budafok borválasztéka igen színes.

Kerületünk egyik legpatinásabb borászata, amelynek a termékeit szerte a világon ismerik, a Törley Pezsgőpincészet, már közel 140 éve készíti pezsgőit és borait (az alapítás 1882-ben történt). Törley József (1858-1907) felismerte a környék adottságait és előnyeit, ezért alapította meg itt üzemét. Ki tudta

használni az akkoriban igen fontos szállítási útvonalat, a Dunát, valamint a kiváló adottságokkal rendelkező budafoki pincéket.

120 éve Budafok-Tétényben oktatja borász tanulóit a kerület egyik legrégebbi iskolája, a Soós István Borászati és Élelmiszeripari Szakgimnázium és Szakközépiskola (alapítás éve: 1901). Ennek az oktatási intézménynek a gondozása alatt van Budapest szőlőskertje, a közel négyhektáros tangazdaság. Ez egy teljesen egyedülálló adottság, hiszen egyetlen európai főváros sem tudja mondhatja el magáról, hogy szőlőtermesztést folytatnának egyik kerületében! Ebből az iskolából került ki a legtöbb Magyarországon gazdálkodó pincészet tulajdonosa, borásza.

A hagyományok őrzésében nagy szerepet játszik a Promontorium Borlovagrend, amit 1992-ben alapítottak meg. Az első tagokat a harmadik Budafoki Pezsgő- és Borfesztiválon avatták fel.

A Budafoki Pezsgő- és Borfesztivál az egyik legnépszerűbb rendezvény a kerületben. Idén jubilált: a harmincadik alkalommal rendezték meg. Rengeteg látogatót vonz Budapest többi kerületéből, illetve vidékről is. Szép számban jelennek meg borászok az ország különböző régióiból, hogy termékeiket bemutassák. Ilyenkor a helyi pincék is tárt kapukkal várják az érdeklődőket, valamint számos koncert és program közül választhatnak az ide látogatók. A Budafoki Pezsgő- és Borfesztivál rendezésében is nagy szerepe van a Borlovagrendnek, mert a hivatalos megnyitó a szüreti felvonulással kezdődik, amit a borlovagok vezetnek, és vendégül látják a társborrendek delegáltjait. Jómagam mint a borrend kancellárja erősen kötődöm a lovagrendhez, de a jelen tanulmány keretei között mégsem akarok aránytalanul nagy terjedelemben írni erről.

A Borfesztivál mellett havonta a Pincejárt program sorozat kínál még széles lehetőségeket azon turisták számára, akik Budafokkal vagy a borkészítéssel szeretnének megismerkedni. Éppen ennek a rendezvénynek az egyik fontos eleme a Budafoki Borlap.

A Pincejárt program sorozat a You in Herit projekttel párhuzamosan fejlődött ki. Célja a Budafok mint borváros brand kialakítása és népszerűsítése.

A You In Herit 2014-ben indult projektjében öt közép-európai országból tizenkét partner vett részt. Budafok-Tétény önkormányzata vezető partnerként koordinálta az együttműködést. A projekt célja a fiatalok bevonása a tradicionális szakmák megőrzésébe. Budafok a borász-szőlész múltját kívánja megőrizni, mint kulturális örökséget. Ennek a projektnek a végeredménye egy akcióterv lett, egy pilot. Ez a pilotakció többek között tartalmaz egy képzési programot is. A képzési program a Soós István Borászati Szakközépiskolával közösen jött létre. A képzés neve pedig *Borturisztikai asszisztens/menedzser* képzés.

II. Az első borlap elkészítése

A kerületben aktívan tevékenykedő és a Pincejártában részt vevő borászok palettájáról állítottam össze a Budafoki Borlapot. Ennek célja, hogy a helyi éttermekben a vendégek a Budafokon palackozott borokból is tudjanak választani. Ez nagyon fontos szerepet játszik a Budafok brand létrehozásában. Azon helyi éttermek számára készült, amelyek ebben a programban részt vesznek. Ezek az éttermek a Promontor étterem, az István Tanya, a Vasmacska Terasz és a Borköltők Társasága.

Sommelierként többször írtam már borlapot különböző éttermeknek. Egy borlap összeállításakor fontos, hogy figyelembe vegyük, kinek és hova készül. Sok minden függ az étterem stílusától és a vendégkörétől. Ez esetben azonban nem egy konkrét étteremről volt szó, csak a választék volt adott a budafoki borásztól.

A munka első fázisa a legnehezebb. Végigkóstoltam a borászatok választékát, hogy tudjam, milyen borokból lehet válogatni, melyek azok, amik mögé teljes válszélességgel be tudok állni. Majd ezután kezdtem a borlap megszerkesztését, úgy, hogy az éttermek teljes mértékben, probléma nélkül be tudják illeszteni a kínálatukba, ha esetleg nem rendelkeznének saját választékkal. Ez azonban igen ritka. Egy jó borlap bármelyik vendég igényét kielégíti.

A borlap felépítése a borkóstoltatás alapját követi a könnyű fehértől a testes vörösig, a száraztól az édesig.

A borlap elindítása előtt tartottunk egy bemutatót, ahol a borászok elhozták a borlapon szereplő tételeiket, melyeket az éttermek képviselőinek mutattunk. Ők így kaptak egy teljes képet, és saját ízlésüknek megfelelően tudták kiválogatni a nekik tetsző borokat. A végeredmény egy egyedi szűkített választék lett, ami éttermenként különböző.

Sajnos nagyon sok helyi lakosnak fogalma sincs, hogy milyen kincsek vannak a szomszédban, de remélhetőleg ezzel elindulunk egy olyan irányba, amiben egyre többekkel sikerül megismertetni és megszerettetni ezeket a tételeket.

III. Budafokon üzemelő borászatok ismertetése

Jelenleg Budafokon egyedül a Soós István Borászati Iskola az, amelyik itt termeli és készíti borait. A Lics Pincészet, a Várszegi Pincészet, a Katona Borház, a Törley Pincészet más és más területen gazdálkodnak, és vállalnak aktív szerepet a Pincejárt programokban. Aktív termelő még, de a Pincejártban nem vállal szerepet a Garamvári Pincészet, és mostanában készül el a Sauska budafoki üzeme is.

Kiállító-, valamint rendezvényhelyszínként funkcionál a Záborszky Pince és a hangulatos Seybold-Garab Pince, ők is várják a látogatókat.

A Soós István Borászati Szakközépiskolával kezdeném, hiszen ők itt gazdálkodnak a Plébánia utca tetején. Egy pár szót már ejtettem róluk a bevezetőmben, még annyit fűznék hozzá, hogy a tangazdaság vezetője és főborásza Németh Iván. Tőlük jelenleg két tétel van a borlapon: a Kéknyelű és a Kékfrankos Rosé.

A Kéknyelű egy különleges fajta. Mivel nőivarú a virága, ahhoz, hogy termést adjon, egy másik fajtával kell együtt telepíteni, hogy annak a pollenje beporozhassa. Egyetlen borvidéken termesztik: Badacsonyban. Azt szokták rá mondani, hogy terroir indikátor, ami azt jelenti, hogy erősen felismerhető rajta a terroir, ahol termett. A terroir azt a közeget jelenti, ahol a szőlő él, a talajt és a mikroklímát is. A budafoki terület mészköves adottságainak köszönhetően a Kéknyelű itt egy kifejezetten könnyed, élénk bort ad, így ez egy érdekes különlegessége a borlagnak.

Nagy helyi pincészet a Törley Pezsgő pincészet, róluk is szóltam a bevezetőben, hiszen történelmileg és borászatilag is megkerülhetetlen. Az ő történetük egy igazi sikertörténet, ami még ma is folytatódik, és remélhetőleg ez még így lesz nagyon sokáig!

Közel érzem magamhoz ezt a céget, pezsgőikkel közvetve végigkísérték az életemet, és a szakdolgozatomat is róluk írtam. A pezsgő iránti rajongásom sosem múlik el, és ahogy többet és többet tanultam meg róla, annál jobban és jobban szeretem.

A palettájuk nagyon széles, ezért jó velük dolgozni, mindig van mit előhúzni a választékukból. A Törley Pincészet főbb területe az Etyek-Budai régió. Ennek a borvidéknek a talaja meszes, mint a pezsgő szülőhelyéé, a Champagne-é is, az innen származó borok savtartalma magasabb, alkoholja alacsonyabb, ami az egyik legfontosabb kritériuma a jó pezsgők készítésének. Ez egy másik fontos dolog, amit Törley József akkoriban felismert. Tőlük villányi bor is van a borlapon. A villányi borvidék hazánk legdélebbi borvidéke, éghajlata szubmediterrán, ami kiválóan megfelel a kékszőlő termesztéséhez. Robosztus, nagytestű vörösborok készülnek itt mészköves, agyagos és erdőtalajon.

A Lics Pincészet két helyen gazdálkodik: az Etyek-Budai borvidékhez tartozó Pákozdon, ahol huszonkét hektárt művelnek, valamint a szekszárdi harmincöt hektáros birtokukon.

Szekszárd déli borvidékünk, a klímája kontinentális, a napsütéses órák száma magas. Talaja pedig löszös, agyagos. A lösz világos színe visszaveri a nap sugarait, ami segíti a szőlő érését. Kedvező feltételek vannak a

vörösborkészítéshez. Számomra az innen származó vörösborok a legegységesebbek, nagy testtel, de élénk savakkal rendelkeznek.

A pincéjük, ami egykoron hercegi pince volt, Budafok szívében, a Kossuth Lajos utca 44. szám alatt található. Egy családi ház áll a hegyoldalon, a pince alatta pedig befurakszik a hegy gyomrába. Nagy és szép pince, amely egy impozáns kóstoló teremmel és 260 éves múlttal rendelkezik. Alapítója Lics László, kinek helyét már gyermekei, Judit és Balázs vették át. A Lics-borok széles skálán mozognak, megtalálhatók náluk a mindennapok asztali és a különleges alkalmak minőségi borai is.

A következő, amit be szeretnék mutatni, a Várszegi Pincészet. A Balaton déli partjára utaztunk a Balatonboglári borvidékre, ahol huszonhárom hektáron tevékenykednek. E borvidék klímája egyedi a Balaton miatt, a tó vize visszatükrözi a napsugarakat, így a szőlő sokkal több fényt kap. Talaja többnyire löszös. Viszonylag fiatalok, 2010-ben kezdték meg munkájukat. Céljuk, hogy a hagyományokat megtartva fiatalos stílusú borokat készítsenek a kornak megfelelő technológiával. Pincéjük már kicsit távolabb esik a központtól, a Borkó utca elején található, ahol most készült el új mintaboltjuk és egyben kóstolóhelyük. Főborászuk Várszegi Viktor.

A Borkó utcán felfelé sétálva pár saroknyira megérkezünk a Katona Pincészethez, akik szintén a Balatonboglári borvidéket képviselik, valamint egy csipetet a Tokajból is. Bogláron negyvenöt hektáron gazdálkodnak, míg Tokajon mindössze egy hektárt művelnek.

A Tokaji a legismertebb és legészakibb borvidékünk. Kizárólag fehérborok készülhetnek itt, ugyanis 1737 óta zárt borvidék. Ez azt jelenti, hogy csak azok a borok kapják meg a tokaji minőségibor-minősítést, amelyek ezen a vidéken engedélyezve vannak. Klímája kontinentális, de hűvösebb a többi vidékhez képest. Talaja vulkanikus. 1996-tól készítenek borokat és a környezettudatos borászkodás hívei. Boraik széles skáláján bárki megtalálja a kedvére valót.

Így ölelik át a budafoki borászatok Magyarország öt borvidékét.

Ugyan a borlapon nem szerepel, de mindenképpen említésre méltó még két pincészet.

Az egyik a Garamvári Pince, akik szintén Balatonbogláron gazdálkodnak. Főborászuk Garamvári Vencel korábban a Törleynél kereskedelmi igazgatóként dolgozott, majd később 1993-ban megalapította saját pincészetét. 1996-ban került a tulajdonába a Sörház utca 20. szám alatt található pince, ahol minden körülmény adva volt a kiváló pezsgők készítéséhez. Kiemelkedő, hogy nemcsak saját magának, de másoknak is vállal pezsgősítést. A champagne-i technológiákat követve Lellei borból készíti hagyományos pezsgőket magas színvonalon.

Az utolsó, akiről még szót ejtenék, az a Sauska Pincészet. Őket sokan ismerik villányi boraikról, de nagyon jól teljesítenek Tokajban is. Ők csak most kezdték a munkájukat Budafokon. A pincéjük még nincs is átadva, de már pár pezsgő érlelődik bennük. Fontosnak tartom kiemelni őket, mert egy presztízs borászat alapít pezsgőpincét itt nálunk. Ez olyan reményeket kelthet bennünk, hogy az egykor borokkal feltöltött, de sajnos mostanra elhagyatott, üres pincék ismét megújulhatnak és feltölthetnek borokkal.

I. MŰVÉSZETTUDOMÁNY

TÁVOLSÁGTARTÓ, NOSZTALGIKUS, IRONIKUS, GROTESZK

–

CSENDÉLET-VÁLTOZATOK A KORTÁRS MŰVÉSZETBEN

DR. CSANÁDI-BOGNÁR Szilvia

(főiskolai adjunktus, Tomori Pál Főiskola)

A csendélet leglényegesebb témája valaha az ember anyagi meghatározottsága volt, beleértve ebbe azt az élvezetet, amit az étel kínál és azt a kényszerűséget, hogy az ember a táplálékából nyer életet. A műfaj klasszikus darabjain az organikus anyag egyfajta melankóliával körülvéve jelent meg, a halandóság emblémájaként. A fogyasztói kultúrában az ételhez való viszonyulásunk azonban alapvetően megváltozott, a kortárs képzőművészet pedig erre a változásra érzékenyen reagál. A műalkotások sokféle szempontból veszik vizsgálat alá a fogyasztói trendeket és az étel kereskedelmi megjelenítési módjait. Az élelmiszerek vagy a csendélet-motívumok legtöbbször csak kiindulópontként szolgálnak a társadalmi szokások kritikus bemutatásához. A tanulmány kortárs csendéletek művészetelméleti és társadalomelméleti kérdéseire hívja fel a figyelmet, bemutatja az ilyen típusú műalkotások lehetséges retorikai attitűdjeit.

Kulcsszavak: csendélet, kortárs művészet, fogyasztói kultúra

I.

A jóléti társadalom nem egyszerűen eszik, amikor ételt vesz magához, hanem azt mondjuk, fogyaszt. Nem csupán evés közben fogyaszt, hanem egyre bővül tevékenységeinek az a köre, amelyben ezt teszi. Fogyasztja a ruháit, a televízióműsort, a híreket, a vizet, a kapcsolatairól vagy az időről nem is beszélve. Régóta él bennem egy képzet a művészettörténetről, amelyik ugyanezt teszi. Elegánsan, késsel, villával, aperitiffel ugyan, de fogyasztja a képeket, falatozza, majd szemérmesen megemészti. A bekebelezés legfőbb mozzanata a jelentésazonosítás: ez és ez a képelem ezt és ezt jelenti. Az elemző mindeközben élvezzi a lakmározást. Minden egyes azonosítás, minden kategória és információátvitel az ínyét csiklandozza. Hiába őrizte a művészettörténet az elitkultúra kincseit, a tömegeket célzó vizualitás jelentősége és a kapitalista világ fogyasztói mechanizmusai a kultúra őrzőit a tudományos élet hajszoló logikájának megfelelően nem hagyhatták érintetlenül. Illeszkedik ez az attitűd a

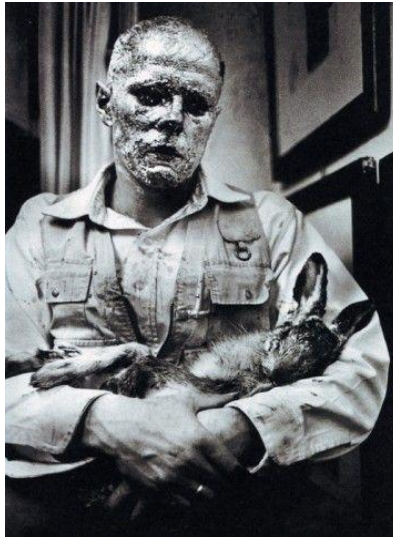
kultúra termeléshez igazított felfogásához. Eszerint a képek a fogyasztás számára termelődnek, és ehhez a tevékenységhez hozzátartozik a művész termelőtevékenysége éppúgy, mint a politika, az intellektuális élet, vagy a kultúraipar, amelyben a művészetet elemző diszciplínák tárgyukat feldolgozzák. (vö. SMITH 2003: 363.) Terry Smith kérdése ezzel kapcsolatban reflexív hozzáállást követelt: vajon a művészettörténet feladata nem az volna-e, hogy megvilágítsa, hogyan alakította át a termelés a műalkotás fogalmát? (SMITH 2003: 376.) Meg kell próbálnunk szembenézni azzal a ténnyel, hogy a fogyasztás átalakította a művészetről alkotott elképzeléseinket, és ehhez elengedhetetlennek tűnik a kortárs művészet termelésre és fogyasztásra adott válaszainak vizsgálata.⁸

A műalkotás tiszta esztétikai meghatározása az esztétikai tapasztalatot cél nélkülüként értékeli, érdek nélkülüként, és ezáltal az élet vagy az étel élvezetétől igen távol helyezi. A befogadás vágya és élvezete azonban kimozdítja a Kant által tételezett esztétikai meghatározottságot ebből a sterilitásból, amennyiben a gazdagodás, a befogadóba való beépülés metaforájával az étkezéshez válik hasonlatossá. Hogy ez a gazdagodás mennyire nem értelmezhető kizárólag a szellem/értelem dimenzióiban, vagyis a test-szellem/értelem dichotómiájában, azt az esztétikai vizsgálódás ízlésfilozófiai paradigmája azonosította az ízlés mint *ízlelés* metaforájával, így válhatott az édes íz a szépséghez hasonlóvá Edmund Burke elméletében. (BURKE 2008: 186.) Az esztétika fogalmi rendszerei aztán az esztétikai tapasztalat típusait egészen a kultúra rendszerének műfajokra redukálásáig korlátozták. Ez a folyamat az autonóm műalkotás felemelkedését és védelmét jelentette, egy olyan esztétikai tapasztalat legitimálását, amelyik az élvezetet háttérbe szorítja, ahogyan azt a szakértőknek is illenék.

A befogadás és a fogyasztás fent felvetett kérdésére annak idején Joseph Beuys egy csendéletből jól ismert elem akcióba emelésével válaszolt. Az 1965-ös esemény címe így hangzott: *Hogyan magyarázzunk képeket egy döglött nyúlra?* A leölt nyúl dédelgetése lakonikus válasz a képfogyasztás és a kép természetének összefüggésére: *a saját halálunkkal*. Akciójában Beuys a maga bemázolt, halotti maszkká alakított arcával nézett a lelőtt állatra. A műalkotások ugyanis az élő-életlen dialektikájában működnek, látszólagos merevségük és mozdulatlanóságuk étellel teli, kezdeményező dinamizmus révén húzódik vissza, majd kerül előtérbe ismét, és ennek a mozgásnak az ütközőfelülete éppen az ember testi adottsága, ahogyan az érzékiségén keresztül rá a kép hatást gyakorol.

⁸A vizuális kultúra kutatásának fontos irányát képezi a városi környezet vizuális világának és a klasszikus képi műfajok kapcsolatának bemutatása, mint például a táj és a tájban elhelyezett reklám, vagy a csendélet és a fogyasztói árucikkek bemutatása, így a kirakat vagy az üzlet berendezésének csendélethez való viszonya. ((BEAU) VALLANCE 2009.)

A műtárgy szemléletessége az anyagi összetevőt állítja előtérbe, és ilyen értelemben a testi léttel hozható összefüggésbe. A műalkotások testi léte azonban, az ember gondos megőrző tevékenységének, a restaurálásnak a múzeumi körülményeknek köszönhetően, viszonylag stabil, állandóságban tartott. A 20. századi művészet persze ezt az állandóságot sokszor, sokféle módon megkérdőjelezte, akárcsak Beuys, előtérbe állítva a műalkotások temporalitását, és ezzel együtt változtathatóságát, vagy önmaga által generált változásait.



1. Josef Beuys, *Hogyan magyarázzunk képeket egy döglött nyúlnak?*, 1965

Az étel ebben az értelemben a klasszikus műalkotás ellentéte a maga romlandóságával, a konzerválás technikáit igényli, míg a műtárgy állandósága az ember alapvető biztonságkeresésének vágyából származik, s mint ilyen a konzerválás eljárásaihoz hasonló. Az ember műalkotásokat konstruáló tevékenysége és a művek konzerválásának kultúrája éppen azért válik kultikus tevékenységgé, mert benne az anyagi lét kerül tartósításra, átmentődik az idők sodrán, akárcsak a mumifikálás vallásos rendjében.

II.

Az ikonológiai felfogás hagyományosan a csendéleteket újkori műfajjá alakulásuk óta a múlás, a halandóság keretein belül értelmezi. Ennek alapvető logikája, hogy a tápláló falat emlékeztet bennünket emberlétünk anyagi kiszolgáltatottságára. Vagyis a csendéletek klasszikus múzeumi tárgyként egy

ellentmondást mutatnak fel: az anyagi lét halandóságát a műtárgy konzerváltságában. Ha ikonográfiatörténeti szemszögből vizsgáljuk a műfajt, a halandóságról való tudás, tehát a *Vanitas* vagy a *Memento mori* különböző típusai, elsősorban a műfaj újkori időszakában a képi összetevők szimbolikus viszonyulásait építi fel. R. G. Saisselin ezt az ábrázolástípust a kép és a szó kapcsolatát vizsgálva úgy tekinti, mint ahol a szavak uralják a képeket. A 18. században a csendélet mintegy beteljesíti az autonóm mű küldetését, valóságához közelítő ábrázolásmódja szinte elfeledteti, hogy mediális jelentősége, képi adottsága is van. A szimbolikus tartalom kezd háttérbe szorulni, és a helyét a reprezentatív ábrázolás veszi át. (SAISSELIN 1976: 197-199.) A 19. században a realizmus igényén túl a képi alkotóelemek kezdenek előtérbe kerülni: a festék, a vonal, a forma, a textúra az ábrázolás fölé kerekedik. (SAISSELIN 1976: 200.) A csendélet egyre inkább műhelygyakorlattá, ujjgyakorlattá válik, elveszti korábbi moralizáló tartalmát, és a művészet önálló, mögöttes tartalmaktól mentes felmutatását hajtja végre, míg az anyagi világhoz való viszony ezzel párhuzamosan tűnik problémamentesnek. Az avantgárd megjelenésével aztán a csendélet a stílusirányzatok, a művészi csoportosulások kifejezéstárának demonstráló eszközévé válik. Elbúcsúzik tehát a szimbolikus tartalomtól, majd az ábrázolttal való kapcsolata is megkérdőjelezhetővé válik, beteljesíti a tiszta esztétika elvárásait, az anyagi utalásokat a médium anyagi meghatározottságára korlátozza.

Ha a kortárs csendeletről, az előzőekhez hasonlóan, el akarjuk mondani, hogyan viszonyul a fogyasztáshoz, illetve hogy a konzumattitúd és a vizuális világ hogyan változtatta meg a műtárgyak jelentőségét, azt a javaslatot tenném, hogy szemléljük a csendélet műfajához sorolható alkotásokat egyazon kontextuális kerethez tartozóként. Kérdezzük meg a kortárs művektől ugyanúgy, ahogyan a barokk alkotásoktól, hogy mit árulnak el az ember anyagsághoz, fizikai sérülékenységhez, mulandósághoz való viszonyáról.

A kortárs művészet területén határozottan megnőtt az étellel kapcsolatos művek száma, az étkezésre, a vendéglátásra történő reflexió, sőt az étel a művek anyagaként, médiumként is megjelenik. (KUEHN 2005: 195.) Ha a pop art fogyasztói kultúrára adott reakcióit nézzük, vagy a 20. század csendélet-változatainak egyéb megnyilvánulásait, a műfaj autonóm felszabadítása jócskán megkérdőjelezhetőnek tűnik. Nem pusztán az történik, hogy az alkotások reagálnak az ember étkezési szokásaira, hanem a hétköznapi élet területein erőteljes hangsúllyal megjelenő képi kultúra jellegzetességeit dolgozzák fel. Köztudomású, hogy az amerikai pop art jelentős képviselői közül többen (Warhol, Lichtenstein, Rosenquist) a reklámgrafika területéről érkeztek. Amit ebből az ábrázolásmódból megtanultak, az túlmutat a szimbolikus jelentésképző paradigma elutasításán, sőt a referencialitás médiumra vonatkoztatásán is - az

élelem ábrázolása ugyanis ezen a formanyelven majdhogynem teljes anyagi kiürítettségben jelentkezik. Saisselin szerint a vizuális jelek a pop art nyelvezetében beszélő képként ragadhatóak meg, ami egyúttal azt is jelenti, hogy kép-szöveg viszonylatukban közelebb állnak ugyan a szimbolikus megjelenítéshez, ám a mediális átlátszóság elérését célozzák meg. (SAISSELIN 1976: 203.) Ha e képi nyelv tartalmára figyelünk, valóságos szakadékként mutatkozik meg a különbség a szimbolikus és a pop art ábrázolói rendszere között. A fogyasztói kultúrában az étel élelmiszerré alakul, márkajelzéssel ellátott terméké, amelyik emblematikus formában mutatkozik az ábrázolásokon. A kenyér a kenyér formáját villantja fel, a hús a húsét, a hamburger a hamburgerét a könnyű felismerhetőség és eladhatóság érdekében. A tényleges anyag helyett a márkához kötődik az ábrázolás. Nem csupán a reklámgrafikában, de a gyorsétteremben is egyértelműen a márkával azonosítható formát vesz fel az étel a csomagolásnak vagy a precíz gyári formázásnak megfelelően. Vagyis a termék a márkanévét mondja akár a felirata nélkül is, a hozzá kapcsolt formatervezés révén. A pop art alkotások ezt az emblémaszerű, beszélő ábrázolást követik, melynek eredménye egy hűvösnek mondható, anyagtalánított, denaturalizált megjelenítés, ami elkerülhetetlenné teszi a műtárgy fogyasztói világgal való szembesítését. (SAISSELIN 1976: 202.) Míg a modernitás - a termeléshez hasonlóan - a művészetben az alkotási folyamatot állította középpontba, a fogyasztói társadalom számára ezt a termelést a reklámipar hajtja végre a vágyak előállításával. A látszat társadalmában, ahogyan Baudrillard híres érvelése bemutatta, a képek feladata nem csupán az, hogy utánozzák a valóságot, hanem hogy vágyakat generáljanak és tartsanak ébren, amelyben a jelek a realitástól folyamatosan elkülönбöződnek. (SMITH 2003: 376)

III.

Amikor a 20. század 2. felében egy művész a csendélet műfajához vagy akár az étkezés tematizálásához nyúl, a műfaj előtörténetét, ami végső soron az anyagi világhoz való viszonyunk alakulásának a története is, aligha tudja megkerülni. Az étel, még akkor is, ha nem a klasszikus műfaj festett variánsaként, hanem médiumként vagy rítusként válik művészetté, egy tágabb kontextusban, a csendélet műfajától nem függetleníthető módon kerül a művészet világába. Ahhoz, hogy fel tudjuk térképezni, milyen viszonyban állnak a kortárs alkotások a hagyománnyal, a továbbiakban négy megközelítésmódot különítenék el. Ezek a megnevezések az irodalom, eredendően a retorika területéről származnak, ezért stilisztikai jellegűek, alapvető beszélői attitűdöket állapítanak meg.

Elsőként a *távolságtartó* szemléletre mutatnék példát, amelyik bizonyosan a legközelebb áll a pop art fogyasztói kultúrához való viszonyához. A második megközelítést *nosztalgikusnak* nevezném, mert a romlás részletező megjelenítése festői finomsággal és az otthonosság közvetítésével társul. A harmadik viszonyulási lehetőség *ironikus*, amennyiben maró gúny tárgyává teszi a fogyasztói világ menekülését a mulandóság jelei előtt. A negyedik szemléletmódot *groteszknek* nevezem. Minden kétséget kizáróan túl van a gúny ironikus könnyedségén, és kritikáját az anyagi világhoz való viszonyunk tartaroszi kegyetlenségével ábrázolja, hogy egyszerre mutassa be a konzumvilág által előállított vágyak erejét és inhumán jellegét.



2. Rólik Ádám, Kompozíció
XI., 65x65cm, olaj, vászon, 2010



3. Rólik Ádám, Kompozíció no. 4 55x150cm, olaj, vászon,
2008

III.1.

Az ételhez való viszonyunk ismeretelméleti szempontból megbontani látszik azt az évszázadokon keresztül húzódó paradigmát, ami az objektum és a szubjektum szembeállítására épült. Az étkezés a magam és a külvilág különbsége helyett inkább a külvilághoz való közvetlen kapcsolódás eseménye. Glenn Kuehn az étel sajátos karaktereként tartja számon, hogy a megtapasztalásához a magunkévá kell tennünk, sőt el kell pusztítanunk. (KUEHN 2005: 195.) A rituális étkezés különféle hagyományaiban a leigázásnak, a hatalomgyakorlásnak, illetve a másik minőséggel való egyesülésnek gazdag értelmezései állnak rendelkezésre. A csendélet ezekkel a tradíciókkal szemben egy erőteljes kulturális korlátozást gyakorol. A szem cselekedetévé teszi a száj

cselekedetét, vagyis a testi léttől eltávolít, a szemnek kedvez. Az étel látványa persze nem függetleníthető attól az asszociációtól, ami az ízleléshez köti. A képet előállító fotografikus/grafikai eljárás *távolságtartó*, leképező tevékenysége azonban a szinesztéziára épülő vágykeltést is korlátozza. Rolik Ádám képein úgyszólván csak az étel burka marad.⁹ A zacskóból, gyári palackból, papírpohárból elfogyasztott étel a csomagolás következményeként keletkező hulladékon túl a kultúránk rögeszmés tisztaság- és rendezettségigényére hívja fel a figyelmet, amellyel nem csak higiénikusan kezeljük, de prózaivá is tesszük az étkezést. A távolságtartó hozzáállás eredményei a 20. századi hagyomány pop-os vonalba tartoznak, ítéletmenetesen szembesítenek bennünket a fogyasztói világ anyagainak praktikussá tett, márkajelzéssé redukált átalakításaival.

III.2.

A pop arttal rokon jelenségek között megfigyelhető azonban olyan tendencia is, amelyik, akárcsak Daniel Spoerri asszablázsai, a hűvös emblematikus ábrázolás mellé igyekeznek visszacsempészni az étkezés intimitását. Az otthagytott tányérok, lenyalt kanalak, morzsák az élet jeleiként vannak jelen a műveken, a hétköznapi élet anyagi közvetlenségét igyekeznek megőrizni. Az étkezés nyomai az emlékezés kiindulópontjaiként állnak előttünk, a múzeumi konzerválás megszokott logikája szerint tartósítva. Ez a fajta *nosztalgikus megközelítés* jellemzi Herman Levente munkáit is.¹⁰ Egy vele készült interjú szerint a képein az otthonkeresés és a régi világ elemeinek bemutatása a mulandóság jegyeivel társul. (SIBRIK 2017: 41.) A penészes kenyér, a széttörött bögre a finom kivitel miatt az egykor másként értett szubjektum-matéria kapcsolat emlékeként interpretálható. Ismeretes, hogy a pop elemei a hazai művészetben nem csak azért jelentkeztek később vagy egészen más kontextusban, mint a nyugati társadalmakban, mert tiltva voltak, hanem azért is, mert a rendszerváltás előtti hiánygazdaságban nem létezett olyan kialakult fogyasztói kultúra, amivel kapcsolatban diskurzus indulhatott volna. Herman csendéletei ennek a hiánygazdaságnak az anyagi szükségleteiből eredő bölcsességére utalnak vissza, mint az elveszett gyermekkor és otthonosság elemeire.

⁹ Rolik Ádám (1983-), <http://sensaria.hu/muveszek/rolik-adam/>

¹⁰ Herman Levente (1976-), <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/herman-levente-7735/>



4. Herman Levente, Nyomok 14, olaj, vászon, 100x100 cm, 2014



5. Herman Levente, Cím nélkül (2), 40x40 cm, olaj-vászon, 2007

Az intimitás – az emlékezés szerepén túl – egy másik jelentős különbséget is mutat a távolságtartó látásmóddal szemben: a külvilághoz való viszony közvetlenségét. A csendélet-festészet mulandóságot hangsúlyozó utalásrendszere ebben a közvetlenségben az anyagi-más, a szubjektumtól különböző felé nyílik meg. Nemes Z. Márió ezt esztétikai nekrofiliának nevezi, amelyben a halállal való viszony az anyagromlásnak való kitettségében bensőségessé válik. (NEMES Z. 2014: 27.) Tagadhatatlan, hogy van némi perverzió a penészes kenyér esztétikai tárgyként való felmutatásában, ám ez nem több, mint magának a klasszikus esztétikai tárgynak a természete, amennyiben a mű a maga anyagiságával szembesíti a nézőt, ahogyan azt fentebb Beuys akciója révén láttuk.

III.3.

A reklámok képi világa a jelek emblémaszerű használata mellett egyfajta idealizált bemutatást végez. Ez az idealizálás nem azonos persze a klasszicizmus hasonló néven számon tartott látásmódjával, mert nem a világ lehetséges szépségét fejezi ki, hanem az adott termék boldogsághoz való szükségességét. A tökéletes termék utáni vágy eredményezi a burkok egyszerűsítő képi megjelenítését. Szabó Ádám néhány gyümölcsökhöz kapcsolódó munkája éppen a vizualitás szükségleteinkre gyakorolt hatásával foglalkozik, meglehetősen *ironikus* módon.¹¹ A beállított csendélet egy pohár borral, egy homokórával,

¹¹ Szabó Ádám (1972-), <https://www.szaboadam.hu>

gyümölcsökkel, a holland műfaj klasszikus elemeit vonultatja fel, majd napokon át veszi kamerával a változást. A gyümölcsök persze rothadni kezdenek, és ezzel provokatív módon áll elő a *Vanitas* klasszikus problémája. Más művészek, mint pl. Sam Taylor Wood videoi ezt könyörtelen realitásvággal a folyamatot végigkövetve mutatják be. (Taylor Wood hasonló videós eljárással a folyamatot más élelemnek szánt elemekkel – pl. a Beuys által is használt, leölt, csendéletbe helyezett nyúllal rögzítette.) Szabó Ádám azonban nem állt meg a pusztulás képeinél. Egy idő után belenyúlt az idő alakulásába, és kivágta a gyümölcsök romlásnak indult részeit, majd más gyümölcsökből kivett részekkel plasztikázta azokat. Nem kell magyaráznom, milyen egyértelműen vonatkoztatható ez a játék a halállal és öregedéssel szembenézni nem tudó nyugati világ kultúrájára. A műveiben aztán foltozott gyümölcsök, illetve *Szupergyümölcs* névre keresztelt hibridek bukkannak fel három az egyben plasztikákként, akár a szupermarketek polcain kapható összevont termékek.



6. Szabó Ádám, *Vanitas*, 2007, loop



7. Szabó Ádám, *Szupergyümölcs 10.*, 2007, fotó, lambda print 30x40 cm

III.4.

A *groteszk* reneszánszkori műfaji előzményei az anyagi világ szükségszerű összefüggéseit mutatják. A geometrikus hálóba helyezett képzeletbeli lények ezeken a régi munkákon ornamentumokat alkottak, amelyek az organikus és az élettelen környezet egyesítésével, a növényi, az állati, az emberi létezők összetevőinek hibridjeiből állnak elő. A díszítés hatását csak fokozta, hogy a képzeletbeli lények egymás alakjához a geometriai hálón keresztül kapcsolódnak, egymást támogatják, vagy egymás testéből bukkannak elő, a

létezők különböző fokú megnyilvánulásai egymásból származnak, és egymás testét keresztezik. A bizarr összefüggések dekoratív rendként jelennek meg, még hozzá olyan rendként, amit a tudomány, a matematika, a geometria tükrözésekkel, forgatásokkal igazol. A kortárs művészet számára ez az összefüggés a maga bonyolultságában és kulturális/technikai meghatározottságaiban válik jelentőssé.

Ed Atkins *Old food* című videómunkáján az étel a gazdasági rend és a technológiai előállítás racionalitásának megfelelően, ám szintén groteszk módon jelenik meg, végső soron a fogyasztói világ ésszerűségének felülvizsgálataként. Képkockáin a hamburgerekben csecsemők és felnőttek, vagy emberi arcok szeletei a húsdarabok. A szendvicsek az embereken kívül mindenféle tárgyat, könyveket, csontvázakat tartalmaznak, amelyeket jótékonyan beborít egy újabb szelet kenyér. Nem csak arról van szó, hogy mohók vagyunk, túlon túl praktikusán vagy sterilen éljük az anyagi életünket, még csak arról sem, hogy elfeledkeznénk a saját halálunkról. Sokkal inkább arra reflektálnak ezek a képek, hogy a fogyasztói kultúra jócskán túl van a bizalmi kérdéseken. A jóléti társadalmak jóléte mások kizsákmányolásán alapul, a bőség mellett az éhezők problémáival nehezen szembesülünk. Nem tudjuk, hogy pontosan mit eszünk, és hogy a felhasznált ipari összetevők hogyan hatnak a szervezetünkre. Nem pusztán arról van szó, hogy eltávolodtunk az anyagtól, a saját testünktől, vagy vakon bízunk a technikai civilizáció vívmányaiban, de kiszolgáltatottá is tettük magunkat ebben a rendszerben. A szó szoros értelmében embertelenné vált a fogyasztás.



8. Ed Atkins, *Old Food*, loop, 2017

IV.

Több művészetelméleti gondolkodó véli úgy, hogy az étkezés és az étel a hétköznapi élet más esztétikai karakterrel bíró elemeivel együtt önmagában művészetnek tekinthető. Nyilvánvaló különbséget kell azonban itt tennünk a hétköznapi élet tapasztalata mint érzéki tapasztalat és a hétköznapi élet feltárulása mint esztétikai tapasztalat között. (BACSO 2016: 132.) Hans Ulrich Gumbrecht egyenesen azt feltételezi, hogy az esztétikai tapasztalat hagyományos keretei a kifáradás tüneteit mutatják, ezért ideje lenne felfedeznünk az eddig feltérképezetlen területeit. (GUMBRECHT 2006: 315.) Glenn Kuehn inkább azt sürgeti, hogy a „*Miként válik az étel művészetté?*” típusú kérdés mellett próbáljunk választ találni arra is, *vajon miért akarjuk, hogy az étel művészetté váljon?* (KUEHN 2005: 195.) A válasz minden bizonnyal úgy hangzik, hogy az anyagi léttől való elidegenedésünket a materiálishoz való tartozásunk intenzív tapasztalatai oldják, olyan tapasztalatok, amelyekben az anyagi világ dologiként jelenik meg számunkra. Míg a termelés a művészet értékelését gépies kategorizálássá tette, addig a fogyasztás önmagát esztétizálja, önmagát kívánja művészetté avatni. Az étkezés élvezetében előállnak ugyan a világtapasztalat összetevői, ám az étkezés aktusa mégis olyan közvetlenül adott, olyan ismerős, olyan természetes számunkra, hogy a *dolgokkal való szinkron* (Gumbrecht) ellenére ritkán mutatkozik a maga kifinomultságánál többként. Ritkán képes érinteni az ént úgy, hogy a lét viszonylatai közepette önmagát találja. A hétköznapi tapasztalat és az esztétikai tapasztalat közötti lényeges különbség, úgy vélem, ezen a határmezsgyén keresendő. A lét feltárulása nem az élvezetet értékelő reflexióban történik, hanem az élvezet révén, egy olyan jelenlétben, amely nem vet gátat az önértelmezésnek, ezért felismeréseken és beismeréseken keresztül működik. (vö. BACSO 2016: 145.)

Beuys fent említett akciója egy igen fontos körülményre hívja fel a figyelmünket. Az elpusztult állatnak nem kell magyaráznunk a halált. Akik emlékeztetésre szorulnak, azok mi magunk vagyunk. Nekünk kell a matériához való viszonyt személyessé tennünk, a saját kérdésünkké formálnunk, és a saját válaszainkra rátalálnunk. Ezért aztán a befogadás vágya, noha közvetlenül az érzékire hagyatkozik, úgy kell, hogy megpihenjen az anyagi világ tapasztalatában, hogy közben nem utasítja el a bennünket személyesen érintő kérdéseket.

Felhasznált szakirodalom:

- BACSÓ Béla (2016): Tapasztalat és esztétika, In: Uő. Tapasztalat és esztétika, Filozófiai és művészetelméleti írások. Budapest, Kijárat, 131-146.
- (BEAU) VALLANCE, Elizabeth (2009): Exploring Visual Culture Downtown: Shop Windows as Still Life. *Visual Arts Research* 35, 1. szám, 35-49.
- BURKE, Edmund (2008): Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően. Ford. Fogarasi György. Budapest, Magvető.
- GUMBRECHT, Hans Ulrich (2006): Aesthetic Experience in Everyday Worlds: Reclaiming an Unredeemed Utopian Motif. *New Literary History* 37, 2. szám, 299-318.
- KUEHN, Glenn (2005): How Can Food Be Art? In: (szerk.) Andrew Light, Jonathan M. Smith, *Aesthetics Of Everyday life*. New York, Columbia University Press, 194-212.
- NEMES Z. Márió (2014): Csendélet a teremtés hatodik napján, Halálos természet – naturalizmus és humanizmus a 21. században. *Balkon*. 6. szám, 24-34.
- SAISSELIN, R. G.(1976): Still-Life Paintings in a Consumer Society. *Leonardo* 9. 3. szám, 197-203.
- SIBRIK Attila (2017): Hagyni, hogy megszülessen az egyensúly. Interjú Herman Leventével. *Új Művészet*. 7. Július. 41.
- SMITH, Terry (2003): Production, In: (szerk.) Robert S. Nelson, Richard Shiff, *Critical Terms For Art History*. Chicago, London, The University Press Of Chicago, 361-381.

ADALÉKOK ÉS TÖREDÉKEK A (MAGYAR) NÉPSZÍNMŰ DEFINÍCIÓS KÍSÉRLETEIHEZ ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI KÉRDÉSEIHEZ¹

PaedDr. CSEH Gizella

(*tanár, újságíró, idegenvezető*)

A népszínmű a 19–20. századi magyar művelődéstörténet meghatározó színjátéktípusa és drámai műfaja volt. A tanulmány a vizsgálódásra választott színjátékfajta 19. századi kultúrtörténetének részeként vizsgálja a kérdéskör problematikáját, a műfaj magyar művelődéstörténetben betöltött szerepét. Tárgyalja a műfaj magyarországi specifikumait, valamint megkísérli a művekből feltáruló világ felfedezését.

Kulcsszavak: népszínmű, műfaj, drámai műfaj, drámatörténet, művelődéstörténet

Bevezető

Ha a 21. század elején egy kortársunk előtt kiejtenénk azt a szót: népszínmű, valószínűleg zavarba jönne, sőt: tanácstalan lenne. Hősünk lelki szemei előtt – a legjobb esetben – felsejlene egy színpad, egy csinos menyecske (talán éppen Blaha Lujza), esetleg egy duhaj legény ábrázata (lehet, hogy már hallott Tamássy Józsefről), vagy egy örökké víg, csak daloló-táncoló, pántlikás faluközösség ködbe vesző képe. Hősünknek talán rémlene egy hajdani népszínmű-előadás megsárgult fotográfiája a dédnagyanya albumában, *A falu rossza* vagy *A sárga csikó* címe, esetleg a *Nyisd ki babám az ajtót* vagy a *Zöldre van a rácsos kapu festve* egy-egy foszlánya. A 21. század valóságára népszínműveink ismerete azonban már nem jellemző. A mai közvélemény keveset tud arról a műfajról, amely a 19. század végén még hatalmas sikereket aratott, amelyet a

¹ A téma a szerző doktori munkájának tárgya volt a 2000-2010-es időszakban, melynek nyomán több cikket és tanulmányt jelentett meg. Jelen tanulmány a http://www.zempenimuzsa.hu/09_4/muveszet.pdf linken olvasható cikk továbbgondolt és új szempontokkal gazdagított verziója.

magyar művelődés történetében egyszerre minősítettek „áldottnak és átkozottnak“, és amelyről száztíz-százhusz esztendővel ezelőtt még csak nem is feltételezték, hogy valaha is kihal.

Írásunk létrejöttét is mindenekelőtt a negatív megítélés és az információhiány kiküszöbölése motiválta. Céлом ennek a mai közvéleménytől távol eső fogalomnak, majd nyomában magának a színjátéktípusnak újbóli köztudatba juttatása és előítéletek nélküli megvilágítása.

A népszínmű kevésbé szerencsés elnevezésű és többjelentésű drámaforma. A nemzeti drámairodalmak mindenkor az éppen aktuális népfogalom szerint igyekeztek „kitermelni“ magukból a népről és a népnek szóló színpadi műveket.² Ennek az általánosan jellemző és évszázadosan tartó láncolatnak specifikus megjelenése az a népszínmű, amellyel írásunk foglalkozik. Ugyanakkor – mint látni fogjuk –, olyan színműformáról van szó, amely a zenés-táncos népszórakoztatás egyik változata. Eredete szerint – az ókori hagyományokon át – a bécsi színpadokról származott át hozzánk, majd kiegészülve a romantika vonásaival, valamint a helyi hagyományokkal, adottságokkal, szereplőkkel, fokozatosan új formát öltött, és bekerült a 19. századi közéletbe. Itt pedig gyorsan teret hódított; előbb aktuális, majd népszerű műfajjá lett, ezt követően pedig a társadalmi légkör változásának megfelelően rugalmas módon alakult át. És innen indult tovább közép-európai hódító útjára.

A népszínmű mindenekelőtt társadalomtörténeti jelenség. Mindemellet művelődéstörténeti hatása, valamint hagyománya a közép-európai térség, közte a magyar nyelvterület lakosságának értékrendszerét, identitástudatát, egy teljes korszak ízlését, hangulatát, sőt életérzését nagyban befolyásolta. „A magamagát könnyen kellett népszínművön (...) keresztül tanult meg magyarul Pest és Buda lakossága.“ – írta Blaha Lujza.³

E gondolatok során ne feledkezzünk meg a műfajt gyakorló alkotókról sem, hiszen az ő érdemük, hogy a mai magyar közművelődés a maga emlékei közé sorolhatja például *A falu rosszát*, a *Szökött katonát*, vagy a Blaha Lujza – Tamássy József felejthetetlen emlékű színészpárost. A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül – a népszínmű 19–20. századi művelődéstörténetével foglalkozunk; vizsgáljuk a kérdéskör problematikáját és definíciós kísérleteit,

² Vö. Horváth János (1978): *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

³ Blaha Lujza naplója (szerk.: Csillag Ilona) (1987), Budapest: Gondolat Kiadó, 19–20.

érintjük a műfaj magyarországi megjelenését, előzményeit, pályája főbb metamorfózisait; valamint megkíséreljük „a művekből feltáruló világ” felfedezését.

„Egy valótlan műfaj”

Ismerkedjünk meg magával a színműformával-műfajjal⁴, amelyet művelődés-, irodalom- és színháztörténészeink ezerszer égbe emelt és ugyanannyiszor kitagadott jelenségként tartanak nyilván. Kutatók sokasága vitatkozott önálló műfaji voltán, jellemzőinek, sajátosságainak eredetén, belső felépítésén, művelődés- és irodalomtörténeti értékén, stilizáltságán, műnépiességén. A műfaj mivoltáról máig nem született – szakágankénti, illetve egységes konszenzusszintű – műfaji meghatározás, bár értékelésével, elemzésével, kritikai megítélésével több különböző tudományág, szakterület foglalkozik. Kézenfekvő kiindulási pontként idézzük néhány lexikon véleményét; miként értékelik, mit is értenek a nevezett műfaj fogalmán? A *Magyar irodalmi lexikon* szerint „A népszínmű egy 19. századi, igénytelenebb drámai műfaj.”⁵ A *Világirodalmi lexikon* meghatározása: „A népszínmű a népeletet bemutató középfajú dráma, amelyet rendszerint énekbetétek tarkítanak.”⁶ Legkorszerűbben talán az egyik színházművészeti kézikönyv fogalmaz: „Tágabb értelemben a legtöbb nemzeti drámairodalomban megtalálható, a koronként változó népfogalom alapján a népről vagy népnek szóló színpadi művek összefoglaló műfajneve.”⁷

Ezek alapján feltehető a kérdés: mi is tehát a népszínmű? Mindössze ennyi lenne: egy közönséges színműfajta, amely gyakorlatilag minden nép drámatörténetében jelen van? És közép-európai, pontosabban magyar változata? Nem lenne más, csak egy divatcikk, egy hóbort, egy „valótlan műfaj”, amelyet az énekbetétek tettek népszerűvé? Válaszként azonnal leszögezhetjük, hogy nem,

⁴ Vö. „Műfaj; Műfajelmélet” szócikkek. In: Esztétikai kislexikon (főszerk.: Szigeti József) (1969), Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 229–232.

⁵ Magyar irodalmi lexikon (főszerk.: Benedek Marcell) (1965): Budapest: Akadémiai Kiadó, II. kötet, 367.

⁶ Világirodalmi lexikon (főszerk.: Király István) (1984): Budapest: Akadémiai Kiadó, 9. kötet, 242–243.

⁷ Magyar színházművészeti lexikon (főszerk.: Székely György) (1994): Budapest: Akadémiai Kiadó, 558.

ugyanis a 19. század sajátos társadalmi viszonyai közepette kialakultak a színjáték magyar változatának egyedülálló vonásai, komplex, paradox ideológiája és esztétikuma, amelyek a korizlés különböző mértékű dominanciája ellenére mégis az adott (nemzeti) jelleget támasztják alá. S mindezt külön nyomatékosítja-bizonyítja a műfaj körülbelül hetven évig tartó, frenetikus honi sikere.

Az előzőek ismeretében bizonyára nem meglepő, hogy a magyar népszínmű (műfaji) megítélésének kérdése már létrejötté óta sem egyértelmű. A népszínmű születése (1843), majd reformkori gyors térhódítása az irodalomtörténész Schedel-Toldy Ferencet már 1844 májusában definíciós kísérletre készítette, elhatárolva azt a szomorújátéktól (nincs katarzisa), a történelmi drámától, a vígjátéktól (nem a nevetetés a fő cél). Ezért a „tiszta nemek”-be nem illő népszínművek „saját nemzet alkotnak”, Szigligeti Ede számára pedig a következőket jósolta: „a mindennapi élet ügyei és bajai az a bányá, melyet ő, komoly és derült tömkelegeiben, meglepő szerencsével fog mívelni”.⁸

Szigligeti Ede, a műfaj atyja, akinek megadatott, hogy pályája végén visszatekinthessen az általa útjára indított műfaj három évtizedére, „komoly és víg vegyületű tartalmoknál, komoly irányuknál s jó végüknél fogva (...)” szintén a középfajú drámákhoz sorolta a népszínművet.⁹

A Toldyval párhuzamosan recenzáló, konzervatív Császár Ferenc ugyanazokat az érveket alkalmazta, nem titkolva az irányzatosságtól való félelmét: „(...) őrizkedjék a költő, hogy országban hol a nép még előjogosak, s nem olyakra van különözve, ezek közt egyrészt az utálat, másiktól az agyarkodás, irigység magvait ne hintse el; mert – s ezt ne feledje soha – nem egyedüli political iskola a színpad!”¹⁰ A *Magyar irodalmi lexikon* szerint „a drámának ahhoz a fajához áll közel a népszínmű, amelynek színtere általában a falu, alakjai népiesek, s melyekben, mint az érzések természetes kifejezője, a népdal is szerepel.”¹¹

⁸ Schedel Ferenc: Irodalmi levelek = Életképek, 1844. 1. szám, 469.

⁹ Szigligeti Ede (1874): A dráma és válfajai. Budapest: Kisfaludy Társaság, 435.

¹⁰ Császár Ferenc: Gondolat-töredékek a divatos magyar népszínművekről = Életképek, 1844. 1. szám, 438.

¹¹ Magyar irodalmi lexikon (szerk.: Vályi Ferenc) (1926): Budapest: Studium, 220.

Hevesi Sándor, a neves rendező szerint a népszínmű: „valótlan műfaj”.¹² Ugyanezt a kifejezést használta Szabó Ede.¹³

Szerb Antal vélekedése szerint „a népszínmű olyan színdarab, melyben népi alakok enyhébb drámai mese keretében népdalokat énekelnek.”¹⁴ A több évtizedet, sőt évszázadot átívelő definíciók, meghatározások, értelmezések és vélekedések sora pedig – az idézettekén túl – szinte a végtelenségig (lenne) folytatható.

Összefoglalva mégis megállapíthatjuk, hogy a műfaj irodalomtörténeti értékelésében a 19. századtól kezdődően alapvetően két szempont küzdött. A hagyományos álláspont szerint a népszínmű, mivel nem „klasszikus” értékű műfaj, sohasem értékelhető például *Az ember tragédiája* szempontjai és mértéke szerint, nem vonatkoztathatóak rá a „felsőbb” műfajok értékelésénél alkalmazott szabályok és normák. A másik vélemény pedig azt fejtegeti, hogy a népszínmű is a klasszikus hagyományok (Shakespeare, Molière) folytatója, tehát elsősorban ennek szellemében kell véleményt nyilvánítani róla.

Az alapvető, máig szinte egyetlen pontos, mérsékelt meghatározás – műfaji értelemben a „soha meg nem haladott konszenzus” – papírra vetésére mégis már az 1860-as években sor került – Gyulai Pál tollából. E meghatározás veretessége és precizitása az eltelt évtizedek alatt sem vesztett semmit aktualitásából és jelentőségéből, hiszen a mai napig ez a néhány sor jelenti a műfaj alapvető tulajdonságainak és jellemzőinek komplex összefoglalását. „A népszínmű se vígjáték, se dráma, se tragédia, mindebből valami; vegyes nem, mely sok mindent magába olvaszthat, sőt a zenét és éneket is segédül veheti. Egy neme a melodrámának, vagyis modern melodráma tragikomikai alapon. A magyar népszínmű fő vonásai: formában határozatlan drámai stíl, szellemben demokráciai irány, tartalomban magyar élet genre-képi vonásokban, tragikomikai oldalról, népzene és népdal kíséretében.”¹⁵

Hogyan folytatódhatott volna a műfaj további fejlődése? Gyulai Pál erről is határozott elképzelésekkel bírt: „Az énekrészek nagyobb kiterjedése majd

¹² Hevesi Sándor (1920): A régi népszínmű és a magyar nóta. In: uő: Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések. Budapest: Táltos, 124.

¹³ Szabó Ede: Népszínműirodalmunk néhány kérdése = Irodalomtörténet, 1954. 2. szám, 200.

¹⁴ Szerb Antal (1991): A magyar irodalom története. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 400.

¹⁵ Vö. Gyulai Pál (1908): Dramaturgiai dolgozatok I. Budapest: Franklin Társulat, 569–576.; Galamb Sándor (1937): A magyar dráma története 1867-től 1896-ig I. Budapest: MTA, 241.; Gyulai Pál (1908): Dramaturgiai dolgozatok II. Budapest: Franklin Társulat, 437–442.

kifejleszti a nagyoperettet, a komikai részek túlsúlya a magyar bohózatot, s a komoly rész polgári népdramává emelkedik, és eldobja a népdalt, vagy ha megtartja is, mérsékli, és egészen céljához alkalmazza, mint a francia vaudeville.”¹⁶ Ennek szellemében kezdődött el egy fejlődési folyamat, amely (a diszharmonikus mivoltú, különböző értelmezési kísérletek és módzatok ellenére) részben követte ugyan Gyulai Pál útmutatását, némely helyen azonban irányt tévesztett; hiszen például a népdráma felé való irányultságot a magyar közvélemény nem támogatta. S ezt az iránytévesztést a népszínmű története már bőven igazolta.

Színműformánk esetében lezajlott tehát egy nagy intenzitású, értékvesztési folyamat, amely az idők során egyre torzult és addig hatolt, hogy a 21. század elején e műfaj szinte ekvivalens a pejoratív világlátással és értelmezéssel. Ma pedig a népszínmű fogalmán értik mindazt az értéktelenséget, mesterséges világábrázolást, amely fogalmak e követésre kiválasztott műfaj hanyatlásával kerültek be a társadalmi köztudatba, majd később váltak azonossá magával a műfajjal. A gondolatmenet ívének e pontján helyezkedik el és tapintható ki legérzékenyebben az a kérdés, amely válaszra vár; ugyanakkor a megoldás kulcsát is jelenti: vajon hogyan, milyen módon, mely történelmi és társadalmi körülmények közepette, miféle metamorfózisok során, és főképp: miért jutott el a népszínmű e negatív értékszemléletig?

A népszínmű előzményei, születése és metamorfózisai

A népszínmű előzményeit több irányból eredeztetjük.¹⁷ A népies elemeket tartalmazó drámai alkotások, azaz népies színművek alkotják a népszínmű

¹⁶ Gyulai Pál (1908): Dramaturgiai dolgozatok I., i. m. 569–576.;

Gyulai Pál (1908): Dramaturgiai dolgozatok II., i. m. 437–442.;

Galamb Sándor (1937): i. m. 241.

¹⁷ Vö. Bayer József (1897): A magyar drámairodalom története. A legrégebb nyomokon 1867-ig. Budapest: MTA, II. kötet, 56–100.

Gombos Andor (1933): A magyar népszínmű története. Mezőkövesd: Balázs Ferenc Könyvnyomdája;

Pór Anna (1974): Balog István és a XIX. század elejének népies színjátéka. Budapest: Akadémiai Kiadó;

Pukánszky Kádár Jolán (1930): A magyar népszínmű bécsi gyökerei. Budapest: Pallas;

gyökereinek, előzményeinek hazai forrásból származó csoportját. A gyökerek másik típusát az osztrák–német Volksstückök és Zauberpossék jelentik, amelyek a korabeli magyar művelődési viszonyokra nagy mértékben hatottak. Lényegében tündéries bohózatokról van szó, amelyek a bécsi színpadokról „átáruccantak” a magyar nyelvi közegbe, és ott meghonosodtak. A magyar közeg az osztrák változat jellemzőinek átdolgozásával jutott el az első magyar népszínműig, Szigligeti *Szökött katonájáig*.

A gyökerek utolsó típusa a romantikából ered, amely a polgárosodás úttörőjeként előtérbe helyezte a nemzeti jelleg erős hangsúlyozását és a társadalmi ellentétek ábrázolását. Műfajunk ugyancsak alkalmazta a romantikus drámák formai eszköztárát: az ellentétet, a titokzatosságot, a félreértést, a meglepő fordulatokat, a „véletlen” megoldó szerepét. A romantika, ily módon maga a népszínmű is kedvelte a felismerés, az üldözött ártatlanság, a homályos származás, a megtalált gyermek, a nagylelkűség motívumát.

A népszínmű létrejöttének kérdésköre kapcsán meg kell ismerkednünk egy társadalomtörténeti jelenséggel is, amelynek műfajunk létrejöttében kimondhatatlanul nagy szerepe volt. Ez pedig nem volt más, mint a korabeli Pest–Buda magyar nyelvű színházi helyzete.

Az 1840-es években az 1837-től játszó Nemzeti Színház (akkor még Pesti Magyar Színház) pusztán létét is veszély fenyegette. Az említett körülmények következtében a színház anyagi gondjai 1842-re olyan méreteket értek el, hogy az irányítására kinevezett országos választmányi igazgatóság tehetetlennek és alkalmatlannak bizonyult a színház működtetésére. A veszélyt az egyik lap így jellemezte: „A Nemzeti Színházat be kell csukni, mert közönsége nincs.”¹⁸

Ekkor került a színház élére, 1842. december 18-i kinevezéssel Bartay Endre, aki vezetési stílusával felvirágoztatta az intézményt. Bartay az Athenaeum körének, Bajzának és Vörösmartynak a színházpolitikai elveit követte: „Eredeti drámairodalmat kell támogatni, mert a közönséghez csak ennek lehet mondanivalója, nem a németeknél is megkapható vásári

Sziklay János (1884): A magyar népszínmű története. A legrégebbi időktől Szigligetiig. Budapest: Légrády Testvérek; Tóth Dénes (1953): A magyar népszínmű zenei kialakulása. Budapest: Zeneműkiadó; Tóth Lajos (1932): A magyar népszínmű története, Budapest: ; stb.

¹⁸ Szigligeti Ede: i. m. 514.

cikkeknek.”¹⁹ Az új igazgató pályázatok segítségével akarta az írókat drámaírásra ösztönözni, ezáltal a színházat az anyagi tehetetlenség fogságából kiszabadítani. 1843 elején konkurzust írt ki „...egy népeletből merített, minden aljasságtól ment, jó irányú, látványos színműre, mely által a köznép is színházba édesgetvén, ízlése nemesbítették, melyre a szerzőnek egyszersmind szabad mezőny engedtetik díszítmények, ruházatok s minden egyéb költségek kiállításával, de természetesen csak arányos belső tartalmasság mellett, színműve hatását emelni.”²⁰

Bartay számítása bevált; a meghatározott műfaji kritériumok szem előtt tartásával Szigligeti Ede tollából megszületett a *Szökött katona*, amely bár a korabeli pályázaton az első helyet nyert Ney Ferenc *Kalandor* című színműve mögött a második helyre szorult, az 1843. november 25-i bemutatót követően nagy feltűnést keltett, sőt sikert aratott. Ily módon és körülmények közepette született meg a népszínmű, a későbbi fél évszázad reprezentatív színjátéktípusa.

Keletkezése idején – az 1840-es években – a népszínmű a pozitív népábrázolás irodalmi kifejezése és színpadi megjelenítője volt, és éppen ezért nagyon korán feltöltődött egyfajta társadalomkritikus hangvétellel. A darabok közvetlen módon reagáltak a napi politikai eseményekre. Ezeket a gondolatokat támasztják alá Szigligeti sorai is: „A népszínművek némileg iránydarabok voltak, mert egy-egy társadalmi fájó sebet is érintenek: a katonáskodást, a börtönrendet, az ősiséget, az emancipációt.”²¹

Az elhangzottakat alátámasztandó, ismerkedjünk meg a műfaj alapítója, a kiváló színházi szakember, Szigligeti Ede ide vonatkozó alkotásaival. Már említettük volt, hogy 1843-ban született meg a *Szökött katona*, amely a katonafogdosás ellen emelte fel a hangját.²² A következő darabok 1844-ben születtek: a *Két pisztoly* a börtönrendszerről, a bíróságok igazságtalanságairól, a *Zsidó* a zsidóság korabeli helyzetéről beszélt. 1847-ben keletkezett a *Csikós* című nagysikerű népszínmű, amely a földesúr és a jobbágyok közötti ellentétet élezte ki, és a népszínmű irányzatos korszakának csúcsát jelentette. Az 1863-as év

¹⁹ Osváth Béla (1955): Szigligeti. Budapest: Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 51.; Bajza József (1986): Szózat a pesti Magyar Színház ügyében. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 70–71.

²⁰ Idézik: Osváth Béla: i. m. 51–52.; Pukánszky Kádár Jolán: i. m. 14.

²¹ Világirodalmi lexikon, IX. kötet, i.m. 243.

²² A reformkori gondolkodás szemszögéből nézve érthető meg a darab tartós sikere, hiszen olyan eszmét érintett és képviselt, amely addig egyáltalán nem volt jelen az akkori magyar közéletben.

komoly eredménye a *Lelenc* című népdráma-kísérlet volt. Szigligeti utolsó népszínműveiben is aktuális kérdéseket feszegetett. A *strike*-ban (1871) a gyári munkások helyzetével, *Az amerikaiban* (1872) pedig a kivándorlással foglalkozott.

Visszatérve azonban az 1840-es évekhez: ekkor már kristályosodtak a műfaj követelményei, amelyek Szigligeti visszaemlékezései szerint a „bonyolódott, a helyzetek és jellemek által erősen kifejtett cselekvény, a korszerű tárgy, a vonzó magyar élet festése, valamint a népdal megszólaltatása”²³ voltak. Maga a romantikus mese volt a „bonyolódott cselekvény”, amelynek mellőzése a tündérbohózatokon nevelődött közönség számára még elképzelhetetlen volt. A „korszerű tárgy” alatt az aktuális társadalmi probléma volt értendő. A romantikus történet és a hangsúlyozni kívánt társadalmi mondanivaló pedig – például a *Szökött katona* esetében – fergeteges sikert aratott. Az említetteket egészítette ki „a magyar élet festése és a népdal”.

Az abszolutizmus korában azonban a valóság elhárítása jellemezte a magyar társadalmat. Ennek a magatartásnak megfelelően adta fel korábbi tartalmi jellemzőit a népszínmű is. A művekben ily módon egy stilizált paraszti világ alakult ki, fokozatosan elevenedett meg, majd hódított teret. A korszak hangulatát festőien szemléltetik Vajda Viktor sorai: „[A népszínmű] elnyomattatásunk, szomorú politikai helyzetünk lenyomata, sebzett és bűtelt kedélyünk tükre, hosszú melankólia, melynek hatása alatt legfájdalmasabb húrjaink is megrezdülnek (...) Hiszen mintegy megnyugvásunkra szolgált, legalább itt, a színen meggyőződhetni magyarságunk, valamint általában létünk felől, s e megnyugvásunkban némi örömet is találtunk, szemlélni az eredeti és romlatlan magyar népeletet, mely ekkor egyedül volt ment az idegen elemtől.”²⁴

A megváltozott történelmi körülményekhez alkalmazkodott tehát a népszínmű is. Fennmaradása érdekében a műfaj egyre újabb és újabb elemekkel bővült; illetve a már meglévő tartalmi és formai elemek felhasználási és értelmezési módja, jellege módosult. A társadalmi változásokat nyomon követő érzékenység és a plasztikus formai képlékenység a műfaj későbbi történetének is állandó jellemzőjévé vált. Az 1860-as évektől pedig már fokozatosan olyan jellegű darabok láttak napvilágot, amelyek az egyre kispolgáribbá váló, és ezáltal megváltozott ízlésű közönség igényeit egyre kevésbé elégítették ki. A

²³ Szigligeti: i. m. 518–519.

²⁴ Vajda Viktor (1870): *Művészet és politika. Képek a magyar társadalomból*. Pest: Fekete Bernát kiadása, 185–186.

népszínművek skálája ismét csak szélesedett. Ezekben az évtizedekben láttak napvilágot az első városi, fővárosi és etnográfiai népszínművek is. Ugyanakkor két változat jelentette a műfaj csúcsát: az egyik volt a népdráma, a másik pedig az idill. A két legerősebb belső variáns harca, és ezáltal a műfaji fejlődés iránya a Nemzeti Színház 1874-es népszínmű pályázatán dőlt végképp el.²⁵

Az 1867-es kiegyezést követően a népszínmű jellege ismét módosult: a hazafias töltet véglegesen semlegesítődött, a korábban jellemző tematikai gazdagság eltűnt. Eredeti küldetését elfeledve már csak tisztán szórakoztató műfajként szolgált, ugyanakkor nem tudott megszabadulni a népszerűségét elősegítő tartalmi és formai elemektől sem.

Ugyanakkor érdekes fogalmi kettősség jellemzi a műfaj 1870-től datálódó történetét. Ekkor kezdődött el a műfaj második virágkora; ugyanakkor ez az évtized jelentette műfaji megmerevedésének, és ezáltal későbbi hanyatlásának kezdetét is.

A második aranykor létrejöttében és az idillikus variáns győzelemre juttatásában nagy szerepet játszott néhány tényező. Egész pontosan három: egy színház, egy népszínmű-pályázat és egy színészpáros. Rákosi Jenő tevékenysége nyomán a műfaj 1875-ben egy önálló otthont, saját színházat kapott. Ez lett a Pesti Népszínház, amely az 1908. évi végső bezáratásáig volt tanúja a műfaj dicsőségének és halálának.²⁶ Második tényezőként említhetjük meg a Nemzeti Színház által 1874-ben kiírt népszínmű-pályázatot. Ez a konkurzus minden bizonnyal a népszínmű műfaji elmozdulását szorgalmazta. A felhívás szövege a következőképpen szólt: „Aránylagos becs mellett az oly pályaműnek előny adatik, melyben a népies elem túlsúlyban van.”²⁷ Az itt kijelölt irány diadalra juttatója Tóth Ede²⁸ darabja, *A falu rossza* lett, mely a népdráma és a népszínmű,

²⁵ A népszínművek jelentősebb műfaji változatai: városi népszínművek (pl. Vahot Imre: *Egy magyar iparos vagy az iparösszövetség diadala*, 1874); fővárosi népszínművek (pl. Almási Balogh Tihamér: *Milimári*, 1880); etnográfiai és a nemzetiségi népszínművek (pl. Berczik Árpád: *Székelyföldön*, 1868); történeti népszínművek (pl. Tóth Kálmán: *Dobó Katica*, 1861); népdráma felé irányuló népszínművek (pl. Abonyi Lajos: *A betyár kendője*, 1873); idillikus népszínművek (pl. Csepreghy Ferenc: *Piros bugyelláris*, 1878) stb.

²⁶ Vö. Kolta Magdolna (1986): *A Népszínház iratai*. Budapest: Magyar Színházi Intézet.

Verő György (1926): *Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében*. Budapest: Franklin Társulat.

²⁷ A Hon, 1873. január 7. Idézi: Galamb Sándor: i. m. 252.

²⁸ Tóth Ede (1844–1876) – kereskedősegéd, majd Lantos néven vándorszínész, költő és népszínműíró, az „idillikus változat” legismertebb alkotója, a Kisfaludy Társaság tagja.

mint a jövődj járható útja között fennálló dilemmát az utóbbi javára döntötte el. Ily módon jött létre a stilizált népszínmű, a „vasárnapi változat”, amely ekkortól szinte ellenfél nélkül aratta nagyobb-nál nagyobb sikereit, és halhatatlanságra íteltetett.

Milyen is volt a stilizált népszínmű? Egy végtelenül egyszerűsített szüzsével bíró melodrámaival állunk szemben. Maga a cselekmény a szerelmi történetet állította középpontba. A darabokban esetenként megjelentek a hétköznapi élet valóság-hú szereplői, komédiáztak, intrikákat szöttek, de minden tényező a szerelmi történet boldog beteljesüléséhez statisztált. A befejezés pedig kötelezően a happy end volt. Az ily mértékű stilizálás a műfaj halálát ígérte.

A népszínmű merevvé válásának dominanciája nagyrészt azonban a korszak két szuggesztív személyiségéhez, a Blaha Lujza – Tamássy József kettőshöz kötődött. Kettejük nélkül a népszínmű nem lett volna halhatatlanná, ugyanakkor azonban fejlődési lehetőségének kérdése sem záródott volna le a két színész egyéniségének szubjektív függvényeként; hisz az eleve a népszínmű reprezentálására „predesztinálódott”. Ez volt a haladást, ugyanakkor a megmerevedést is biztosító legmarkánsabb tényező. Ugyanakkor ez volt az oka annak is, hogy a népszínműírók alkotásainak nagy része nem mutatott nagy műfaji kilengéseket, eltéréseket. Az évtizedek előrehaladtával aztán a népszínművek feldolgozásra való témáinak köre is fokozatosan szűkült, a feldolgozás módja pedig csaknem kizárólagosan a hagyományos idillikus stílusú variánst helyezte előtérbe.

Az idézett 1874-es fordulat nyomán a műfaj a népi-ből teljesen népiessé, azaz a parasztság valódi problémáit ábrázolni szándékozó műfajból a kispolgárság faluképét, falu iránti nosztalgiáját megjelenítő színjátéktípussá vált. Ezzel együtt kezdődött meg a műfaj teljes agóniája és háttérbe szorulása az operett mögött.

Összefoglalás

A népszínmű tehát egy forrongó korszak terméke. Keletkezésekor a polgárosodás és a városiasodás útján éppen csak elinduló nagyváros kedvelt műfaja volt. Népszerűségét az önkényuralom korában is megőrizte, mint a

nemzeti öntudat ápolását legfontosabb feladatának tekintő műfaj. A kiegyezés után jellege megváltozott, elsősorban szórakoztatni akart. Közönsége is módosult, a fővárosi társadalom felsőbb rétegeinek igényeit már nem tudta kielégíteni, s egyre inkább a kispolgárság (bizonyos értelemben „middlebrow-jellegű” /?/) műfajává lett. Hatásának legfontosabb összetevője az volt, hogy közönségének minden eleme nemzetinek érezte, hiszen falun játszódtak, parasztok között, akik népviseletben jártak-keltek, magyar nótákat énekeltek, csárdást táncoltak. Az 1870-es évek végén zárult le a népszínmű átalakulásának folyamata, amely egyértelművé tette a stilizált változat végleges győzelmét. A népszínmű jellege az 1840-es évektől a századfordulóig egyre csak változott; azaz hosszú út vezetett a liberális és demokratikus elvektől az idillikus egyhangúság talajára, ahonnan egyenesen vezetett tovább, a kihalás felé. A 19–20. század fordulóján aztán – túllépve a népszínművek problematikájának magyar és közép-európai tárgykörén – az áhított hiteles népábrázolás megvalósulásához be kellett érnie és meg kellett jelennie egy új felfogásnak, majd az e nézetet kifejtő új generációnak, amelynek kiteljesedése azonban csak a 20. század folyamán vált véglegessé. Az említett igény kapcsán joggal írhatta Ady Endre: „A népszínmű abban az alakjában, melyben azt a nagy népszínműírók tették kedveltté, napjainkban már élvezhetetlen. (...) Ne legyen a népszínműíró kiváltságos poéta, s ne legyen a színpadra vitt paraszt egy daloló mesealak, akkor nem lesz okunk panaszkodni a közönség megváltozott ízléséről. Igazságot, életet a népszínműbe, mert a színpad nem cirkuszporond, s a századvég embere nem kardnyelésen ámuló atyafi.”²⁹

²⁹ Ady Endre: A piros bugyelláris (Debreceni Hírlap, 1899.) In: uó: Színház (válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Varga József), Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980: 19.

JÓZANSÁG ÉS MÁMOR – ADALÉKOK A BOR FILOZÓFIÁJÁHOZ

DR. FRENYÓ Zoltán

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

A tanulmány a racionalitás és irracionalitás viszonyát igyekszik felvillantani azok között a keretek között, amelyeket Hamvas Béla „A bor filozófiája” és Roger Scruton „Iszom, tehát vagyok” című művei jelölnek ki.

Kulcsszavak: *racionalitás, irracionalitás, megvilágosodás, révület, kultúrfilozófia.*

I. Az illumináció

Amikor a filozófiai látásmód és a – jelen konferencia témájául választott – bor kapcsolatát elgondoljuk, közvetlenül és azonnal a végső kérdésekig lendül gondolkodásunk. Amiről rögtön szó van: racionalitás és irracionalitás, értelem és érzelem (illetve szenvedély), a megismerés szintjei, a teljes „tudás”, átlátás kérdései. Ezt a hatalmas kérdéskört csupán néhány nevezetes csomópont megragadásával próbálom meg itt felvillantani, illetve láttatni, mindenekelőtt három klasszikus szerző: Friedrich Nietzsche, Hamvas Béla és Roger Scruton felfogásán keresztül.

Felvetődik a kérdés, hogyan kell értelmezni a józanságot, s ezen túlmenően a valódi, teljes tudást, amennyiben ez lehetséges? Mire képes az értelem, mennyiben nem önálló, mennyiben elkülönült, van-e „tiszta ész”, s mit jelent a teljes ember átlátó és átérző képessége? Ezek felvetése közben nem csupán a filozófiai tanok, hanem a vallások kultuszainak sora, nemkülönben pedig konkrétan a bor kultúrtörténetének egész gazdagsága is rögtön feltolul előttünk.

Témánkkal kapcsolatban beszélhetünk a teljesség megragadásának irracionális vonulatáról, hasonlóképpen megemlíthetjük a „vita illuminativa” elvét, a magasabb józanság, a megvilágosodott élet eszméjét, amely egy, az értelmi szinten túlemelkedett állapotra utal. Ennek kidolgozott felfogását mutatja Kempis Tamás, a középkor nagy misztikusa, aki a lélek felemelkedését a via purgativa, via illuminativa és via unitiva hármasságján keresztül írja le.

A „lumen” latinul világosságot jelent, az „illumináció” pedig megvilágosodást, de ha valaki „illuminált”, akkor az magyarul: bódult. Ez utóbbi testi-materiális értelemben „ittas”, de szellemi-lelki értelemben az ember

„megittasult” és eltelt egy magasabb megvilágosodástól. Ha a keresztény liturgiára, s Jézus Krisztus vérére gondolunk az Oltáriszentségben, láthatjuk, hogy a bornak itt szakrális szerep jut az egyesülésben.

Az ember életében, s közelebbről az emberhez méltó élet számára az értelem elengedhetetlen, de önmagában elégtelen. Már Platón lélektana megmutatta a Phaidrosz című dialógusában, hogy emellett alapvetően szükséges az érzelem (lelkület, szenvedély, ösztön, vonzás), s ezek helyes együttműködése eredményezi az élet harmonikus egységét. Szintén Platón dolgozza ki Lakoma című dialógusában, hogy nemcsak az értelem, hanem a szerelem (erosz, erósz, Erósz) is a legfőbb filozófia.

II. Friedrich Nietzsche

Friedrich Nietzsche „A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus” (1872) című könyvében érzékeltette, hogy tévképzet a klasszikus görög kultúrát merőben racionalista szelleműnek tekinteni, s ehelyett rámutatott e görög kultúra alapvetően fontos irracionális elemeire is. Nietzsche a görög kultúra eme összetettségét e kultúra „apollóni” és „dionüszoszi” arculatával, a hűvös értelem és a mámor elveinek egységével mutatja be. A mitológiában Dionüszosz avagy Bakkhosz, a rómaiaknál Bacchus avagy Liber alakjának gazdag szimbolikáját és kultuszát találjuk. A bor pedig Dionüszosz találmánya.

A következőkben Nietzsche említett művének néhány, Dionüszoszt érintő fontos megállapítást emeljük ki. „Az apollónival összemérve a dionüszoszi itt annak az örök és eredeti művészatalomnak bizonyul, amely maradéktalanul életre kelti a jelenségek teljes világát.” (NIETZSCHE 1986: 201.) „Ezenközben minden egzisztencia fundamentumának, a világ dionüszoszi mélyrétegének az emberi individuum csak annyiban eszmélhet a tudatára, amennyire az apollóni megdicsőítő erő ennek mindenkor fölébe kerekedhet, s így mindkét művészi törekvés arra kényszerül, hogy a szigorú kölcsönösség által megszabott arányok, az örök igazságosság törvényei szerint bontakoztassa ki erőit.” (NIETZSCHE 1986: 202.)

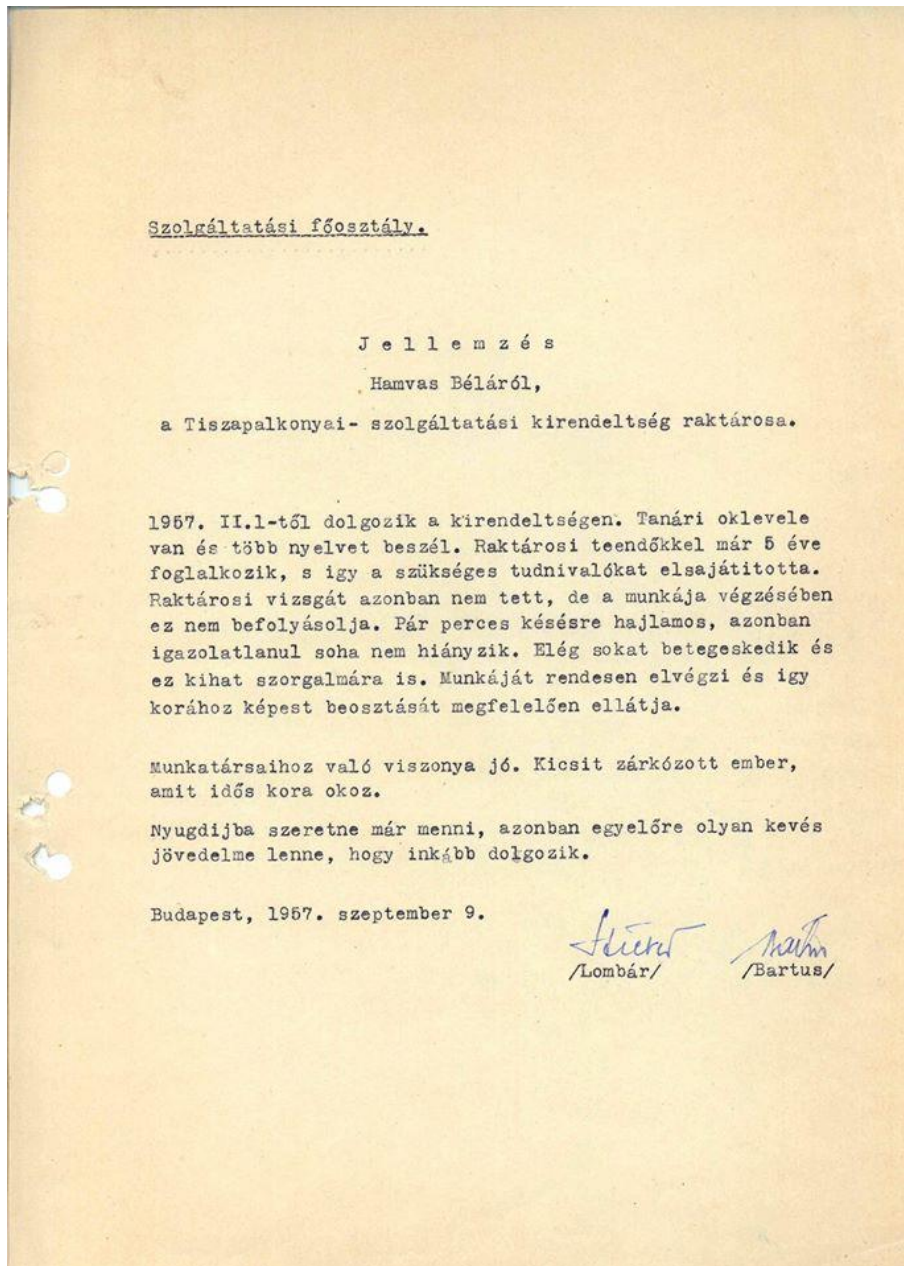
„A görögök ismerték és átérezték a létezés rettenetét és borzalmait: hogy egyáltalán élni tudjanak, az olümposziak ragyogó álomszülötteit kellett e borzalmak elé állítaniok.” (NIETZSCHE 1986: 38.) „A dionüszoszi bűvöletben nem csupán az embernek emberhez fűződő köteléke újul meg ismét: az elidegenült, ellenséges vagy leigázott természet is engesztelőünnepét üli tékozló fiával, az emberrel. Önakaratából kínálja adományait a föld, és békülékenyen óvakodnak emberközbe a sziklák meg a puszták vadjai. Dionüszosz kocsiját

virágok és koszorúk borítják: jármában párducok lépdelnek és tigrisek.” (NIETZSCHE 1986: 29.)

„Szabad ember most a rabszolga, leomlik most valamennyi merev, ellenséges határ, amit ember és ember közt a szükség, az önkény vagy a 'pimasz divat' emelt. A világharmónia evangéliuma mellett most nemcsak megbékéltek, összeforrtnak, egyesültnek érzi magát minden ember a társával, hanem egynek, mintha Mája fátyla szétszakadt volna, és már csak foszlányokban libegne még a titokzatos ős-egy körül. Énekszóval, tánccal nyilvánítja magát magasabb közösség tagjának az ember: feledte a járást és a beszédet, s táncos léptekkel már-már a levegőbe emelkedni készül. Mozdulataiból az elvarázsoltság szól. Amiként az állatok most beszélnek, a föld pedig tejet és mézet csurgat, úgy az emberből is kicsendül valami természetfeletti: istennek érzi magát, ő is éppoly elragadtatottan és emelkedetten lépked most, ahogyan álmában az isteneket látta járni.” (NIETZSCHE 1986: 30.)

III. Hamvas Béla

És most lássuk, miként tekint magára a borra két nevezetes filozófus, Hamvas Béla és Roger Scruton! Hamvas Béla (1897-1968) a tradicionalizmus filozófusa, akinek élete életművében oldódott fel. A 30-as években kezdett publikálni. 1946-tól baloldali támadások érték; 1948-ban állásából felfüggesztették, B-listára került. Ettől fogva Inotán, Tiszapalkonyán és Bokodon raktárosként dolgozott.



Hamvas Béla jellemzése

Az Erőmű Beruházási Vállalat Irattára. Hamvas Béla személyi anyaga.

Közlő: Csiffáry Gabriella: *Rejtett arcok. Scolar, Budapest, 2009. (301.o.)*

Művei nagyjából esszégyűjtemények, amelyek jelentős része csak a 80-as évek közepével kezdődően jelent meg először. Szélesebb körű hatásáról ettől fogva beszélhetünk; 1988-ban Hamvas Béla Kör alakult. Főbb művei: A világválság (1938; 1983); Szellem és egzisztencia (1941; 1987); Magyar Hyperion (1936); A láthatatlan történet (1943; 1988); Scientia Sacra (1944, 1988); Anthologia humana (1946); Silentium – Titkos jegyzőkönyv – Unicornis (1948-49, 1987¹); Karnevál (1951, 1985¹); Az öt génius (1959, 1985¹); Patmosz (1966, 1992¹). Számos

fordítást és kommentárt készített az európai és ázsiai vallási hagyományok szent könyveiből, a misztikus, hermetikus, bölcsességi irodalom forrásaiból.

Hamvas Béla alkotó pályája három részre tagolódik: A hyperioni kor, a Tradíció kutatása, a Patmosz korszaka. Hamvas Bélát kezdetben az egzisztencializmus és a világválság kultúrfilozófiai eszmeköre (krizeológia) befolyásolta, később az ember létproblémájának elve az európai kereszténység és a nagy ázsiai vallási tradíciók eszméihez vezette. Hamvas számára ezek egy egységes őshagyományt közvetítenek, amely szerint az archaikus kort az isteni értelem uralta. E szemléletével Hamvas a tradicionalizmushoz kapcsolódik.

Az archaikus ember teonóm ember, aki a lét ősforrásából merítő emberi alapállást, a normalitást mutatja (status absolutus). Ezt a lét-teljesség, lét és élet összhangja, egysége jellemzi. Ezt a helyzetet kívánja bemutatni Hamvas szakrális metafizikája. A világfolyamat aranykorra és apokaliptiszre bomlik. Ez utóbbi az egész történeti kor folyamata, amelyet a létrontás emberi műve, a lét korrupciója határoz meg. A „létrontás” kifejezés Hamvas saját kategóriája (HAMVAS 1992: II. köt. 141-155.), amellyel kiváltképpen a modern kor embertelenségét és a kortárs intézményesített „létrontás-rendszert” jellemzi. Az ember dolga a helyrehozás, a hagyomány emlékezetének felújítása, átélése, amely a hitelesség és a szeretet jegyében az újjászületéshez és a szabadsághoz vezet.

„A bor filozófiája” címmel Hamvas Béla 1945-ben könyvet írt Balatonberényben. A könyv először 1988-ban jelent meg (HAMVAS 1988., újabb kiadása: HAMVAS 2014.). Egy találó jellemzés szerint: „Akár jelképesnek is tekinthetjük, hogy ez az esszé csak 1988-ban jelent meg. Egy nyíltan ateista kor hajnalán született, s alkonyán jelent meg tehát a mű. A bor filozófiája ugyanis mélységes ellensége volt mindannak, ami akkoriban Magyarországon történt. Hamvas már a legelején leszögezi, hogy az ateisták megmentéséért ír. Az ateizmus három formáját kritizálja: a szcientizmust, a puritanizmust és a pietizmust. Szembeszáll tehát az életet lealacsonyító modernizmussal, az ilyen-olyan elveket vakon követő fanatizmussal és az ájtatoskodással. Mindezek helyett az életörömben hisz. Mert tudja, hogy az igazi vallás az öröm vallása.” (Paksa Rudolf: Hamvas Béla: A bor filozófiája. Kommentár, 2011/1.)

Könyvét Hamvas Béla három részre tagolta. Az első rész a bor metafizikáját, a bort mint természetfölötti valóságot tárgyalja. A második részben a borról mint természetről, mint szőlőről van szó. A harmadik rész a bor szertartásánál, fogyasztásával foglalkozik. A hármass felosztás a szerző felfogása szerint a bor világtörténetének felel meg. Ennek első szakasza az özönvíz előtti kor, a második szakasz az, amikor Noé elültette a szőlőt, a harmadik szakasz pedig a víz borrá változtatása. „A világtörténet akkor ér véget – írja –, ha a forrásokból és kutakból bor fakad, ha a felhőkből bor esik, ha a tavak és a tengerek borrá változnak.” (HAMVAS 1988: 119.) „Az aranykor nem

történeti korszak, hanem állapot, és ezért minden időben jelen van.” (HAMVAS 1988: 123.)

Fejtegetéseiben Hamvas Béla beszél a „szájvilág”-ról, amelynek ismét három oldala van: beszél (ad), csókol (ad-vesz), és táplálkozik (vesz). A „táplálkozás” felfogása szerint: evés (materiális), ivás (lelki), és lélegzés (spirituális). Az „ivás” az „ősfolyadék” három esetét érinti, ezek a tea és a bor (lelki), a vér (spirituális), és a víz (materiális). A szerző említi Dionysos Lysios, a Megváltó Boristen alakját. Hamvas Béla tárgyalja a szőlőtermesztő és bortermelő népeket és vidékeket is, s e témának sajátos kultúrfilozófiai tartalmat ad. Eszerint: „A bornépek nem világtörténeti, hanem aranykori hagyományban élnek.” Továbbá: „A borországok és a borvidékek idillikusak.” (HAMVAS 1988: 135.) Szamba veszi az egyes szőlőfajtákat és borfajták, „szájharmóniákat” állapít meg, majd külön elemzi a pohár szerepét. Kijelenti: „Az ivásnak ugyanaz a törvénye, ami a szerelemnek: bármikor, bárhol, bárhogy. De viszont itt is, ott is minden körülmény fontos.” (HAMVAS 1988. 151.)

Hamvas Béla felállítja a „vita illuminativa” eszméjét, s művét az alábbiakkal zárja: „A mámor anatómiájának végső tanulsága ez: a mámor a köznapi észnél határtalanul magasabbrendű állapot, és a tulajdonképpeni éberség kezdete. (...) Ez a magasabb józsanság. (...) Ez az entuziazmus. (...) Józsannak kell lenni. Igazán józsannak, vagyis mámorosnak. Bort kell inni.” (HAMVAS 1988. 160.) „Bort igyatok! Akkor majd kedvet kaptok a csókolózásra, a virágszedésre, a barátságra, a jó mély alvásra, a nevetésre, és újság helyett reggel költőket fogtok olvasni.” (HAMVAS 1988: 161.)

IV. Roger Scruton⁴¹

A bor filozófiájával kapcsolatos másik gondolkodónk Roger Scruton (1944-2020) angol filozófus, a brit konzervatív filozófia jeles képviselője, vezető alakja volt. Nézeteit „A konzervativizmus értelme” című művében összegezte (SCRUTON 1980.). Scruton társadalomfelfogásában a közösség, a hagyomány, az autoritás, a korporáció, a hierarchia, a nemzet, a megtartó erkölcs és vallás fontosságát hangsúlyozta. Utóbbiakról így írt: „Mivel a vallás és az erkölcs egyaránt valamilyen irányú türelmetlenséget testesítenek meg, ezért lehetetlen a törvényes renden belül úgy rögzíteni őket, hogy közben liberalizálunk minden olyan intézményt, amely a gyökerüket jelenti. (...) A vallás nyelve, szimbólumai és népi erkölce tehet egy népet képessé arra, hogy szembenézzen legsúlyosabb

⁴¹ Miután 2019 novemberi előadásunk a témában elhangzott, s még mielőtt e tanulmány megjelent volna, 2020. január 12-én elhunyt Roger Scruton, akinek alakját és művét megidéztük, s akinek az emlékét kegyelettel megőrizzük.

félelmeivel, szenvedéseivel, hogy megőrizze saját folytonosságát, azaz fenntartsa az élők, a még megszületendők és a holtak 'szövetségét'. E nagy társadalmi erő – amely az egyéni szenvedélyeken felülemelkedve, összegyűjti a szétaprózódó energiákat, és méltó helyet biztosít a jótékonyagnak, az áldozatvállalásnak és a tisztaságnak – hiánya törvényszerűen vezet a társadalom felbomlásához.” (SCRUTON 1995: 41.)

Scruton professzor Magyarország régi barátja volt: egészen a 80-as évektől kezdve a legutóbbi időkig számos alkalommal járt hazánkban, és folyamatosan figyelemmel kísérte az itthoni és általában a közép-kelet-európai politikai folyamatokat. Már annak idején kitűnt kommunistaellenes működésével s a kelet-európai disszidensek támogatásával.



Roger Scruton a szerzővel. MTA, Budapest, 2016. szeptember 19.

Roger Scruton számos angol és amerikai egyetem tanára (Cambridge, London, Oxford, Princeton, Boston, St. Andrews), a Salisbury Review szerkesztője, mintegy ötven kötet szerzője volt, amelyek közül jó néhány már magyarul is olvasható.⁴²

⁴² Többek közt: SCRUTON 1995., A konzervativizmus jelentése. Ford.: Szabó Péter. Budapest, Novissima Kiadó, 2002., A nemzetek szükségességéről. Ford.: Pásztor Péter. Budapest, Helikon,

Mint konzervatív filozófus, Scruton nemcsak a szocializmus, hanem ugyanilyen világosan a liberalizmus világnézetével is szemben állt. „A konzervativizmus jelentése” című könyvében a jobboldal szempontjából a pusztán gazdasági nézőpont helyett a morális szemlélet fontosságát hangsúlyozta. A könyv mondanivalója liberális egyetemi-akadémiai szakmai körök elutasítását váltotta ki, és Scruton saját elmondása szerint a kötet megjelentetése (1980) érezhetően visszavetette szakmai pályáját (The Guardian, 2010. VI. 5.).

Hasonló következményei lettek „Thinkers of the New Left” (Claridge, London, 1985) című könyvének, amelyben a kortárs újbaldali gondolkodók kritikáját fogalmazta meg.⁴³

Talán itthonról is megértjük Scrutonnak három évtizede írt szavait: „Európának és Amerikának ma már alig akad olyan szeglete, ahol az ember még konzervatívnak vallhatja magát anélkül, hogy ne sodorná nyomban veszélybe szavainak hitelét. A konzervativizmusnak éppen ezért egyik legsürgetőbb feladata egy olyan nyelv létrehozása, amelyben a konzervatív jelző nem szégyellni való.” (SCRUTON 1995: 118.)

Scruton munkásságát a hagyományos európai értékek megőrzésének érdekében fejtette ki. Ma, a modern kor végén, egyén és társadalom, ember és természet viszonyának egészét újra kell gondolnunk. Ebben a sürgető szellemi munkában alapvető szerep hárul a konzervatív gondolkodásra, amely a hagyományos közösségek értékét, a tekintély elvét, a megtartó vallás és az erkölcs alapvető fontosságát hangsúlyozza a társadalmak és a népek életében, továbbá az embert vissza akarja vezetni megfelelő természeti környezetébe.

Scruton ebből a szempontból is figyelemre méltó és példamutató tevékenységet folytatott. 1999-ben Horsell’s Farm Enterprise néven Dél-Angliában mezőgazdasági tanácsadó vállalatot alapított annak érdekében, hogy az embereket visszavezesse a tradicionális vidéki termelő életformába. E szellem egyik tipikus angol megnyilvánulásának foghatjuk fel, hogy Scruton – a túlzásba vitt állati jogokkal szemben – a rókavadászat szószólójaként lépett fel.

Scruton híve volt a szőlőtermesztésnek és a borkultúrának is, ennek derűs bizonyítéka „Iszom, tehát vagyok” című, magyarul is olvasható könyve. (SCRUTON 2011.) Színes egyéniségére vall, hogy számottevő esztétikai elméleti munkássága mellett költeményeket, ezen kívül három librettót is írt.

2005., A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye. Ford.: Csordás Gábor. Budapest, Noran Libro, 2011.)

⁴³ A kötet magyarul: Futóbolondok, csalók, agitátorok. Az újbaldali gondolkodói. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2019.

Az „Iszom, tehát vagyok” című könyv Scrutonnak valóban derűs, egyúttal azonban igen mélyértelmű, fontos történeti fejleményeket, széleskörű kultúrtörténeti ismereteket felvonultató, kultúrfilozófiai, esztétikai és politikai mondanivalót hordozó műve. A cím természetesen Descartes „Gondolkodom, tehát vagyok”-elvére utal, illetve tér el attól, s anyagát is a szerző a cím szavai szerint igyekszik tagolni.

Mint a magyar világban tájékozott ember, Scruton ismerte és nagyrabecsülte Hamvas Béla alakját. Mint írja: „Nemcsak eltökélt patriotizmusáért, és a magyar eszmény bonyolult időkben való rendíthetetlen védelméért érdemel különleges figyelmet (...), hanem értékelnünk kell, hogy a filozófiát meg akarta szabadítani két nagy negációtól: a pozitívizmustól és a marxizmustól. (...) Hamvas filozófiája mélyrehatóan tárgyalja az ember spiritualitális szükségleteit és belső szabadságát, és példaszerűen védelmezi a keresztény víziót. (...) Hamvas ismereteim szerint az egyetlen nagyobb filozófus, aki könyvet írt a bor filozófiájáról.” Róla szólva végül fanyar humorral jelzi, hogy a budai Garamvári Vencel által készített szekszárdi Cabernet Franc 2000-es évjáratának „egy palackjával öblítettem le szomorúságomat, amelyet akkor éreztem, amikor megtudtam, nem én vagyok az első filozófus, aki könyvet írt a bor filozófiájáról.” (SCRUTON 2011: 220-222.)

A könyv bevezetőjében Alkonyi László helyesen mutat rá a következőkre: „Miként Hamvas, természetesen ő is harcol a borért. Legfőbb ellensége azonban nem a barbár ateista horda, hanem az elbutuló fogyasztói világ, amely lassan kimossa környezetünkéből, így a borból is, annak valódi értékeit. Ragaszkodik ahhoz az állapothoz, amelyben a bor nem nyers piaci termék, hanem életforma. (...) Az embert magasztalja fel, aki hosszú nemzedékek alatt kultúrát épít. (...) Az általa rajongott bor a múltjában, jövőjében és közösségében élni tudó ember himnusza is egyben.” (SCRUTON 2011: 13.) Így tehát: „Ez a könyv hadüzenet a hagyományos bor és az igazi borélvezet hívei érdekében. Akarva vagy akaratlanul, de megpróbál védelmi rendszert állítani e személyiségnevelő, társadalomszervező, kultúrateremtő és a lét dimenzióit összekötő bor köré, hogy távol tartsa tőle a vásárlói idiotizmusból kisarjadzó és vírusként terjedő új borfelfogást.” (SCRUTON 2011: 8.)

Könyvében Scruton utal rá, hogy az emberek mindig is bódítószerekkel tették elviselhetőbbé az életet. A bódítószerek fenyegetőek is lehetnek, de hiányuk is az. „Segítségük nélkül – mint írja – olyannak látjuk egymást, amilyenek vagyunk.” (SCRUTON 2011: 17.) Az illúziók jótékonyak tudnak lenni, s a lacrymae rerum enyhítésére szolgálnak. Szól a vallási és világi együttlétekről, amelyekhez hozzátartozik a kulturált borozás, megállapítja azonban, hogy e téren ma elszegényesedés tapasztalható. Vizsgálja a mámorosodás és részegség viszonyát, tudatállapot és a tudatvesztés kérdéseit, beszél az érzékeink

rangsoráról alkotott nézetekről, az izgatószeretek típusairól. Hangsúlyozza, hogy a borhoz kapcsolódó vétek nem maga az ivás önmagában, hanem az élvezet és erény kettéválasztása, de nem is egyszerűen a mértéktelenség, hanem a tárgy helytelen megválasztása. Scruton megállapítja: „Minden kultúra úgy fejlődik jól, ha egyes élvezeteket megenged, míg másokat megtilt.” (SCRUTON 2011: 159.) Az élvezet a helytelen használat által lesz öncélú, és válik a szeretet ellenségévé.

A könyv utolsó, szellemes és könnyed, de mégis komoly fejezetében a filozófusok értékeléséről olvashatunk a normalitás (az élet, az élvezet, az érthetőség, a derű, és a józan ész) szempontjából, ahol a szerző a filozófusokhoz jellemzésükön keresztül hozzájuk illő borfajtákat rendel. Mint már érintettük, az egész könyvön komoly kultúrtörténeti és filozófiai, lételméleti, ismeretelméleti, társadalomfilozófiai, etikai és esztétikai fejtegetések vonulnak végig, az ázsiai és az európai kultúra széles távlataiban, és az egész történelem ívében.

Könyve szándékáról a szerző így vall: „Jórészt a szemforgatás és az üres bölcsekedés ellen irányul az én érvelésem, de nem azért, hogy a kicsapongást bátorítsam, hanem hogy megmutassam, a bor megfér az erénnyel. Akkor élünk helyesen, ha élvezzük képességeinket, ha arra törekszünk, hogy embertársainkat kedveljük, s ha lehetséges, szeressük is őket. (...) A természetes élvezeteinket megmérgező egészségfanatikusokat szerintem össze kellene terelni, és bezárni egy helyre, ahol agyonuntathatnák egymást az örök életet ígérő haszontalan csodaszereikkel. Mi, többiek pedig úgy élnénk le az életünket, hogy egymást követnék a szümpozíciók, ahol a katalizátor a bor, az eszköz a társalgás, a cél sorsunk derűs elfogadás, feltett szándékunk pedig, hogy csak addig maradunk, amíg szívesen látnak bennünket.” (SCRUTON 2011: 21.)

Felfogását pedig Scruton tömören így foglalja össze: „Könyvemben a borról mint a filozófia egyik kísérőjéről beszélek, a filozófiáról pedig mint a bor egyik melléktermékéről. (...) A bor tápanyag, ahogyan egy-egy gondolat is az. Ami pedig az életet illeti, a bor a gondolat próbája, a hosszú távú szellemi hatást előrevetítő kóstolgatás. A megfelelő időben, a megfelelő helyen és a megfelelő társaságban elfogyasztott bor az elmélkedéshez vezető út, és a béke előhírnöke.” (SCRUTON 2011: 21.)

IV. Utóhang

A magam szavaival mindehhez talán még ezt fűzhetném hozzá: Azok az érdekes témák, amelyek összetettek, azok a fontos témák, amelyek a dolgokat összekötik, amelyek a maguk konkrét mivoltában közvetítenek egyes és általános között. Ilyen a bor, amely az értelmet, a lelket és a testet összefűzi, így a maga különös mivoltában a teljes életre irányul, az emberi kultúrába ágyazódva,

egyben ennek eredményeként a végső belátást jelentíti meg, s a bölcsességet képviseli.

Felhasznált szakirodalom

HAMVAS Béla (1988): Az öt géniusz. A bor filozófiája. Szombathely, Életünk Szerkesztősége – Magyar Írók Szövetsége

HAMVAS Béla (1992): Patmosz I-II. Budapest, Élet.

HAMVAS Béla (2014): A bor filozófiája. Budapest, Medio Kiadó Kft.

NIETZSCHE, Friedrich (1986): A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus. Ford.: Kertész Imre, Budapest, Európa.

SCRUTON, Roger (1980): The Meaning of Conservatism. London, MacMillan.

SCRUTON, Roger (1995): Mi a konzervativizmus? Ford.: Jónás Csaba. Budapest, Osiris.

SCRUTON, Roger (2011): Iszom, tehát vagyok. Ford.: Módos Magdolna, Olay Csaba. Budapest, Akadémiai Kiadó.

MŰVÉSZETI ÉLET A BUDAPESTI KÁVÉHÁZAKBAN

DR. KISSNÉ DR. BUDAI Rita

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

A 19. század második felétől a kávéházak a társadalmi és kulturális élet kiemelkedő helyszínei voltak. A budapesti kávéházak szerepe a modern magyar irodalom megszületésében jól ismert tény. E tanulmány a képzőművészeti élet szempontjából vizsgálja meg a kávéházak látogatóit, az ott kialakult csoportosulásokat, a legendás történeteket. A művészek levelezésében található utalások, korabeli fotók és egyéb dokumentumok teszik teljesebbé a kávéházi művészeti életről alkotott képet.

Kulcsszavak: Budapest, kávéház, MIÉNK, képzőművészet, festészet

1. Bevezetés

Ismeretes, hogy a 19. század közepétől kezdve a kávéházak fontos közéleti és kulturális szerepet töltek be egész Európában. Társadalmi mozgalmak, forradalmak indultak, irodalmi csoportok alakultak, művészeti irányzatok születtek a kávéházak nyüzsgő társasági életének közepette.

Egyértelmű, hogy a kávéház Magyarországon sem csupán a kávéivás helyszíne volt. E tanulmány azt próbálja feltárni, hogy a kávéház milyen funkciókkal bírt, mi csalogatta oda napi több órára az embereket, köztük a képzőművészeket is.

2. A kávéház mint intézmény

Mindenekelőtt fel kell tennünk a kérdést, hogy miért pont a kávéházak váltak a társasági élet legfőbb helyszínévé. Miért nem az éttermek? Miért nem a kocsmák?

A kávéház jellegzetesen urbánus intézmény: a nagyvárosi, majd egyre inkább a kisvárosi közeg fontos vendéglátó-ipari egysége. A hangsúly eleve nem annyira a fogyasztáson van, mint inkább a társasági életen.

Az első és talán legfontosabb érv, ami a kávéházak mellett szólt, a fogyasztás olcsósága. Ez demokratizálta a fogyasztóközönség összetételét, hiszen nem csupán a gazdagabb réteg engedhette meg magának a kávéházi időtöltést. Sőt, egyes kávéház-tulajdonosok mintha célzottan támogatták is volna, hogy a szegényebb értelmiségi és művésztársaság minél nagyobb számban látogassa a helyet (ingyen péksütemény a kávé mellé, speciális étkezési kedvezmények, pénz helyett rajz vagy festmény elfogadása, stb.).

A második, szintén fontos karakterjegy, hogy a tér kihasználása sokkal dinamikusabb lehetőségeket rejt a kávéházban, mint egy étteremben. Itt könnyedén lehetett asztalokat összetolni, átülni egyik helyről a másikra, a délután vagy est folyamán több asztalhoz, több társasághoz is leülni, vagy akár az elszigetelődést, a magányos munkát választani. Egy étterem esetében ez a rugalmas térhasználat elképzelhetetlen.

A harmadik vonás kulcsszava az információ. A kávéház az információátadás és információszerzés egyik legfontosabb helyszíne volt a tömegkommunikációs eszközök elterjedése előtt. Az információ vizuális, verbális és írott formában is jelen volt. A bábéskodás, a kávéházi közönség és az utcai élet megfigyelése sokkal több ingerrel kecsegtetett, mint magányosan dolgozni otthon vagy a műteremben. A beszélgetések, az asztaltársaságok, a hírek és pletykák, a szorosabb és lazább ismeretségek létrejötte sűrű szociális hálót képezett a kávéház közönségéből. A tulajdonos által megrendelt képes napi- és hetilapok pedig azok számára jelentettek nagy vonzerőt, akiknek nem volt pénze ezekre előfizetni. Volt olyan kávéház is, ahol címjegyzékek, lexikonok, sőt kölcsönkönyvtár is elérhető volt. Nem véletlen, hogy a kávéházi kultúra a rádió és a televízió megjelenésével hanyatlott le, amit végképp megpecsételt az internethasználat.

A negyedik sajátosság, amit a művészeti világhoz tartozó fogyasztók mindig is kihasználtak, a promóciós lehetőség. Itt meg lehetett mutatni a legfrissebb megjelent művet, lehetett meghívókat osztogatni a kiállításra, meg lehetett kérni az ismerős újságírót egy fontosabb hír közlésére, és így tovább. Sok festő itt ismerkedett meg potenciális vásárlóival, a jómódú gyűjtőkkel. Jelentős a kávéházak marketingfunkciója, erről majd a képzőművészek esetében részletesebben is szólok.

Végül nem elhanyagolható a kávéház, mint számos hétköznapi pénzügyi és egyéb tranzakció helyszíne: pénzkölcsönzés, váltók aláírása, kezes felkérése, levélküldés és -fogadás.

Általános társadalmi szerepe egyértelmű: „A kávéházakat nem az írók, hanem a társadalom igénye, kommunikációs és szociális igénye tartotta fenn.”⁴⁴

⁴⁴ Szentés-Hargittay 1998, 5.

3. Képzőművészek a budapesti kávéházakban

Budapest kávéházi életéről már jelentős szakirodalom áll rendelkezésre, noha ezek a kutatások kevés kivétellel főleg annak irodalmi szerepére fókuszálnak.

A budapesti kávéházi kultúra fénykorát 1873 és 1914 közé tehetjük, statisztikailag is ekkor működött a legtöbb kávéház és kávéház a fővárosban, melyet „kávévárosnak” kezdtek nevezni.⁴⁵

Jelen tanulmány e négy évtizeden belül csak az 1900 és 1914 közötti időszakra fókuszál, arra az igazán „aranykori” másfél évtizedre, amely a világháborút megelőzte.

A romantika kora óta gyülekeztek a képzőművészek is a kávéházakban, ahol a 19. század második felétől kialakultak törzshelyek (különböző stílusirányzat képviselői különböző kávéházakban gyűltek össze), illetve művészasztalok (egy kávéházon belül különböző kisebb csoportosulások).

Azokat a budapesti kávéházakat szeretném kiemelni, amelyeket a források szerint számos képzőművész látogatott. E kávéházak frekvenciája nyilvánvalóan összefüggött a Képzőművészeti Főiskola (1908-ig Mintarajziskola néven) Andrassy úti épületének, illetve fontos kiállítóhelyek közelségével (Ernst Múzeum, Múcsarnok, Nemzeti Szalon). Talán nem véletlen, hogy az igazi párizsias stílusban kialakított Andrassy út különösen is vonzó volt azon festők és szobrászok számára, akik tanulmányi éveiket részben Párizsban töltötték.

A kávéházba járó magyar festők tanulóéveik alatt már beleszórtak ebbe az életmódba, sőt a Münchenben összekovácsolódott fiatal festők az ott szövődött barátságukat ápolták tovább a budapesti kávéházakban: „A Lohengrin kávéház kompániája a mai napig összetart. Lett belőle Royal-, Abbázia-, Menton-, Japán-asztaltársaság...”⁴⁶ A Münchenben tanuló és élő magyar festők kávéházi életéről sok mindent megtudhatunk a buzgó kávéház-járó Csók István visszaemlékezéseiből.⁴⁷

A kávéházak képzőművészeti életének egyik leggazdagabb leírása Herman Lipót tollából maradt ránk.⁴⁸ „A művészasztal” című könyvében hangsúlyozza, hogy a fiatal festőknek nagy nyereség volt, ha egy művészasztal befogadta őket, mert ez segíthette az érvényesülésüket. Egy barátját idézve: „Egy művész sorsa, karrierje attól függ, hogy melyik kávéházi asztalhoz tud

⁴⁵ Szentes – Hargittay 1998: 12.

⁴⁶ Lázár 1918: 18.

⁴⁷ Csók 2015: 9-26., 57.

⁴⁸ Herman 1958

sodródni”.⁴⁹ Maga a szerző a kávéházat kifejezetten az első otthonának tekintette (a szegényes, bérelt szállás, ahol többen laktak egy szobában, alkalmatlan volt a munkára), így az egész napot a kávéházban töltötte, ahol művelődött, szórakozott, dolgozott is.⁵⁰

Budapesten számos kávéházban megfordultak művészek: a Kairóban,⁵¹ a Pozsonyban (ide Mednyánszky László járt gyakran),⁵² a Savoyban,⁵³ a Gellértben,⁵⁴ a Palermóban⁵⁵, a Budapest kávéházban.⁵⁶ Utóbbinak művész-társaságát Mednyánszky László akváriumnak nevezte el, és tagjainak tréfás állatneveket osztogatott.⁵⁷ A vizsgált időszakban a legjelentősebb képzőművészeti kávéházi központok azonban kétségtelenül az alábbiak voltak.

3.1. Abbázia

Az Oktogon egyik sarkán, az Andrássy út 49. házsám alatt állt. 1888-1948-ig működött, jelenleg bankfiók van a helyén. A főváros egyik legnagyobb kávéháza volt. Politikusok, írók, újságírók is jártak ide, de a 20. század elején számos képzőművész is csatlakozott a törzsközönységhez: Lechner Ödön építész, Szinyei Merse Pál festőművész (a Mintarajziskola igazgatója 1905-től), Ferenczy Károly, Csók István, Márffy Ödön. Itt alapították meg a MIÉNK művészcsoportot (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) 1907-ben.⁵⁸ Ennek tagsága csak meghívással volt elérhető, így még nagyobb jelentősége volt a személyes (kávéházi) ismeretségeknek. A szervezőmunkát Ferenczy Károly és Rippl-Rónai végezték, végül három kiállítás valósult meg.

Herman Lipót az Abbázia művészasztalát „Új magyar Pantheon” néven emlegeti, jelezve, mennyi híres művész tartozott ide: a fent említetteken kívül Fényes Adolf, Kernstok Károly.⁵⁹ Ferenczy Károly levelezéséből még

⁴⁹ Herman 1958: 17.

⁵⁰ Herman 1958: 21.

⁵¹ Szentes – Hargittay 1998: 235.

⁵² Szentes – Hargittay 1998: 259.

⁵³ Szentes – Hargittay 1998: 260.

⁵⁴ Szentes – Hargittay 1998: 231.

⁵⁵ Herman 1958: 31.

⁵⁶ Csók 2015: 65.

⁵⁷ Csók 2015: 66.

⁵⁸ Szentes – Hargittay 1998: 213.

⁵⁹ Herman 1958: 29.

kiegészíthetjük a listát: Mednyánszky László, Iványi-Grünwald Béla és Réti István is jártak ide.⁶⁰

A művészek azonban egy konfliktus miatt elhagyták a helyet, és a Japánba költöztek át. Rippl-Rónai József volt az egyetlen, aki továbbra is hűségesen látogatta az Abbáziát is, bár több más művész esetében is jellemző volt, hogy felváltva időztek a különböző kávéházakban, tehát „japán” tagok is visszatértek időnként az Abbáziába.

Különösen is érdekes a fent említett nézeteltérés, mivel a kávéházak képzőművészeti szerepére világít rá, mégpedig a magazinok képeinek vonzerejére. A legenda szerint, melyet Hermann Lipót örökített meg, a tulajdonos, Steuer Gyula megelégedte, hogy a vendégek a legszebb képeket kivágták és elvitték. Ezért egy pecsétet készíttetett és azzal bélyegezte le a képeket: „Ezt a képet az Abbázia kávéházból loptam”. Ezen feldühödve a művészek a kávéház falára ezt írták fel: „E házat a kávéház drága áraiból loptam”.⁶¹ Látjuk tehát, milyen fontos volt az a vizuális inspiráció, amelyhez ezen az úton jutottak hozzá a művészek.

Ferenczy Károly 1902-től fogva bizonyíthatóan járt az Abbáziába, és biztos, hogy élt a képes magazinok nézegetésének lehetőségével. A levelezéséből az is kiderül, hogy gyakran használt kávéházi fejléces levelezőlapot, és datálta a leveleit az Abbáziából.⁶² Az egyik levelében ezt írta: „én pedig roppant elülök és hírlapozok itt az Abbáziában – itt is kapok legtöbb kedvet festeni – ha végignézem az illusztrált lapokat – nem a képek, hanem a fotográfiák inspirálnak, felelevenítik bennem a természet emlékét.”⁶³ Egy másik – jóval később keletkezett – levél is tanúskodik arról, hogy visszajárt ide újságokat nézegetni: „Ma délelőtt nem dolgoztam, s felfrissíttem magamat egy Policcel az Abbáziában. Mégis a leganrégebbi újság.”⁶⁴ Tehát inspirálónak találta a National Police Gazette-et, mely rendőrségi közlönyből egyfajta férfi életmódmagazinná alakult, melyben sporttal, színházi élettal, szenzációkkal és különleges rekordokkal kapcsolatos hírek voltak. A sportolók pózoló fotóit elnézve óhatatlanul felrémlenek képzeletünkben Ferenczy artistákat és birkózókat megjelenítő festményei.

⁶⁰ MNG Adattár 8297/1955 Réti Istvánnak, 1903. november 7. Boros-Kissné 2011, 67. sz. levél, 62.

⁶¹ Herman 1958: 14.

⁶² Boros – Kissné 2011: 48, 53, 72, 180, 368, 375. számú levelek, 1903 és 1915 között.

⁶³ Boros – Kissné 2011: 72. level, MNG Adattár 8317/1955 Réti Istvánnak, 1904. jan. 4.

⁶⁴ Boros – Kissné 2011: 275. levél FM Adattár 11-1974.-F. Ferenczy Bénihez, 1913. jan. 25. anregend (német): ösztönző, izgató

Ferenczy még családi programként is kedvelte a hírlaplapozgatást: „Cvankával [lánya, Noémi] újságnézéssel egybekapcsolt uzsonnálás a fővárosi kávéházban.”⁶⁵

A fent már említett promóciós tevékenységnek is a kávéház adott teret. Ferenczy Károly egyik levelében olvashatjuk a következőket: „Ha Lykával találkozom – felkeresem –, akkor előhozom a reklámot – vagy majd valami zurnalisztának szólok az Abbáziában, ahová be-bejárok.”⁶⁶ Ebben az esetben feltehetőleg a nagybányai nyári szabadiskola meghirdetéséről volt szó. Hasonló „baráti alapon” intézett reklámozásról majd a Japán-korszakban is esik szó.

3.2. New York

A „Nyehó”-nak becézett kávéház az Erzsébet körút 9-11. alatt nyílt meg 1894-ben. A főváros legnagyobb és legfényűzőbb kávéháza volt, melynek a szolgáltatásai is rendkívül magas színvonalúak voltak. A rászoruló vendégek számára még fiókszálogház is működött az alagsorban.⁶⁷

Újságkínálat terén a New Yorkban várta a vendégeket az egyik leggazdagabb: megvolt minden nagy bel- és külföldi hírlap a New York Times-tól a Figaro-ig, a bécsi lapok teljes választéka, valamint csaknem 400 vidéki újság.⁶⁸

A 20. század első évtizedében jelentek meg itt is a képzőművészek: Szinyei, Herman Lipót, Pólya Tibor, Szigethy István, Major Henrik, Fényes Adolf, Pátzay Pál, majd később Molnár C. Pál. A fiatalabb művészek kiállítási lehetőséget is kaphattak a kávéház falain.⁶⁹ Herman Lipót könyvének segítségével ezt a listát is kiegészíthetjük: Falus Elek, Paulini Béla, Illés István, Lippai Gyula, Mester Jenő is első otthonának tekintette a New Yorkot.⁷⁰

3.3. Japán

A Japán kávéház jóformán az Abbázia szomszédságában volt, az Andrássy út 45. alatt, ahol ma az Írók Boltja található. 1895-ben nyílt meg, nevét

⁶⁵ Boros – Kissné 2011: 379. levél, FM Adattár 126-1974.–F. Ferenczy Béninek, 1915. május 31.

⁶⁶ Boros – Kissné 2011: 41. levél, MNG Adattár 8304/1955 Réti Istvánnak, 1902. május 2.

⁶⁷ Herman 1958: 22.

⁶⁸ Szentes – Hargittay 1998: 23.

⁶⁹ Szentes – Hargittay 1998: 250.

⁷⁰ Herman 1958: 21-22.

keleties stílusú falicsempéiről kapta. E japán porcelánképek alatt a falakat a törzsvendégekről készült karikatúrák is díszítették.⁷¹ Telefonfülkéjének ölomüveg ablakát Rippl-Rónai József tervezte, Róth Miksa valósította meg.

Herman Lipót egész fejezetet szentelt a Japán művészasztal fénykorának. Megtudhatjuk tőle, hogy a művészasztal az Andrássy útra néző szélső sarokablak mögött volt, melynek foglalása „Munkácsy-céh” név alatt futott.⁷² A két vezéregyéniségnek („törzsfő” avagy „nagy öreg”) Lechnert és Szinyeit nevezi meg, becenevükön Papszit és Pali bácsit, és kiemeli, hogy a nagyképűség teljes hiánya volt a művészasztal fő varázsa.⁷³

Az Abbáziából átvonult MIÉNK kör mellett (Szinyei, Ferenczy, Rippl-Rónai) Csók István, Lechner, és az ő fia, Lechner János Ödön, „Dönci”, festő, valamint Bihari Sándor, Koszta József, Perlmutter Izsák, Fényes Adolf, Hatvany Ferenc, Kernstok Károly, Donáth Gyula, Márk Lajos, Kosztolányi-Kann Gyula, sőt Csontváry Kosztká Tivadar is jártak ide. Falus Elek és a fent már megnevezett köre a fiatalabb generáció képviselői voltak. Jártak ide kritikusok, művészeti írók és gyűjtők is, például Lyka Károly, Ernst Lajos és Nemes Marcell.

Csontváryról több legendát is elmesél Herman Lipót: például a híres „királyt kitenni a napra” táviratot, melyet Ferenc József betegségekor küldött Bécsbe, s melyre a kávéházi társak csínyként válaszoltak is Csontvárynak.⁷⁴ A gúnyolódások ellenére Csontváry ide, a Japán művészasztalának küldött levelezőlapot, amikor sikeresnek érezte keleti utazását.⁷⁵

A kávéház művész-tagjai egyfajta „japán” identitással rendelkeztek, és ez gyakran közös művészeti ízlést, fellépést és kölcsönös bizalmat is jelenthetett. Ferenczy Károly levelezésében is találunk erre vonatkozó példákat. 1913-ban egy vitatott művészeti kiállítás kapcsán a Japán teljes művészasztala bojkottálta az adott kiállítást és művészeti intézményeket (a Művészkлубot és Művészházat) Szinyeivel és Iványi-Grünwalddal, tehát két „japánnal” vállalt szolidaritásból.⁷⁶ Az is érdekes, hogy ha pénzügyi vagy jogi segítségre volt szükségük, szintén a kávéházi ismeretségek közül kértek fel vagy ajánlottak másoknak valakit. Ferenczy például Ré tinek ajánlja a saját ügyvédjét: „Steiner nem egészen fiatal ügyvéd, de Japán”⁷⁷, mintha a „japánság” abszolút garancia lenne a személy megbízhatóságára.

⁷¹ Szentés – Hargittay 1998: 233.

⁷² Herman 1958: 49.

⁷³ Herman 1958: 54.

⁷⁴ Herman 1958: 94.

⁷⁵ Herman 1958: 95.

⁷⁶ Boros – Kissné 2011: 278. levél, MNG Adattár 8391/1955. Réti Istvánnak, 1913. január 29.

⁷⁷ Boros – Kissné 2011: 299. levél, MNG Adattár 8382/1955 Réti Istvánnak, 1913. május 3.

A nagybányai szabadiskola hirdetését is a Japán-beli ismerősökön, jóakarókon keresztül intézte: „Az iskola hirdetését mindenesetre még egyszer megismétlem. Úgy látszik az volt a baj, hogy megmutattam az én szerkesztette, a könyvomatossnak szánt kommunikémet a kávéházban, mire Lázár Béla átstilizálta és saját szignatúrájával beküldte, azt mondván, hogy így biztosabb.”⁷⁸

3.4. Hadik

A pesti belvárosi negyedeket elhagyva egy budai kávéházat is meg kell említenünk a művészeti kávéházak sorában a 20. század elején. A Hadik kávéházat 1906-ban alapították, és az 1940-es évek elejéig működött e funkciójában. A leghíresebb periódusa az 1920-as évek elején indult, és a közelben lakó Karinthy Frigyeshez és a körülötte kialakuló irodalmi körhöz köthető. Képzőművészeti szerepe azonban ennél korábbra datálódik, és az I. világháború következményeihez kapcsolódik. Az 1914/15-ös tanév második félévében ugyanis a Képzőművészeti Főiskola Andrassy úti központi épülete, valamint az epreskerti mesteriskola hadikórházzá alakultak. Az oktatást különböző bérelt műtermekben indították be, és az egyik ilyen ideiglenes oktatási helyszín Budán, a mai Bartók Béla úton volt (akkori nevén: Fehérvári út 30., 5. emelet); Ferenczy is ide járt heti háromszor tanítani.⁷⁹ Ennek közvetlen közelében volt a Hadik kávéház, ahová Ferenczy, és nyilván a Főiskola többi kényszer-ingázó tanára is járt. Ferenczy egyik levelében leírta, hogy a szintén „japán” Molnár Géza, zenetörténész, kritikus fedezte fel és ajánlotta a helyet, az egyetlen nehézség, hogy a háború miatt nehéz fiákert találni.⁸⁰ Ennek ellenére heti háromszor 1-2 órát elüldögélt itt, társaságából csak Réti Istvánt vehetjük biztosra, de nyilván többen is bejártak a Hadikba, ennek emlékezte – talán a háború kaotikus körülményei miatt – nem maradt fenn.

Érdekes azonban, hogy pontosan a Hadik épületének a tetőterében volt az a műteremlakás, ahol Csontváry ezekben az években nagy nélkülözésben egészen haláláig élt.

⁷⁸ Boros – Kissné 2011: 243. levél, MNG Adattár 8333/1955 Réti Istvánnak, 1912. április 2.

⁷⁹ Boros – Kissné 2011: 372. levél, MNG Adattár 3560/939. 24. Thorma Jánosnak, 1915. február 4.

⁸⁰ Boros – Kissné 2011: 370. levél MNG Adattár 8321/1955. Réti Istvánnak, 1915. január 7.

4. A kávéházi élet hátrányai

Sok olyan művész volt, aki érezte, hogy a túl intenzív kávéházi élet hosszú távon negatívan hat az alkotásra.

Ferenczy Károly a legjobb barátját, Réti Istvánt így inti: „Az a fizikai és morális csüggedés, amely a te leveledben van, nagyon lehangolt – azt tanácsolom én neked édesem, hogy gyere fel, s innen zónázzál el valami Fiume melletti szigetre – van ott egypár Lussin sziget – látsz tavaszt – tiszta eget, tengert, s nem kerül több pénzedbe, mint itt a lódörgés a bűdös kávéházakban csúnya zsurnaliszták és kasszírkiasszonyok közt.”⁸¹

Maga Ferenczy is gyakran fejezte ki, hogy mennyire unja a kávéházi időtöltést.⁸²

Csontváry kapcsán is meg kell jegyezni, hogy írásaiban gyakran keményen ostromozza a züllött városi életet, a dohányzást, a stimuláló és részegítő italok fogyasztását. Az ő prófétai szellemével és életmódjával nem volt összeegyeztethető a kávéházak bohém, léha világa. Egy hatalmas művészkolostort tervezett, de ott nő, alkohol, dohány ki lett volna tiltva.⁸³ „A lángész” című írásában a „Ki nem lehet zseni” résznél felsorolja, hogy nem lehet zseni, aki elfecsérli testi, szellemi és szívbéli erejét, aki szeszes italokkal él, aki káros szokásoktól szabadulni nem tud. A keletet a nyugati kultúrával összehasonlítva ez utóbbit megrója a füstös bűzben való romlás, a füstös kávéházakban a tüdőbaj csírái, a kártyabarlangokban a neuraszthénia jelöltjei miatt.⁸⁴

A budapesti művészeti élet azon szereplői, akik teljesen tartózkodtak a kávéházi időtöltéstől, érthető módon feltűnést keltettek. Ilyen különcök voltak a Gödöllői művésztelep tagjai, akik a természetes, egészséges, harmonikus életmódra törekedtek, a főváros helyett a jó levegőjű kisvárost választották, társasági életük pedig közös kirándulásokban, felolvasásokban, koncertekben valósult meg.⁸⁵ „Életük, kivonulásuk a természetbe, természetes viseletük és viselkedésük a városi értelmiségi léttel, annak szokásaival való szakítás vágyát, talán a nagyobb elmélyülési lehetőség keresését is jelenti, az élettől elszakadt törvények alapján zajló városi lét tagadását...”⁸⁶

⁸¹ Boros – Kissné 2011: 24. levél MNG Adattár 8305/1955 Réti Istvánnak, 1900. január 27.

⁸² Boros – Kissné 2011: 62., 145., 188., 215. számú levelekben

⁸³ Herman 1958: 94.

⁸⁴ Csontváry-émlékkönyv, 60-62.

⁸⁵ Gellér – Keserü 1987: 13.

⁸⁶ Gellér – Keserü 1987: 16.

6. Összefoglalás

A budapesti kávéházakban zajló képzőművészeti élet a vizsgált időszakban egyértelműen döntő hatással volt a művészeti csoportok és baráti szálak kialakulására, és fontos inspirációt jelentett a művészi alkotás számára is, noha ez talán nem annyira látványosan mutatkozik meg a műalkotásokban, mint az irodalom esetében. A témához kapcsolódó további források vizsgálata gazdagíthatná e korszak művészettörténeti elemzését és értelmezését.

Felhasznált szakirodalom

- Boros Judit – Kissné Budai Rita (szerk.) (2011): *Ölel Carolus. Ferenczy Károly levelezése*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria.
- Csók István (2015): *Emlékezéseim*. Szerk.: Révész Emese. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem.
- Gellér Katalin – Keserü Katalin (1987): *A gödöllői művésztelep*. Budapest, Cégér Kiadó.
- Csontváry-émlékkönyv. Válogatás Csontváry Kosztká Tivadar írásaiból és a Csontváry-irodalomból* (1976). Szerk.: Gerlóczy Gedeon – Németh Lajos. Budapest, Corvina Kiadó.
- Herman Lipót (1958): *A művészasztal*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.
- Lázár Béla (1918): *Írók és művészek között. Száz vidám história képekkel*. Budapest, Pallas.
- Szentes Éva – Hargittay Emil (1998): *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán. Irodalom a kávéházban – kávéház az irodalomban*. Budapest, Universitas Kiadó.

BOR – KÉP – ÉLMÉNY A BALATONFÜREDI BORHETEK ÉS KÍSÉRŐRENDEZVÉNYEI TÜKRÉBEN

ZUGOR Zoltán

(vizuális kultúra szakember, képzőművész)

Tanulmányunkban először felvillantjuk Gumbrecht elméletét a jelentéskultúráról és a jelenlétkultúráról. Ezt követően röviden áttekintjük a balatoni térség kulturális rétegeit, majd vázoljuk a XXI. századi új kulturális jelenségeket, melyekben az interaktivitást, az élményt és a résztvevők aktív közreműködését helyezik előtérbe. Ezen elméletek és folyamatok fényében tekintünk rá a Balatonfüredi Borhetek és kísérőrendezvényeinek szerkezetére, jellemzőire. Végezetül az egyik kísérőrendezvény, a Bor-Kép-Tár kiállítások kapcsán megvizsgáljuk, hogy jelentkezik-e a jelenlétkultúra, az interaktivitás és az élményközpontúság a képzőművészet e területen, vagy inkább a XIX. századi polgári kultúra- és művészetszemlélet tovább élése a jellemzőbb rá.

Kulcsszavak: kultúra, képzőművészet, bor, szőlő, festmény, Balatonfüredi Borhetek, Bor-Kép-Tár



1. Régi kultúra – mai kultúra

Hans Ulrich Gumbrecht A jelenlét előállítására¹ című könyvében kifejti, hogy mi a különbség a középkori gondolkodás és világszemlélet, illetve a modern gondolkodás és világszemlélet között.

¹ GUMBRECHT 2010: 47-76.

Elmélete szerint az alapvető különbség az, hogy a régi ember (a középkori vagy archaikus ember) benne élt a jelenben, egynek tekintette magát a világgal, majd a reneszánsztól kezdődően az ember kivonta magát a létezés egységéből, és kívülállónak, külső megfigyelőként kezdett tekinteni az őt körülvevő világra. Ezáltal egy teljesen új világlátás jött létre. A képzőművészetben ezt a perspektivikus ábrázolásmód megjelenése mutatja a leglátványosabb módon. Ez az új világlátás, amely a mai emberre is jellemző, a művészetek mellett áthatotta a politikát, a gazdaságot, a tudományt, a természethez való viszonyt és még a borfogyasztás kultúráját is. A két kultúra főbb különbségeinek összevetésére álljon itt egy saját készítésű táblázat Gumbrecht műve alapján.

		JELENTÉSKULTÚRA	JELENLÉTKULTÚRA
		Modern	Középkori
1.	Önreferencia:	értelem	test
2.	Ember a világhoz való viszonya:	kívülállónak tekinti magát	világ részének tekinti magát
3.	Tudás:	a szubjektum hozza létre	kinyilatkoztatott tudás
4.	Jel:	anyai jelölő + szellemi jelölt	jel szubsztanciája + forma
5.	Ember aktivitása:	az ember célja a világ megváltoztatása	a világba be akar sorolódni (a ritmusának akar megfelelni)
6.	Alapvető dimenziója:	idő	tér (egy térben mindennel)
7.	Erőszak kérdése:	végtelesszer elhalasztható	emberek közötti viszonyok erőszakba torkollhatnak
8.	Esemény:	újítás, fejlesztés	elhajlás, alkalmazkodás
9.	Színház:	játékosság, fikció (a színész a színpadon csak a szerep, van szövegekönyv)	felfüggesztik magukat a színészek (szituációk vannak)
10.	Rituálék:	parlamentari játék - 'vita' (a szellemi minőség a lényeg)	eukarisztia (testileg egyesülés Jézussal)

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a mai modern ember megfigyelő, kívülállónak tekint a világra, mindenben jelentést keres. A régi (archaikus és

középkori¹⁾ ember viszont jelen volt a létezésben, egynek tekintette magát a világgal és egységben élt a környezetével.

2. A balatoni őslakosok



„A paraszt naponta lement a tóra, szigonnyal kibökött néhány pontyot, ivott rá temérdek bort s a nap többi részét Szt. Heverdelnek szentelte”²

A balatoni őslakosok³ nem változtatták meg a természetet, hanem alkalmazkodtak hozzá. Nem okoztak súlyos sebeket a természetben, minimális ökológiai lábnyomot hagytak maguk után. Ezt a kultúrát Gumbrecht után nevezhetjük jelenlétkultúrának.

A feljegyzések szerint a balatoni embereknek⁴ a XIX. század végéig megvolt mindenük⁵, nem szorultak rá a turistákra vagy a nyaraló vendégekre. A szőlőtermesztés és a halászat egymást kiegészítő tevékenységük volt. Vigan éltek, mert bőven volt hal a tóban, jól termett a szőlő, volt elég boruk, tudtak mit inni és eladni. Az arra járó idegeneket örömmel vendégelték meg, és szívesen kínálták nekik boraikat. A munka előtt énekeltek, táncoltak, közben imádkoztak, utána pedig hálát adtak az Úrnak a jó termésért, a jó fogásért.⁶ Ennek a természettel való harmonikus együttélésnek az 1880-1891 között dúló filoxérajárvány vetett véget.⁷

Ennek a kultúrának eleven formáját mára már csak nyomokban találjuk meg a szőlőtermesztőknél, borosgazdáknál. Sajnos mire a XIX. század végén a néprajzosok, muzeológusok és a Balatonért rajongók elkezdték a tárgyi- és szellemi örökség összegyűjtését, addigra ezt a kultúrát megfertőzte a polgári kultúra, így kevés autentikus anyag marad fenn. (Az országban elsőként ezen a területen tűnt el a hagyományos népviselet, mert a helybeliek az ide látogató „úri vendégek” divatját

¹ Ide sorolhatjuk a természettel szoros kapcsolatban élő XIX-XX. század előtti balatoni őslakos halász és szőlőműves embereket is.

² MARGITTAY 1942: 222., bővebben CHOLNOKY 1936: 128.

³ SCHLEICHER 2014: 18-19.

⁴ SÁGI 1902: 12.

⁵ CHOLNOKY 1936: 129.

⁶ HERMAN 1887: 422-432.

⁷ CSOMA 1984: 734.

kezdtek el másolni.⁸⁾ Különös jelensége még az is, hogy „... a Balatonvidék népi művészei körében festők és kifejezetten figurális szobrászok nem voltak”⁹⁾.

3. A polgári kultúra

Míg a XVIII-XIX. században a nemesi és népi kultúra határozottan elkülönült egymástól, addig a feltörekvő polgári kultúra egyrészt magába szívta az arisztokrácia kultúráját, másrészt megfertőzte a tradicionális népi kultúrát, és lassan felszámolta azt.

Több hullámban érkeztek a nyaralóvendégek a Balaton mellé, így



Balatonfüredre is. Először is a reformkori nyaralóvendégeket, a politizáló arisztokratákat, művészeket és a gyógyulni vágyó polgárokat¹⁰⁾ említeném meg, mert az ő kultúrájukat, a reformkori időket választotta Balatonfüred képviselő testülete a kilencvenes években Füred múltjának ápolására, a város hagyományainak megalapozására, és identitásának meghatározásához. Az 1867-es kiegyezést követően indult meg az igazi rátelepülés az őslakosságra, és kezdődött el egy kulturális térfoglalás. A Balaton vízszintjét jelentősen lecsökkentették, megépítették a vasutat, nyaralók, fürdőházak, kikötők épültek; strandok, fákkal frissen telepített sétányok jelentek meg a Balaton partján.¹¹⁾ Számptalan egylet vette át az irányítást a tavon és a tó környékén. Míg az őslakosok a Balatont a hétköznapi cselekvések rendszerében használták (halászatra, állatok itatására, nádtermelésre), addig a nyaralóvendégek a Balatont önmagáért való rítusokra használták: fürdőzésre, pihenésre, szórakozásra és gyógyulásra. A Balatonért rajongó „idegenek” nagy erővel és nagy hévvel alakították ki a Balaton-kultuszt. Az őslakosság az idegenekhez vendégszeretettel, nyitottsággal és passzív távolságtartással viszonyult. Emiatt a követő alkalmazkodás miatt tudott könnyen győzni a polgári kultúra ebben a kultúrharcban. Az őslakosok azért néha behajtották a csordát a fürdőzők közé, megrongálták, vagy felgyújtották a fürdőkabinokat, kitördelték a sétányokra ültetett

⁸⁾ SCHLEICHER 2014: 92-93.

⁹⁾ MARGITTAY 1942: 227.

¹⁰⁾ SCHLEICHER 2014: 50-52.

¹¹⁾ SCHLEICHER 2014: 175-188.

fákat, feltörték nyaralókat, de ezen ellenállások ellenére a polgárság kultúrfölényt szerzett, és teljesen elfoglalta a Balatont, mint kulturális teret¹².

A trianoni területvesztés után még jobban felértékelődött a Balaton, és újabb nagy hullámban érkeztek a polgári kultúra, vagyis a jelentéskultúra XX. századi képviselői. Először csak nyaralóvendégként érkeztek, majd nyaralótulajdonosként, végül betelepülőként.¹³ A II. világháború után jött a kommunizmus, az államosítás és a Kádár korszakban a munkásosztály szakszervezeti üdültetése¹⁴. A felszínen a polgári milió megszűnt. A nyolcvanas évek „Zimmer frei” életformájával, majd pedig a rendszerváltást követő „szabad kapitalista” vállalkozóinak köszönhetően újabb kulturális rétegek kerültek be a balatoni régióba, így Füredre is. Balatonfüreden 2008-2010-re datálható az a látványos változás, amikor a városvezetés kitartó munkájának és a fejlesztéseknek köszönhetően a felső középosztály elkezdett befektetni és kétlaki életmóddal betelepülni a városba. Ezzel együtt megjelent az úgynevezett „elit turizmus” is. Ez egy új, minőségi változást hozott a város életébe. Ez az új középosztály már nem a XIX. századi polgári kultúra hagyományait követi, nem kívánja vissza a régi szép időket, hanem élvezi a modern világ adta életet, újdonságokra, élményekre vágyik, és elvárja a minőséget. Ez már a XXI. századi ember kultúrája.

Ezek a hullámokban érkező kulturális hatások furcsa egyvelegként, egymásra rétegződve figyelhetők meg a Balatonfüredi Borheteken.

4. Interaktivitás – élmény



Az 1980-as évek elején a művészetek területén megjelent a posztmodern¹⁵. A posztmodern nem a világot látta másként, nem a világra kérdezett rá, hanem önmagára. Evvel megingatta a félezredéves „külső nézőpontból tekintek a világra” gondolkodásmódot. Az önmagára való rákérdezéssel háttérbe szorult a művészet csendes áhítattal történő szemlélése. A kultúra különböző területein megingott a

¹² SCHLEICHER 2014: 209-214.

¹³ SCHLEICHER 2014: 19-27.

¹⁴ SCHLEICHER 2014: 72-76.

¹⁵ A posztmodernt akkor még többféleképpen, egyebek között új szenzibilitásnak, magánmitológiának is nevezték.

lineáris narratíva, alternatív megoldásokra nyílt lehetőség. Az evidencia-, a tekintély- és hatalom-elviség megrendült. A kész válaszok már nem bizonyultak elégségesnek. A rendezett struktúra felbomlott, és a gyorsan változó hálózatok, az internet és a közösségi terek kerültek előtérbe. A kultúrában és a művészetek területén is elindult a nyitott és változó ajánlati rendszer. Az akció és az interaktivitás lett a fő mozgatórugó.

A másik fontos változás a városi tér, a közösségi tér és a kiállítási tér egybemosódása. A múzeumokban, kiállítási termekben, könyvesboltokban kávézók nyíltak, vagy ellenkezőleg, kiállítások nyíltak bevásárlóközpontokban, éttermekben, szórakozóhelyeken, zene fesztiválokon.¹⁶

Röviden így jellemezhető a XXI. század kultúrája, melyben feltűnő a jelenlétkultúra számos elemének megjelenése.



5. Balatonfüredi Borhetek és kísérőrendezvényei

Ha valaki azt gondolná, hogy a Füredi Borhetek csupán vendéglátó-ipari egységek kitelepülése a Tagore sétányra, akkor az nagyon téved. A Balatonfüredi Borhetek egy multikulturális rendezvény. A szőlőművelés, a bortermelés, a vendéglátás, a turizmus, a kultúra, valamint a gazdaság, a marketing és a városüzemeltetés és -fejlesztés területeinek egységes rendszere.

A nyaranta megrendezésre kerülő borfesztiválok között a füredi volt az első. 1932 óta rendezik meg évről évre. 1990-ben, szintén az országban elsőként újult meg és vált a más városokban megrendezett borfesztiválok mintapéldájává. Ekkor alakították ki a rendezvény szigorú részvételi szabályzatát is. A borhét szerkezete, lebonyolítása, a kiegészítő programok jellege némiképp állandó, de évről évre változik. Egy-egy felmerülő problémára vagy újításra a megoldás általában lassan, csak évek múltával tudott megvalósulni.

¹⁶ GYÖRGY 2003: 121-145.



6. A borhetek szerkezete

A borosgazdák évtizedek óta Füreden a Tagore sétányon állítják fel a borospavilonjaikat. Tőlük a Vitorlás térig kétszáz méteren át az árusok majd a pálinkakóstolók helyezkednek el. Ezekről száz méterrel beljebb, a Kisfaludy színpadon zajlanak az előadóművészeti programok. Ez az, ami első ránézésre látható a borhetekből.

A programok a színpalak mögött a városi borversennyel kezdődnek, melyen csak a Balatonfüred-Csupaki borvidéken szőlővel rendelkező borászok vehetnek részt. Ez a verseny garantálja a fesztivál minőségét és rangját. Egy bonyolult pontrendszer keretében értékelik a borokat és a környezettudatos, fenntartható gazdálkodást. Az itt eredményesen szereplő 25 borosgazda települhet ki a borhetekre.

A látható programok a megnyitó ünnepség eseményeivel kezdődnek el. Itt jelenik meg igazán a különböző kulturális rétegek kavalkádja. 2019-ben már szakrális keretek közt, a református templomban került sor a Balatonvin Borlovagrend borlovagavató ceremóniájára. A borospavilonok megnyitásához a borlovagok kismemesi ihletésű szúrhímezéses díszruhában, zászlókkal vonulnak fel, és népviseletbe öltözött néptáncosok és népzenezők kísérik őket. A kulturális egyveleget még fokozzák a reformkori hagyományőrzők főúri és nagypolgári öltözetükkel.

A borospavilonoknál zajlik az igazi jelenlétkultúra, a kulturált borfogyasztás és az emberek aktív jelenléte által. A pavilonok a nyolcvanas években még nádállókából voltak összeállítva, most már a csodás balatoni kilátással rendelkező

sétányon formatervezett pavilonok, asztalok és padok állnak a vendégek rendelkezésére. A minőség garantálása érdekében mára már csak palackozott bort kínálnak. A környezetvédelem miatt nincs műanyagpohár és még további újítást, fejlesztést vezettek be. Ezeknek a XXI. századi igényeknek az összes terhét a borosgazdák viselik.

Minden fesztivál fontos eleme a kirakodóvásár. A népi iparművészeti és kézműves termékek, édességek és könyvek nézegetése és vásárlása minden fentebb említett kulturális réteg velejárója, mégis igazából a népi kultúra, vagyis a jelenlétkultúra sajátja.

A Kisfaludy színpad előadóművészeti programjai hagyományosan a polgári, jelentéskultúra keretében zajlanak. Különböző táncbemutatók (néptánc, társastánc és jazzbalett), komoly- és könnyűzenei, jazz és népzenei koncertek (amatőr és profi fellépők, sztár előadók), gyermekműsorok (bábelőadás, meseszínház) váltják egymást. Itt láthatóan elkülönülnek az előadók a passzivitásra ítélt közönségtől. Interaktivitásra nem igazán kerül sor. Itt a jelenlétkultúrát talán táncbál, utcabál, vagy a karaoke jelenthetné. Mivel ez a színpad távol van a borospavilonoktól, 2019-ben két miniszínpad felállításával vitték közel a zenét és a táncot a borozó közönséghez. Ennek az újításnak a sikere is a jelenlétkultúra visszatérésének fontosságát igazolja a XXI. században. Test, érzéketek, kölcsönhatások és művészet itt együtt vannak jelen, úgy, ahogy az valamikor a népi kultúrában is volt.

A kiegészítő rendezvények, mint a képzőművészeti kiállítások, könyvbemutatók, műtárgyaukciók kivétel nélkül a polgári, vagyis a jelentéskultúra hagyományai szerint zajlanak.

Interaktív programok, melyek a közönség aktív részvételét célozzák meg, nincsenek a Füredi Borheteken. Gondolok itt olyanokra, mint utcabál, borospince látogatás, borászati és szőlészeti tanácsadás, a borfogyasztás kultúrájának megismertetése, gyerekeknek kézműves foglalkozások a szőlőművelés és borkészítés megismertetésével.

A jelenlétkultúrához sorolhatjuk a spontán megnyilvánulásokat, azokat, amelyekben szerepet kap a testiség, és aktív lehet a bort fogyasztó vendég: borkóstolás és ismerkedés a borokkal, baráti beszélgetések, új ismerősök szerzése, közös éneklés, koccintás, köszöntők és mulatozás. A szép környezetben a minőségi bor fogyasztásához a jelenlétnak ezek az elemei adják meg azt az élményt, amiért érdemes a Borheteken jelen lenni.



7. Bor-Kép-Tár kiállítássorozat

A művészettörténet rengeteg alkotást tud felvonultatni szőlő és bor témában. A legnagyobb művészek szenteltek képet e témának, és számos rangos alkotás is született, főleg a barokk korban. Ezek a festmények adták az ötletet a 2004-ben elinduló, kétévente megrendezésre kerülő Bor-Kép-Tár kiállítás-sorozat megrendezéséhez, mely a Füredi Borhetek egyik kísérőrendezvénye lett. 2018-ban már a VIII. kiállításra került sor. Az első tárlat nyilvános volt, de a beérkezett nagyszámú, de gyenge minőségű anyag kezelése sok gondot okozott, ezért a továbbiakban a meghívásos rendszert vezették be. A meghívottak főként az első kiállításon szereplő legjobb alkotókból tevődtek össze. Egy-egy kiállításon kb. 25 művész egy-egy kisebb méretű (legfeljebb 100x70 cm nagyságú) alkotása került kiállításra, zömében festmények, de grafikák, fotók, szobrok és kerámiák is voltak a repertoárban. A kiállításnak eddig nem sikerült ideális helyszínt találni. A helyszínek a Borhét helyszínétől távolabb voltak, vagy több száz méterre (Hotel Annabella, Balatoni Borok Háza, Kerektemplom galériája), vagy több kilométerre (Szabadidő Központ, Arácsi Népház). Így ez a kísérőrendezvény kívül esett a borhetet felkeresők látóköréből. Csak az kereste fel, akit nagyon érdekelt. Ennek ellenére az Arácsi Népházban a 2016-os kiállítást 352 látogató, a 2018-ast 470 látogató tekintette meg.¹⁷



¹⁷ Az Arácsi Népház szíves közlése alapján.

A kiállítások épp a borhetek ideje alatt voltak láthatóak, így a legtöbb borosgazda nem tudta megnézni ezeket a kiállításokat, mert az ő idejüket akkor a saját pavilonjuk üzemeltetése foglalta le. Ezzel épp a potenciális megrendelői, vásárlói kör megszólítása nem tudott megvalósulni. Pedig a művészeknek a megmutatkozáson túl az igazi elismerést a képvásárlás és a megrendelés jelenti. A szőlő és bor témájú képek rétegitényét elégítenek ki, kicsi a kereslet az ilyen témájú képekre. Sajnos ezen e kiállítás-sorozat sem tudott változtatni.

A kiállítások mindig valamilyen témát irányoztak elő. A művészek a téma megfogalmazásában és a képek stílusában a XIX. századi realista művészetfelfogást viszik tovább. A művészek minden esetben külső megfigyelőként pozicionálták magukat. Az alkotásokban nem érződik az együvé tartozás, az egylényegűség a szőlővel, szőlészettel, borral, borászattal. Mindez a polgári kultúra, a jelentéskultúra velejárója.





8. Szőlő és bor témájú képek alkotói

Sajnos nincs kimutatás arról, hogy hány ember foglalkozik ma Magyarországon képzőművészettel. Arról sincs statisztika, hogy ki milyen státuszban, milyen stílusban és minőségben alkot. A magyarországi képzőművészeti élet teljesen fragmentált, mégis szinte fele-fele arányban két részre lehet osztani képzőművészeket. Egyik csoportot a mainstream művészet képviselői alkotják, a másik csoportot a rétegigényeket szolgáló művészek. A két csoport alkotói egymással szöges ellentétben álló nézőpontból szemlélik a világot, és teljesen más elvek alapján alkotnak. Zömében nem is fogadják el a másik csoport művészetét. A mainstream művészet képviselőire a klasszikus avantgárd, a neoavantgárd és a posztmodern a jellemző, míg a rétegigényeket szolgáló művészekre a reneszánsztól az impresszionizmusig terjedő művészeti nézetek követése a jellemző. Ez utóbbiba sorolhatók be azok az alkotók, még ha diplomás művészek is, akik szőlő és bor témában már készítettek képeket. Létszámuk az összes alkotóhoz viszonyítva elenyésző.

• Mainstream művészet

- Művészeti egyetemet, tanárképzőt végzett művészek
- Kortárs művészeti galériák művészei
- Országos, kollektív tárlatokon kiállító művészek



• Réteg igényeket szolgáló művészet

- Amatőr
- Autodidakta
- Tájépfestő
- Vasárnapi festő
- Helyi művész
- Naív művész
- Dilettáns
- Szőlő bor témájú képeket festők



9. Egy felmérés eredménye

A tanulmány elkészítéséhez egy 22 kérdésből álló űrlap kitöltését kértem 50 művésztől, akik vagy szerepeltek a Bor-Kép-Tár kiállításokon, vagy tudtam, hogy készítettek szőlővel, borral kapcsolatos képet. Továbbá 50 Füred környéki szőlész-borásztól is kértem az ő részükre elkészített 22 kérdésre választ. A válaszadók száma érdektelenséget tükröz e témával kapcsolatban. Mindösszesen 16 művész (a megkérdezettek kb. 1/3-a) és 7 borosgazda (a megkérdezettek kb. 1/8-a) töltötte ki az űrlapot. Kiderült, hogy a borosgazdákat nem különösebben érdekli a művészet, ha igen, akkor is csak a realista ábrázolásmód. Vásároltak és rendeltek már festményt, grafikát, de szőlő és bor témában legszívesebben a saját pincéjüket, szőlőjüket festetnék meg, azt díszítenék valamilyen alkotással. Többségüket nem érdekli az alkotó személye, hírneve, csak az a lényeg, hogy balatoni legyen az illető, és jó képeket készítsen. Az ő hozzáállásukban a jelenlétkultúra figyelhető meg.

A művészeknél jellemző, hogy nem végeztek művészeti egyetemet, autodidakta módon tanultak festeni. Zömében 50-70 évesek. Viszonylag későn, 30-40 évesen kezdtek el komolyabban művészettel foglalkozni, főként festeni. Többnyire realista hagyományokat követő stílusban alkotnak. Tájképek, balatoni képek, csendéletek a fő téma. Számukra fontos, hogy ismerjék a vevőjüket, a

megrendelőjüket. A művészeknél egyértelműen a polgári kultúra tovább élése figyelhető meg.

A kérdőívekből kiolvasható, hogy a szőlő és bor témájú képek készítői és a borosgazdák nem épp azonos nézeteket vallanak a művészetről. Így a kereslet kínálat nem áll szinkronban egymással. Továbbá ezek a nézetek teljesen eltérnek az előzőekben említett XXI. század kultúráját képviselő, borheteket látogató „elit turisták” elvárásaitól és igényeitől. Mint említettem, ők minőségre, élményre, a személyük aktív jelenlétére vágnak.



10. Vizuális élményt a Borhetekre

Amennyiben technikailag, anyagilag és szervezésben megoldhatóvá válna, hogy az az 5-6000 ember, aki naponta a Borheteket felkeresi, szembe kerüljön a szőlő- és borkultúrát dicsérő alkotásokkal, bizonyosan megnőne a kereslet a fentebb említett alkotók képeire is. A kereslet növekedésével pedig nőne a kínálat minősége és rangosabb lenne a Borhetek megítélése is. Ha valahogy ki tudnának lépni az alkotások a polgári kultúra kínálta csendes és biztonságos kiállítóterméből, akkor egy teljesen új élményt tudnának nyújtani a közönségnek. Persze ehhez jelentős mennyiségű pénzre volna szükség, (vitrinek, tárlók olyan kihelyezése, megvilágítása és biztonságossá tétele, hogy se az alkotások, se a nagyszámú közönség ne sérüljön meg.)

Ha a Borhetek rendezvénye a vizuális kultúra és a képzőművészet terén is egy szinttel feljebb kíván majd lépni, és vizuálisan igazán meg kívánja fogalmazni a szőlő és bor témát, akkor nem a polgári kultúra táblaképi, ábrázoló megjelenítési formájából kell majd kiindulni, hanem a népi kultúrából és az itt sokat emlegetett

jelenlét kultúrából, valamint a posztmodern művészetből. Persze ehhez más látásmódra, másmilyen alkotásokra volna szükség. A fényfestés, a nagyméretű installációk és költséges szobrok mellett az intimitást és közvetlenséget adó kisebb tárgyak, képek és rituálék lehetnek a megoldás. A népművészeti alkotásokban (tükrösök, borotvatartók, mosósulykok), a jelenlétkultúra által létrehozott alkotásokban (gótikus katedrális, szárnyasoltárok, ikonok) megvolt a jelenlét, a funkció és a forma, a szellemiség és a tárgyiasság egysége. Talán a hordókra, présekre, pincékre, borospavilonokra, borozók falára és egyéb eszközre, kancsókra, sajtárokra készített kissé naiv, vagy nonfiguratív alkotásokkal, vagy magával a formatervezett és díszített használati eszközzel tudnánk jobban megidézni, jelenvalóvá tenni a bor és szőlő kultúra lényegét. A műalkotásoknak funkciót kellene kapniuk és ott kellene lenniük az életben, a bor ünnepén. (Ahogy a miniszínpadok felállításával közel került a zene és a tánc a borfogyasztókhoz.) A vendégek aktív részvétele, az interaktivitás is nagyon fontos lenne. A közönséget lehetne ösztönözni kosztümös megjelenésére, hogy a vendégek önmaguk váljanak látványossággá. Az eszmeiséget, a bor dicséretét pedig valamilyen bor-szőlő (termény) oltár koronázhatná meg. A borhetekre látogatók „áldozatot mutathatnának be”, vagyis adományozhatnának a fenntarthatóság jegyében. Így a vizuális élmény összekapcsolódna a testi élvezetekkel. Így csatlakozna vissza a posztmodern a népi művészethez, illetve az „elit turizmus” kultúrája az őslakos kultúrához.

Felhasznált szakirodalom:

- Balatonfüredi Borhét részvételi szabályzat.* <https://balatonfured.hu/wp-content/uploads/2011/02/Borh%C3%A9t-szab%C3%A1lyzat-szkennelt.pdf>
- BUGÓCZI Bettina (2015): *Rendezvények hatása Balatonfüred turizmusára.* Szakdolgozat, Budapest, Budapesti Gazdasági Főiskola <http://dolgozattar.repozitorium.uni-bge.hu/4238/1/Bug%C3%B3czi%20Bettina%20v%C3%A9gleges%20szakdolgozat.pdf>
- CHOLNOKY Jenő (1936): *Balaton.* Budapest, Franklin.
- CSOMA Zsigmond (1984): *A filoxéria és hatása a Káli-medencében.* A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17. Veszprém, VMMI. http://epa.oszk.hu/01600/01610/00017/pdf/vmm_17_1984_42_csoma.pdf
- GUMBRECHT, Hans Ulrich (2010): *A jelenlét előállítása.* Budapest, Ráció- Historia Litteraria.
- GYÖRGY Péter (2003): *Az eltörölt hely a Múzeum.* Budapest, Magvető
- HERMAN Ottó (1887): *A magyar halászat könyve.* Budapest, Kir. M. Term. Tudományi Társulat.
- MARGITTAY Rikárd (1942): *Balaton. Tájak – emberek.* Budapest, Dr. Vajna és Bokor
- SÁGI János (1902): *A Balaton írásban és képekben.* Keszthely, Keszthelyi Hírlap
- SCHLEICHER Veronika (2014): *Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1822–1960 között.* Budapest. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/schleicherveronika/tezis.pdf>

Képek forrása

1. kép: A szerző festménye a 2016-os kiállításról.

2. kép: Balaton melléki szüret

https://mandadb.hu/tetel/321231/Balaton_melleki_szuret_fenykep

3. kép: Balatoni tehéncsorda

<http://delipart.com/2019/09/03/tehencsorda-hidroplan-a-balaton-100-eve/>

4. kép: Balatonlelle

<https://nlc.hu/utazas/20140828/balaton-regen/>

5. kép: Balatonfüredfürdő parti sétány

<https://foodandwine.hu/2019/07/23/balaton-hogyan-kerult-ide-ennyi-viz-az-utolso-9-perc/>

6. kép: Tihanyi Levendulaház

http://oszfesztival.hu/programok_hu.html?moid=10

7. kép: Zsidó Kiválóságok Háza

<https://www.veol.hu/kultura/helyi-kultura/unnepelyesen-megnyitottak-fureden-zsido-kivalosagok-hazat-2251657/>

Képkockák a Füred Tv felvételeiből.

A 2016-os Bor-Kép-Tár kiállítás képei. A szerző felvételei.

II. GAZDASÁGTUDOMÁNYOK

BORTURIZMUS VAGY BORKERESKEDELEM? AZ ÚTKERESÉS IRÁNYAI TOKAJ-HEGYALJÁN

DROTÁR Nikolett

(PhD-hallgató, Debreceni Egyetem)

Tokaj-Hegyalja borkínálatában és borturizmusában jelenős változás következett be az elmúlt 20 évben. A változás egyik oka a birtok- és tulajdonviszonyokban bekövetkezett változás, amelyet a külföldi befektetők megjelenése jelentett. A világ borászataiban már alkalmazott reduktív borkészítési technológiát Tokaj-Hegyalján beindított borászataikban is elkezdték alkalmazni. Az új technológiai eljárásnak köszönhetően a borkészítés gazdaságosabbá vált és bővült a kínálati piac. A zárt borvidékre jellemző hagyományos tokaji borfajták mellett megjelentek az új telepítések borai, a házasított borok-, a birtokborok, a dűlőszelektált tételek. A kérdés azonban az, hogy Tokaj-Hegyalja megőrizheti-e a turisztikai imázsát a hagyományos módon készült tokaji aszú készítést és piaci pozícióit?

Kulcsszavak: Tokaj-Hegyalja, borturizmus

1. Bevezetés

Tokaj-Hegyalja borászatában a rendszerváltás előtt két csoport létezett. Az egyik csoportot azok a személyek képezték, akik szőlőtermesztéssel foglalkoztak, de a borkészítés saját részre történt. A leszüretelt szőlő 90%-át leadták az állami pincészetnek. 1990 előtt az állami borkombinát felvásárolta a Hegyalján leszüretelt szőlő 85-90%-át és ebből iparszerűen elkészítette a bort. A másik csoportot olyanok alkották, akik szőlőterülettel, palackozóval rendelkeztek és igyekeztek boraikat értékesíteni.

Az 1990-es évek elején Tokaj-Hegyalján megkezdődött a privatizáció, és változás következett be a birtok- és tulajdonviszonyokban, mely később a borturizmusra is hatást gyakorolt. 1991-ben megtörtént a Tokaj-hegyaljai Állami Gazdaság Borkombinát privatizációja, a föld, a borkészlet, a pincék magántulajdonba vétele. Megalakult a Tokaj Kereskedőház, mint a borkombinát jogutódja és megjelentek a külföldi befektetők a borvidéken. A változás tehát a külföldi befektetők (francia, német, angol, amerikai, japán) szőlőfelvásárlásához köthető. ¹

¹ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/szerkezet_visszavaltas_tokaj_hegyaljan/

A külföldi tulajdonosok, egy Tokaj-Hegyalján addig még kevésbé ismert technológiát hoztak magukkal, a redukzív borkészítési eljárást. A redukzív technológia lényege, hogy az oxidáció kizárásával megőrizték a borban az elsődleges illat- és zamatanyagokat. Az oxigén teljes elzárása miatt ezeket a borokat acéltartályban érlelik és tárolják. (Tóth 2016) A külföldi befektetők elsődleges célja a piacratermelés és a minél rövidebb idő alatti profitszerzés.

1990 után a kistermelők célja az volt, hogy a technológiai újításokhoz felzárkózzanak, és folyamatosan térjenek át a redukzív technológia alkalmazására. A hagyományos oxidatív módon készült tokaji borok munkaigényesebbek, és több érlelési időt igényelnek, mint az új technológiai eljárással készült borok. A kistermelőknek el kellett dönteniük, hogy a hagyományt fogják ápolni vagy a gazdaságos működtetést helyezik előtérbe. A rövid idő alatt piacképesé váló redukzív borok készítésére a kistermelők is elkezdtek átállni. Mára a hagyományos oxidatív eljárás mellett a borászatok 82%-nál jelen vannak a redukzív és a kombinált eljárással készült borok is. A kutatás során feltett hipotézis, hogy Tokaj-Hegyalján a technológiai újítások következtében a borkereskedelem nagyobb szerepet kap, mint a borturizmus.

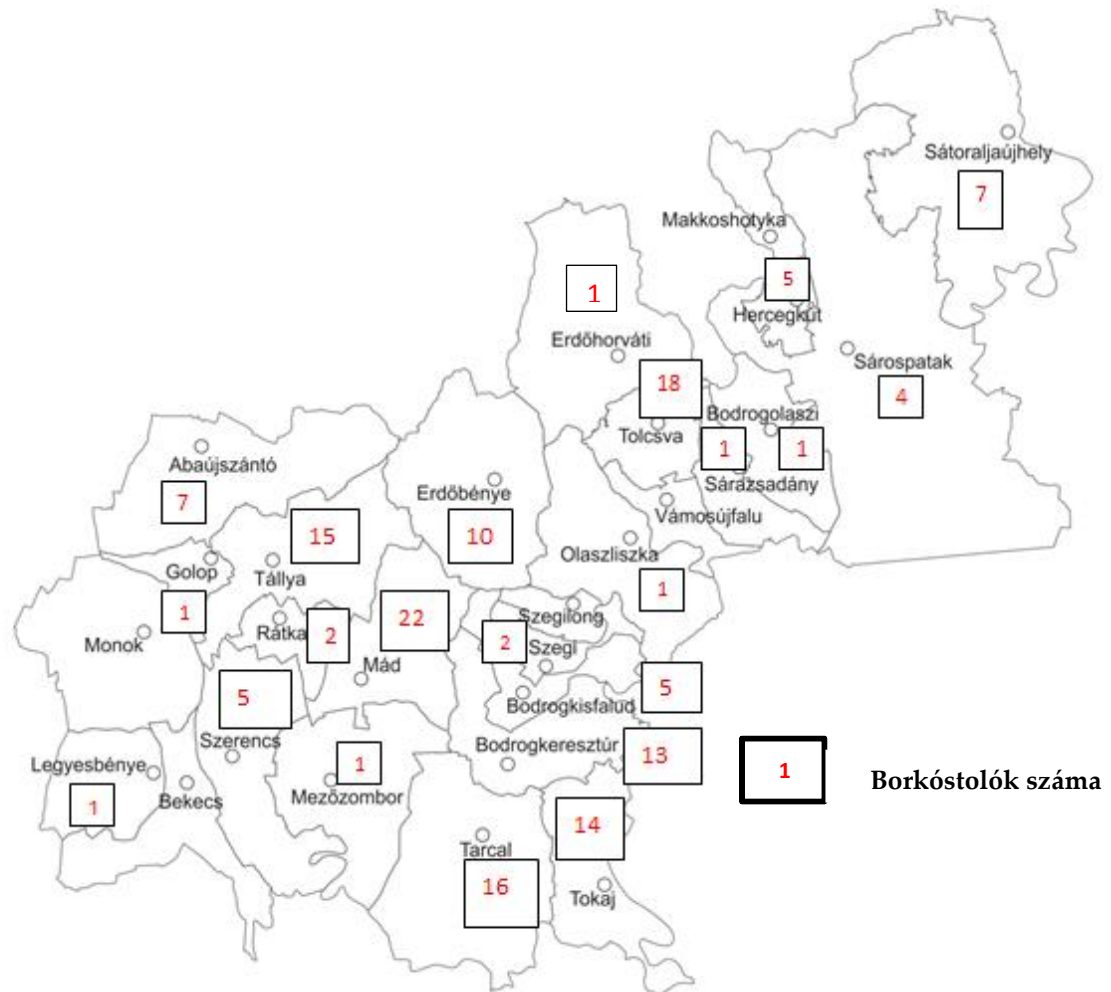
2. A borturizmus helyzete, a bortermelők és borkóstolók száma és területi elhelyezkedése

Tokaj-Hegyalján a 2018-as statisztikai adatok alapján 495 bortermelő gazdaság van, és 152 borkóstoló fogadja a térségbe érkező turistákat. A borvidéken a borturisztikai magterület a tájegység nyugati felére koncentrálódik. A nyugati területen található a borkóstolók 90%-a. Borturisztikai szempontból fontos településnek számít Tállya – Mád – Tarcál – Tokaj – Bodrogkeresztúr, hiszen a borkóstolók 54%-a található a felsorolt településeken.²

²

<http://www.kormanyhivatal.hu/download/f/63/93000/Bor%C3%A1szati%20%C3%BCzem%20lista.pdf>

1. ábra: Borkóstolók számának megoszlása településenként Tokaj-Hegyalján (2017)



Forrás:

<http://www.kormanyhivatal.hu/download/f/63/93000/Bor%C3%A1szati%20%C3%BCzem%20lista.pdf>

Az öt településen vezető szerepet tölt be a borkóstolás a hazai turisták körében. Megfigyelhető azonban, hogy a borkóstolási célzattal és vallási indíttatással érkező turisták egyre gyakrabban keresik fel a mádi borkóstolókat. Áthelyeződik Tokajból Mádra a borturisztikai súlypont, hiszen már ma is Mádon található a hivatalos borkóstolók 14%-a. Mád a borturizmusban egyre inkább önálló utat kezd el kialakítani, ami azt célozza a mádi eredetvédelmi egyesület kezdeményezésére, hogy a mádi bor mint önálló fogalom jelenjen meg a borpiacon és a borturizmusban.³

A 90-es évek borturisztikai fejlesztései között kiemelt szerepet kaptak a tematikus borutak. A Tokaj-Hegyaljai Borút Egyesület 1997-ben alakult, melynek célja a borturizmus széles körű népszerűsítése, fejlesztése. A borút felfűzte négy útvonalon Hegyalja településeit (Zéta-, Sárgamuskotály-, Furmint-, Hárslevelű-útvonal). (Hanusz 2003). Napjainkra beigazolódott, hogy a tematizált borutak nem

³ <http://www.madikor.hu/>

működőképesek, hiszen a borkínálat sokszínűsége szinte minden borkóstolónál bővült az elmúlt évek során. A borutak megszűnésének okai között az együttműködés hiányát is említhetjük. Megjelent viszont egy új szolgáltatás, a „Borbusz”, amely arra hivatott, hogy a szerződéses partnereihez viszi a borkóstolásra érkező turistákat. A borbuszt egy helyi vállalkozó működteti. A vendég ötven borkóstolóból választhat, hogy hol, melyik településen szeretne borkóstolón részt venni. A szolgáltatás ára annak függvényében változik, hogy milyen távolságra vannak egymástól a kiválasztott települések. A szolgáltatásban szállás és étkezés nem szerepel, csak a borkóstolás és utaztatás. ⁴ A borkóstolók szolgáltatásai között a borvacsora, dűlőtúra, élményszüret és pincetúra is szerepel.

A települések a direkt marketing kapcsán a borturisztikai kínálatban a borfesztiválokat részesítik előnyben. A fesztiválok minősége folyamatosan javul és már nem csak helyi turisztikai vonzerővel rendelkeznek. A Tokaji Szüreti Napok, a Bor, mámor, Bénye, a Mádi Furmint Ünnep és a Tolcsvai Borfesztivál már túlnőttek a regionális vonzáson és országos vonzáskörű rendezvényekké fejlődtek. Köszönhető ez egyrészt a hagyományápolásnak, a minőségi művészeti produkcióknak és az egyre bővülő és minőségben a fogyasztói igényekhez igazodó borkínálatnak.

A hegyaljai városoknak és a falusi településeknek együtt kellene kialakítani borturisztikai programcsomagokat. A csomagokban a borászoknak, a szállásadóknak, a szállítást végzőknek és az ajándékkészítőknek kellene piacképes terméket készíteni. Hatékonyabb marketingtevékenységre is szükség lenne, amely ráirányítja a figyelmet a minőségi borfogyasztásra és a borturizmushoz kapcsolható élményszerzés lehetőségére. (Törökné 2014)

3. A borkínálat változása és hatása a kereslet alakulására

A rendszerváltás előtt az állami pincészetekben és a kistermelőknél is a borkínálatban az oxidatív módon készült borok szerepeltek. A kínálatban a száraz furmint, félszáraz hárslevelű, száraz és édes szamorodni, és 3, 4 vagy 5 puttonyos aszú szerepelt. (Balassa 2012)

Zelenák István (Zelenák 2012) és Boros László munkásságában (Boros 2007) a tokaji borvidék kivételes adottságai és a tokaji aszú meghatározó szerepe kerül bemutatásra. Nemcsak a tudományos munkát végzők, hanem azok a borászok is az oxidatív módon készült borok mellett teszik le a voksukat, akik már több évtizedes tapasztalattal rendelkeznek. Természetesen vannak fiatal kivételek, akik szintén a több évszázados múlttal rendelkező aszú megőrzését és annak készítését tartják fontosnak. A fiatal borászok közül ifj. Szepsy István is a következőképpen fejezi ki véleményét a tokaji aszúról: „A borvidéknek soha nem lesz még egyszer akkora sztorija, mint az aszú”⁵.

⁴ <https://www.tokaj-turizmus.hu/i-classfa-fa-busi-Borbusz>

⁵ https://vinoport.hu/tema/a-borvideknek-soha-nem-lesz-meg-egyszer-akkora-sztorija-mint-az-aszu/3718?fbclid=IwAR0JltA7IyCTV_YQgdDOqBwfmRUOOPtZknqLZV9inBncLVwjGVluR7PIYsw

Tokaj-Hegyalján a másik irányvonalat azok a borászok képviselik, akik a reduktív borokat, a dűlőnevekkel, fantázianevekkel ellátott borokat, birtokborokat és a vörös bort (Izabella utca – Dobogó Pincészet) kívánják piacra segíteni. Civil kezdeményezések indultak a térségben a hagyományos oxidatív módon készült tokaji bor megőrzésére vonatkozóan, mint például a Tokaji Borászok Asztaltársasága.

A technológiai újítások eredményeként a borkóstolók kínálata a következőképpen változott: a tokaji Himesudvarban öt és hat borból álló kóstolón lehet részt venni. A hat borból álló kóstolóban a 2000-es évek előtti borkínálat elemei közül a száraz furmint, az édes szamorodni és az aszú szerepel. Új kínálati elemeként megjelenik a zéta (száraz), a cuvée (félszáraz), és a sárgamuskotály (édes). Az öt boros kóstolóban a cuvée jelenik meg új borként.

A bodrogkeresztúri Füleky Borászatnál három és öt boros kóstolón vehetnek részt a vendégek. A három borból álló kóstolón új elemként jelenik meg a száraz muskotály – a száraz furmint és a hat puttonyos aszú mellett. Az öt borból álló kóstolót a száraz furmint és a hat puttonyos aszú mellett a száraz-, a kabar és a muskotály, illetve a késői szüretelésű bor alkotja.

Az Erdős Pincénél hét bor kóstolására van lehetőség. Ebben a pincészetben kizárólag oxidatív eljárással készülnek a borok. A klasszikus öt bor mellett megjelenik a sárgamuskotály, a késői szüretelésű, és a félédes furmint.⁶

A Péter Pincénél a borkóstolás során lehetőség van az alapborok (furmint, hárslevelű, sárgamuskotály) édes, félédes, száraz változatának kóstolására. A klasszikus elemek közül a borkóstolóban szerepel a szamorodni és az aszú is. Azonban a borkínálat a kabar, kövérszőlő és zéta borokkal egészült ki.

Tokaj-Hegyalján a borkóstolói kínálatban két stabil, klasszikus elem jelenik meg, mely a 2000-es évek elején is szerepelt a borkínálatban: a száraz furmint és az aszú. Az új borok között megjelennek a házasított borok is, melyek szintén szerepelnek a kínálatban. A borászok egy része tehát egyértelműen az oxidatív módon készült tokaji aszúra összpontosít, és ennek a megőrzésére a jövőben is. Tokaj-Hegyalja Y generációhoz tartozó borászaik a könnyedebb, gyümölcsösebb illatú és zamatú borokra és ezek értékesítésére esküsznek.⁷ Fontosnak ítélik meg az aszút is a piacon, de azt is, hogy az aszú nem a mindennapok bora. A fiatal borászok célja a piaci igények kielégítése, az új íz és élmény megvalósítása. Ők már nem ragaszkodnak szigorúan a tokaji aszúhoz, sokkal inkább lehetőséget látnak a furmintban, mint a jövő egyik versenyképes borában. Véleményük szerint a táj kivételes adottságai nagyon jól bemutatathatók a kóstolók számára a furmintonnal.

⁶ <http://erdospince.hu/beta/?q=node/5>

⁷

https://bor.mandiner.hu/cikk/20170314_a_tokaj_y_borasz_tagjai_most%20elmeselik_milyen_hegyaljan_elni

4. A borászati technológia és a borturisztikai fejlesztések Hegyalján

A fejlesztések a technológiai változtatások sikerességéhez szükséges megvizsgálni a hazai és uniós pályázatok felhasználását, hogy azok szolgálták-e a borturizmus fejlődését.

A pályázati eredményekről készített összesítő táblázathoz már előjáróban is két észrevételt lehet tenni.

- 1.) A pályázatok elosztása nagyon koncentráltan segítette a külföldi tulajdonban lévő nagyvállalkozások bortechnológiai fejlesztését.
- 2.) A huszonhét hegyaljai település közül tizenegy településen élő borászok vagy nem adtak be pályázatot vagy nem nyertek el pályázati pénzt, és ezeken a településeken nem is történt borturisztikai fejlesztés.⁸

1. táblázat: Támogatást nyert borászatok megoszlása településenként Tokaj-Hegyalján (2016-2018)

Sorszám	Település	Támogatást nyert borászatok aránya					Egyéb fejlesztések (db)
		Nyertes pályázatok aránya	Borászati technológia fejlesztése (db)	Kertészeti gépbeszerzés és támogatása (db)	Agrár és környezetgazdálkodási kódási kifizetések (db)	Biztosítás díjához nyújtott támogatás (db)	
1.	ABAÚJSZÁNTÓ	4,12%	1	-	2	-	1
2.	BEKECS	0	-	-	-	-	-
3.	BODROGKERESZTÚR	8,24%	4	2	-	1	1
4.	BODROGKISFALUD	5,15%	2	1	-	-	2
5.	BODROGOLASZI	0	-	-	-	-	-
6.	ERDŐBÉNYE	8,24%	2	-	5	-	1
7.	ERDŐHORVÁTI	0	-	-	-	-	-
8.	GOLOP	0	-	-	-	-	-
9.	HERCEGKÚT	8,24%	3	2	3	-	-
10.	LEGYESBÉNYE	0	-	-	-	-	-
11.	MÁD	8,24%	4	3	1	-	-
12.	MAKKOSHOTYKA	0	-	-	-	-	-

⁸

<http://www.kormanyhivatal.hu/download/f/63/93000/Bor%C3%A1szati%20%C3%BCzem%20lista.pdf>
http://eupalyazatiportal.hu/nyertes_palyazatok/

13.	MEZŐZOMBOR	3,09%	-	1	1	1	-
14.	MONOK	0	-	-	-	-	-
15.	OLASZLISZKA	2,06%	1	-	1	-	-
16.	RÁTKA	2,06%	1	1	-	-	-
17.	SÁRAZSADÁNY	0	-	-	-	-	-
18.	SÁROSPATAK	5,15%	2	1	2	-	-
19.	SÁTORALJAÚJHELY	5,15%	1	1	3	-	-
20.	SZEGI	1,11%	-	-	1	-	-
21.	SZEGILONG	0	-	-	-	-	-
22.	SZERENCS	0	-	-	-	-	-
23.	TARCAL	10,30%	5	-	1	1	3
24.	TÁLLYA	7,21%	3	1	2	1	-
25.	TOKAJ	10,30%	3	2	-	5	-
26.	TOLCSVA	11,34%	4	3	1	3	-
27.	VÁMOSÚJFALU	0	-	-	-	-	-
	ÖSSZESEN (%)	100	37,11	18,55	23,71	12,37	8,26
	ÖSSZESEN (DB)	97	36	18	23	12	8

Forrás: http://eupalyazatiportal.hu/nyertes_palyazatok/

Az összes támogatást figyelembe véve Tolcsva (11%), Tokaj, Tarcal (10%) Mád, Herceggút, Bodrogkeresztúr és Erdőbénye (8-8%) támogatásban részesült, ami borturisztikai szempontból azt jelenti, hogy ezeken a településeken kaptak a borkóstoltatással foglalkozó borászok a legtöbb támogatást a minőségi szolgáltatások javításához és a kínálatbővítéshez. Tokaj-Hegyalja huszonhét településéből öt településen nincs borkóstoló, míg öt településen a működő borászatok (Szerencs, Bodrogolaszi, Sárazsadány, Legyesbénye és Golop) nem nyertek támogatást.⁹

A Tokaj-Hegyalján működő borászatok esetében szükséges vizsgálni a külföldi tulajdonban lévő borászatokat. A térségben elsőként jelentek meg az angolok, akik megalapították Mádton a Royal Tokaji Wine Co-t. Francia befektetők tulajdont vásároltak Bodrogkeresztúrban, és Sárospatakon is (Chateau Dereszla és Chateau Pajzos Megyer). Mezőzomboron a Disznókő Szőlőbirtok az AXA Millésimes francia tulajdonban, még a Degenfeld Szőlőbirtok német–magyar (Degenfeld Mária-Thomas Lindner) család, a Tokaj Oremus Tolcsván a spanyol Alvarez család kezében

⁹ http://eupalyazatiportal.hu/nyertes_palyazatok/

lévő borászat. Tarcalon a Királyudvar borászat tulajdonosa Anthony Hwang, aki távol-keleti származású befektető.¹⁰

A külföldi tulajdonban lévő borászatok a borászati támogatások 52%-át nyerték el. A Tokaj Oremus 292 millió, a Disznókő Szőlőbirtok 178 millió, míg a Royal Tokaji 166 millió forintos támogatásban részesült. Ezenkívül a Chateau Dereszla, a Chateau Pajzos 72-75 millió, a Degenfeld 70, míg a Királyudvar 44 millió forint támogatásban részesült. A támogatások költségeinek megoszlása egyenlőtlen, hiszen a nagyvállalatok 70-100 millió forint, még a kkv-k átlagosan 10 millió forint támogatásban részesültek.¹¹

A borturizmus fejlesztését szolgálták a következő beruházások: mádi Aszúház, mádi Furmint Alkotóház és Élményközpont, Basilicius Borkultúra Központ létrehozása, a Tokaji Múzeum és Világörökségi Bormúzeum kialakítása és a tarcali szüretelőház felújítása. A mádi Furmint Alkotóházban és Élményközpontban lehetőség van a szövés, fonás, festés, textilművészet, agyagozás alapjainak megtanulására. A mádi Aszúházban az aszúkészítés folyamatát, a térség geológiai adottságait mutatják be, és konferenciák megtartására is van lehetőség. A tarcali Basilicius Borkultúra Központban borkóstolásra, borászati mesterkurzusok tartására és rendezvények szervezésére is van lehetőség. A Bormúzeumban interaktív kiállításon keresztül ismerkedhet meg a turista a tokaji borvidék kivételes klimatológiai, talajtani adottságaival és az e terület imázsát meghatározó borkülönlegességgel, a tokaji aszúval. Az épületben tudományos konferenciák rendezésére alkalmas helyiséget is kialakítottak.

5. Összegzés

Az új technológiai eljárás alkalmazása változást hozott Tokaj-Hegyalja borkészítésében és borturizmusában is. A reduktív technológiával készült borok a borkínálat bővítését szolgálják. A rövid érlelési idő és a kevésbé munkaigényes eljárás kedvező feltételeket kínált a hegyaljai borászok számára. Természetesen vannak olyan borászdinasztiák, akik egyértelműen a hagyományos oxidatív borkészítés mellett állnak. A kérdés azonban egyértelmű: a borkereskedelem vagy a borturizmus fontos Tokaj-Hegyalján a borászatoknál? A kutatás alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a bor minél korábbi értékesítése nemcsak a külföldi befektetőknél, hanem a kistermelők egy részénél is fontos, gazdasági megfontolásból. A családi borászatok egy része a borkereskedelem mellett megélhetési tevékenységnek, helyi exportnak tekinti a borturizmust. A borpalettájukban a hagyományos borok mellett a reduktív vagy kombinált eljárással készült borok is szerepelnek.

¹⁰ <http://www.haszonagrar.hu/penzes-oetletek/458-kie-a-tokaji-borvidek.html>

¹¹ http://eupalyazatiportal.hu/nyertes_palyazatok/

Természetesen fontos a fogyasztói társadalom igényeinek kielégítése, de ugyanilyen fontosnak kell lenni a hagyományos módon készült tokaji aszú megőrzésének is. A kombinált módon készült aszú nem helyettesítheti azt az évszázados hagyományokkal rendelkező tokaji aszút, mely a borvidéket világszerte ismertté tette.

A jövőben tehát a folyamatos innovatív fejlesztések mellett a gazdaságossági szemlélet előtérbe helyezése ellenére szükségesnek ítélem meg – ezzel sok hagyománytisztelő borász véleményét osztva – az oxidatív eljárással készült aszú és szamorodni borok készítését, megőrizve ezzel Tokaj-Hegyalja világhírnevét.

Felhasznált szakirodalom

- Balassa Iván (2012): Az aszú térhódítása Európában. Tokaj-Hegyalja borai. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): *Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája*. Nyíregyháza – Szerencs, 91-94.
- Boros László (2007): Tokaj-Hegyalja a Kárpát-medence leghíresebb borvidéke. In: *Aranyszínű szőlővesszők és borok földjén*. Nyíregyháza – Tokaj, 67-104.
- Hanusz Árpád (2003): *Adalékok Tokaj-Hegyalja borturizmusának fejlesztéséhez*. In: Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs – Nyíregyháza, 285-299.
- Tóth Péter (2016): *Rendszerváltó borászatok Magyarország szőlőhegyein*. DLA Értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem.
- Törökné Kiss Klára Ágnes (2014): Tokaj-Hegyalja borturizmusa. In: *Agrártudományi Közlemények*. 2014/55., 125-127.
- Zelenák István (2012): Tokaj titkai. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): *Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája*. Nyíregyháza – Szerencs, 117-134.

TOVÁBBI FORRÁSOK

- <http://www.haszonagrar.hu/penzes-oetletek/458-kie-a-tokaji-borvidek.html> (2019.11.12.)
- <https://www.agrotrend.hu/piac/agrarpiac/epulnek-a-kozossegi-feldolgozok-tokaj-hegyaljan>
- https://vinoport.hu/tema/a-borvideknek-soha-nem-lesz-meg-egyszer-akkora-sztorija-mint-az-aszu/3718?fbclid=IwAR0JltA7JyCTV_YOgdDOqBwfmRUOOPtZknqLZV9inBncLVwjGVluR7PIYsw
- https://bor.mandiner.hu/cikk/20170314_a_tokaj_y_borasz_tagjai_most%20elmeselik_milyen_hegyaljan_elni
- <http://www.kormanyhivatal.hu/download/f/63/93000/Bor%C3%A1szati%20%C3%BCzem%20lista.pdf>
- http://eupalyazatiportal.hu/nyertes_palyazatok/
- [https://boraszat.kormany.hu/download/0/a2/b1000/TOKAJ_ver8%20korr%20\(aug5\)%20%C3%BAjram%C3%B3d.pdf](https://boraszat.kormany.hu/download/0/a2/b1000/TOKAJ_ver8%20korr%20(aug5)%20%C3%BAjram%C3%B3d.pdf)
- <http://erdospince.hu/beta/?q=node/5>
- http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/szerkezet_visszavaltas_tokaj_hegyaljan/

ÉLETÜNK ÉS A FÖLD – FENNTARTHATÓ A FEJLŐDÉS?

GYULAFFY BÉLÁNÉ DR. BERÉNYI MÁRIA¹ – HOLMÁR KRISZTINA²

A Föld mozgása és zavarmentes működése a teljes környezet meghatározó feltétele. Probléma esetén természeti változásokkal jelzi a változtatás igényét az ember felé. A műanyagok, vegyi anyagok a termelés növekedését tették lehetővé, ám az ember nem figyel a környezet jelzéseire. A paradigmaváltás igényére már az 1992. évi Rio de Janeiro-i konferencia is rávilágított. Azóta az emberiség rájött, hogy fenntartható fejlődés csak új együttműködő rendszer kialakításával lehet, sőt az emberi élet, a megszokott flóra és fauna megfelelő minőségű fennmaradása is csak így lehetséges – ám ez meglehetősen költséges feladat.

Kulcsszavak: természeti változások, klímakérdések, fenntartható fejlődés

„A gazdasági növekedés közben a Föld fikarcnyit sem nő, a természet bajban van. A bioszféra 10 millió éves távlatban regenerálja magát, de az embernek nincs ennyi ideje!” (Vida Gábor biológus, Széchenyi-díjas akadémikus, 2019. Budapest, Klímakonferencia)

1. Élet és a Föld

A Föld önmaga, valamint mozgása életünk és teljes környezetünk meghatározó feltétele. Az élővilág egészére (fauna, flóra) és ennek működésére hat, illetve meghatározza azt. A nappal és éjszaka az emberek, az állatvilág és a növények működését meghatározza. Szabályozza a mezőgazdasági tevékenységet attól függően, hogy mely hosszúsági és szélességi körnél helyezkedik el az ország, amelyben élünk. Másféle életlehetőség jön létre a mérsékelt égöv és más a trópusi terület minden élőlénye számára, illetve minden más éghajlati jellemző esetében. Ez tette lehetővé az emberek, az állatfajok és a növényvilág sokszínűségének létrejöttét.

A bolygó mozgása (a Föld ellipszis alakú pályán kering) az évszakok változását is kialakította, aminek nemcsak az ember, hanem a gazdasági élet, illetve az agrárium egésze is alárendelt. A Föld tehát jól szervezett formában működő egységes, egész rendszer, amelynek zavarmentes működése csak akkor biztosított, ha sem a talajt, sem a vizeket, sem a levegőt, sem az élő egyéb résztvevő csoportokat nem éri károsodás. Ha bármely területen zavar támad, az egész Föld károsodik. Mivel a Föld rendezett egész rendszer, a működése a természet törvényei szerint történik, így nem keletkezik hulladék, a természet mindent felhasznál, évmilliók óta

¹ főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

² főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

környezetszennyezés nélkül működik. Az ember elleste a törvényszerűségeket, de nem tudta a saját tevékenységébe nehézségek nélkül átültetni. Az ember nem figyelt a környezetére kellő módon!

2. Az ember, az élet és a Föld

Az internet világában élő ember számára a természet értékeinek kérdése másként jelenik meg, mint a természetközeli emberek számára. Utóbbiak a természetben élnek, míg a modern ember épített környezetben, ahol a saját érdekeinek megfelelően próbálja a környezetet átalakítani. A modern ember szeret kényelmesen és jól élni. Azt, hogy mit jelent a kényelmesen és jól élni kérdése, az fogja meghatározni, hogy elégedett-e az életlehetőségét meghatározó környezetével. Ebben óriási kérdés, hogy az interneten milyen más, kedvezőbb világot vél felfedezni (kommunikáció, élelmiszer, ruházat, közlekedés, eszközökkel való ellátottság, stb., és szükség esetén elhagyja a megszokott életterét és gazdasági megfontolásból más területre települ át). Az ember igénye és az ennek megfelelő feltételek kialakítása a környezet átalakítását eredményezi. Létrejöhét olyan változás, amely károsan hat a természeti környezetre. Azt is mondhatnánk, hogy biztosan létrejön ilyen átalakulás, hiszen az ember a természettől veszi el a számára szükséges javakat, illetve az ezek kialakításához szükséges feltételeket (például úthálózat kialakítása az állatok élőhelyének szűkítésével vagy esőerdő kiirtása ültetvények telepítése érdekében, miközben az élővilág élőhelye csökken, de a rovarok igen kitartóak, és az ember számára súlyos sérüléseket, betegségeket okozhatnak).

Ma már látszik, hogy a károsodásnak sokféle módja van, ilyen az egyes állatok élőhelyének megszűnése, a tápláléklánc szétszakadása, mérgezések, műanyagok káros hatásai, műanyag hegyek kialakulása, valamint szennyezés, műanyag szigetek kialakulása, amely a bálnák pusztulásához vezethet, stb. Az ember létrehozott új anyagokat, melyek nem illeszkednek a természet rendjébe, nem tudnak lebomlani, így hatalmas környezeti szennyezéssel járnak. Ennek megszüntetése óriási pénzigényű. Ma már a környezettudatos milliárdosok közül többen jelentős pénzadománnyal segítik a károsodott, szennyeződött környezet megtisztítását. A műanyag-szemét elégetése levegőszennyezést eredményez, pedig a kialakított fogyasztási javak és ezek csomagolóanyagainak jelentős része nem természetbarát.

Az előbbiekből következik, hogy újra kell gondolni az ember és a természet viszonyát. Az ember a XX. században kihasználta a természet adta lehetőségeket, ám nem figyelt a természet által adott jelekre, mint például a talajszerkezet, levegőszennyezés, zajártalom, fényszennyezés, vízháztartás kérdéseire. Mára ezek már kardinális kérdésekké váltak, különösen az **édesvíz kérdése**. A talajvízszint (édesvíz) csökkenésével párhuzamosan emelkedik a tengervíz (sós víz) szintje, olvadnak a gleccserek, felszabadítva néhány olyan anyagot, vírust, amely korábban eltemetődött a fagyott jégben és nem jelentett nehézséget az ember számára. Amikor a kórokozók elszabadulnak, a civilizáció veszélybe kerülhet! Ezt is megfogalmazta az

a klímakonferencia, amelyet Pálincás József akadémikus vezetett és a Felelős Értelmiségiek vettek részt rajta (Kolozsi 2019). Sokkoló információk láttak napvilágot. Erről a későbbiekben fog szó esni.

A víz a XXI. század alapvető nehézséget okozó kérdése. Jelen időpontban is vannak olyan területei a világnak, ahol az emberek nem tudnak tiszta ivóvízhez hozzájutni. Az egészséges ivóvíz az élővilág számára az alapvető életfeltétel, így fontos, hogy a rendelkezésre álló források megmaradjanak. Ennek azonban igen sok nehézsége lehet, mivel például az elhagyott bányák esetében mód van a víz elszivárgására, sőt annak szennyeződésére is. Ezt eddig senki – sem cég, sem állam – nem kutatta még. Ez óriási pénzigényű és a rendezés is jelentős összegeket emészt fel. Sok esetben a tulajdonosok sem fellelhetőek, így állami feladatként jelenhet meg. Ennek ellenére foglalkozni kell a nehézségek megoldásával, mert egyre súlyosabbak lehetnek a következmények.

A víz másik területe a sós víz, a tengervíz. Ennek emelkedése folyamatos, mivel a gleccserek és a sarki jég olvadása vízszintemelkedéssel jár. Mára már léteznek olyan alacsony fekvésű szigetek, amelyeket elborított a tenger, és a lakosságnak a szárazföldre kellett áttelepülnie, mert korábbi élőhelye életvitelszerűen élhetetlenné vált.

A természeti változások elindíthatnak egy újabb, modern kori népvándorlást, ami világszinten vet fel kérdéseket. Felmerül a kultúrák egymás mellettisége, a szakmák megváltozása, az élőhelyek, a flóra és a fauna egy részének eltűnése (fajok kihalása).

Egyértelmű tehát, hogy a globalizált világban a kedvezőtlen folyamatok megjelenése és ezek nyilvánossá válása nem kerülhető el, ám mód van a gondok mérséklésére (megszüntetésére nem!), ha az ember a megoldást keresi, illetve ha feltárja a gondokat és arra rendszerszemlélettel közelítő megoldást keres.

Nincs illúzió! Idő és pénz arra van, amire szeretnénk, hogy legyen. Így van ez a magánember és az egész társadalmak, sőt az egész világ esetében. A különbség, hogy a világ egésze tekintetében erről a politikusok döntenek. Amit a politika fontosnak tart, arra lesz pénz és idő! Ezt sokszor bizonyította már a történelem. A legutóbbi az euró bevezetése volt!

3. Fenntartható a fejlődés?

A globalizált világban a kedvezőtlen folyamatok nem kerülhetőek el, de mód van a mérséklésükre, ha törekszünk a feltárásukra és a megoldásra, és mindezt rendszerszemléletben tesszük. Mára a világgazdaság olyan mértékben összefonódott, hogy szükségképpen együtt jelenik meg a globalizált és a regionális érdekérvényesítés. Amennyiben ez nincs együttműködő folyamatként jelen, akkor nem lehet mód a folyamatos fejlődésre. Vizsgálni kell azonban, hogy *milyen ez a fejlődés? Mire van mód? Extenzív vagy intenzív lehet?*

Az **extenzív megoldás** nem feltétlenül lehetséges, hiszen elfogytak a még fel nem használt termőterületek, így újakat bevonni a termelésbe csak természetkárosító erdőirtással lehetséges. Az **intenzív fejlődés** még megoldható, ám ehhez a modern gazdaságokban a vegyi anyagok felhasználására van jelentős mértékben szükség, ami környezetkárosító, így ezt is célszerű jól átgondolni. Ekkor jelenik meg a **környezetgazdálkodás kérdéseinek** átgondolása is, mivel figyelembe kell venni a változó gazdasági, közlekedési, társadalmi és egyéb építési feltételeket, amelyek igen jelentős befektetéseket igényelnek. Nem szabad megfélekezni a kapcsolódó környezetterhelésről, ami úthálózat, légszennyezés, zajszennyezés, állatok élőhelyének megzavarása, természetes vízfolyások útjának keresztezése, stb. formájában jelenik meg. A technológiai hatáselemzés elkerülhetetlen. A beruházási döntések nagy körültekintést és a hatáselemzés figyelembe vételét igénylik. A környezetjavító, illetve -változtató beruházások esetében nem feltétlenül a legkedvezőbb költséggel megvalósulót, hanem a legkedvezőbb környezetbe illeszkedőt célszerű kiválasztani, ami eleve magasabb költséggel jelenik meg, mint a legkedvezőbb nettó jelenértékű beruházás. Ennek oka, hogy a környezetterhelés a lehető legkisebb legyen.

Az utóbbi időben az emberiség rájött, hogy a Föld erőforrásai végesek! Az ember az ásványi nyersanyagok egy részét és az energiahordozókat is gyorsabban használja, mint ahogy újratermelődnek, ráadásul rekultiválatlanul hagyja a bányák jelentős részét (csökkentve ezzel a cég költségeit és magasabb szinten hagyva az elérhető nyereséget). Az így kialakult feltételekhez sem ember, sem állat, sem a növényvilág nem tud megfelelően alkalmazkodni rövid idő alatt, a baleseti kockázat jelentőssé válhat. A korábbi fejlődési feltételek között már nincs mód a gazdasági növekedés megvalósítására. A feltételek változtatása nélkül teljes gazdasági, társadalmi és környezeti katasztrófa következhet be.

A munkamegosztás nagy szakaszait vizsgálva jól látszik, hogy alapvetően a mennyiségi folyamatok voltak a meghatározóak, de az igazán gyors, robbanásszerű növekedés minden esetben minőségi változással társult. Szó volt már arról, hogy az ember a természettől leste el a törvényszerűségeket és alakította saját képére, ami azonban nem sikerült teljesen jól. A természetben a körforgás végén minden felhasználódik! A fenntartható fejlődés alapja tehát csak az **ökológiai alapelvek**³ betartása lehet. Ettől eltérve a környezet károsítása olyan mértékűvé válhat, ami (szélsőséges esetben) nem teszi lehetővé az emberi életet.

A fenntartható fejlődés kérdése nemzetközi szinten is fontos kérdéssé vált. Mindenki előtt világossá vált, hogy a gazdasági, társadalmi fejlődés során a mezőgazdasági, ipari és informatikai változások mindig alapvető átalakulást

³ *Általános indikáció elv:* Az élőlények a rájuk ható tényleges környezeti tényezőkre választ adnak. *Komplementációs elv:* Külső és belső környezet együttes kapcsolata. *Multiplurális környezeti elv:* Ökológiai környezetek sokasága egy adott topológiai és időtérben. *Limitációs elv:* A populációk és populációkollektívumok válaszreakciója az olyan ökológiai-környezeti hatásra vagy hatásokra, amelyek az ökológiai tűrőképességi tartományuk határait minimum vagy maximum irányban megközelítik vagy átlélik.

eredményeztek. 1987-ben egy nemzetközi bizottság (Brundtland Bizottság) úgy fogalmazott, hogy a jelen időszak igény-kielégítése mellett fenn kell tartani a jövő generációk szükséglet-kielégítésének lehetőségét. Az Agenda XXI./2030. a XXI. századra vonatkozó feladatgyűjtemény. A Zárójelentés részfeladatokat fogalmaz meg a fenntarthatóság lehetősége érdekében.

1992-ben volt a Környezet és Fejlődés ENSZ Konferencia Rio de Janeiro-ban. A résztvevők a nem kormányzati szervek képviselői voltak. Megfogalmazták, hogy a fenntartható fejlődés kérdése értelmezési probléma. A Zárónyilatkozatban azt is rögzítették, hogy a fenntartható fejlődés középpontját az ember képezi, hogy a természettel összhangban termékeny és teljes életet alakíthasson ki a maga és utódai számára. Fontos tudatosítani, hogy a fenntartható fejlődés az értékrendet, az adott időszakban érvényesülő társadalmi-gazdasági feltételrendszert érinti, és igen jelentős változást igényel az emberi gondolkodásban! Ez paradigmaváltást jelent! A paradigmaváltást úgy kell értelmezni, hogy a hagyományos módon és feltételek közt az új igényeket már nem lehet kielégíteni.

4. Klímakérdések és fenntarthatóság

A világban bekövetkezett sok – különböző területen megvalósult – környezeti változás olyan erőssé vált, hogy a mennyiségek minőségi változást eredményeztek, amely klímakatasztrófa rémképét vetítette/vetíti előre. Ennek eredményeként sokszor és sok helyen vitatkoznak a lehetséges megoldásokról és változtatásokról. A természet küldi a jelzéseket az embernek, hogy változtasson komfortzónáján, ám sokan úgy vélik, hogy egy ember nem tud változtatást elérni, ezért nem is tesz semmit az ügy érdekében. Mások már klímában vannak és megpróbálják felhívni a figyelmet a várható nehézségekre. Ne legyen illúziónk! A klímaváltozás ma zajlik a világban. Nincs idő a cselekvés halogatására. Fontos, hogy a gazdaság és a politika szereplői összefogjanak – átlépve a köztük lévő ideológiai különbségeket – a túlélés érdekében.

A 2019. szeptemberi New-Yorkban tartott klímacsúcsra érkező résztvevőktől konkrét vállalásokat vártak. A végeredmény nem igazán biztató, bár voltak előrelépések, ezek még nem elégségesek a klímaválság megelőzéséhez. Az ENSZ főtitkára, Antonio Guterres úgy fogalmazott (Kustán Magyarai 2019) hogy „Ez nem egy klímabeszéd-csúcs, mert eleget beszéltünk, ez nem egy klímaalku-csúcs, mert nem alkuszunk a természettel, ez egy klímaakció-csúcs.” Magyarország Virtuális Erőmű programmal jelent meg a konferencián. Ezt a módszert már három ország alkalmazza, és maga a program 10 éve indult. Az origo.hu idézte az előadó Áder Jánost, miszerint „A program keretében eddig több energiát takarítottunk meg, mint ami a magyarországi atomerőmű teljesítményének egy negyede”, és kitért arra is, hogy jelentős erdőtelepítést hajt végre Magyarország 2050-ig.

Szólni kell a magyarországi Felelős Értelmiség klímakonferenciájáról is, amely 2019. október végén zajlott (Koloszi 2019). Az előadók meglehetősen sötét képet

festettek a klímaváltozásról. Szathmáry Eörs, az MTA Ökológiai Kutatóközpontjának vezetője úgy fogalmazott, hogy csak tompítani lehet a klímaváltozás hatásait! Szöllősi-Nagy András hidrológus elmondta, hogy megborulni látszik a vízciklus és gyakoribbá válnak az árvizek. Jó lenne tározókat létrehozni a kiegyensúlyozottabb vízellátás érdekében. Bartholy Judit, az ELTE Meteorológiai Tanszékének vezetője pedig szélsőséges időjárási anomáliáról, magas hőmérsékletről beszélt, valamint arról, hogy az olvadások okán óriási metánrobbanások vannak Szibériában és Kanadában, sőt még 7.000 olyan kúpot is azonosítottak, ami ugyancsak metánrobbanást hozhat. Ez azért gond, mert nem lehet megbecsülni a légkörbe bekerülő metán mennyiségét!

A pillanatnyi helyzet tehát nem kedvező, így az alapvető feladat valóban a **paradigmaváltás**. Ez azonban az egyik legnehezebb feladat, hiszen emberek gondolkodásának, megszokott feltételrendszer értékelésének megváltoztatásáról van szó. Enélkül azonban a jelenlegi súlyos kérdések nem lesznek kezelhetőek, és utódaink számára élhetetlen környezetet hagyunk!

5. Összegzés

Az ember mára globális lényé vált, a gondolkodását meghatározza a komfortérzete. Nem szeretne a kényelemről lemondani. A természet adta lehetőségeket azonban gyorsabban használta fel, mint ahogyan azok pótlódhattak volna, így elérkezett az az időszak, amikor a korlátlanul gondolt fejlődést át kellett gondolni. Mára a fenntartható fejlődés kérdése került előtérbe, ami azt jelenti, hogy az ökológiai alapelveket kell betartani és rendszerszemléletben gondolkodni. Új megközelítés nélkül a ma feltételei a jövő generációk számára nem lesznek elérhetőek. Ennek a lehetőségnek a biztosítása a következő generációk számára csak úgy történhet, ha paradigmaváltás következik be.

Felhasznált szakirodalom

- Ángyán József (2002): *Az európai agrármodell, a magyar útkeresés és a környezetgazdálkodás*. Budapest: Agroinform Kiadó.
- Dr. Dávidházy Gábor: „Agrár-ökológia alapjai” című digitális tananyag. <https://u-szeged.hu/tamop411f-0006/kialakitott-kepzesi/dr-davidhazy-gabor-agrar>
- Friedrichs, Günter – Schaff, Adam (1984): *Mikroelektronika és társadalom*. Budapest: Statisztikai Kiadó Vállalat.
- Giddens, Anthony (2005): *Elszabadult világ*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Gyulaffy Béláné dr. (2014): *Üzleti etika*. Kalocsa: Tomori Pál Főiskola.
- Kolozsi Ádám (2019): *Kártyavárként omolhat össze a civilizáció*. https://index.hu/techtud/2019/10/31/klimavaltozas_forro_fold_metan_aszaly_felmelegedes_felelos_ertelmiseg/

Kustán Magyar Attila (2019): *A New York-i klímacsúcs mérlege: még mindig nem dőlhetünk hátra.*
<https://www.maszol.ro/index.php/hatter/117101-a-new-york-i-klimacsucs-merlege-meg-mindig-nem-d-lhetunk-hatra>

László Ervin (1998): *Harmadik évezred – Veszélyek és esélyek.* Szentendre: Új Paradigma Kiadó.

Martin, Hans-Peter – Schumann, Harald (1998): *A globalizáció csapdája.* Budapest: Perfekt Kiadó.

McCormack, Mark H. (1988): *Amit a Harvardon sem tanítanak – avagy a józan ész iskolája.* Budapest: Pallas Lap- és Könyvkiadó.

Thyll Szilárd (2004) (szerk.): *Környezetgazdálkodás a mezőgazdaságban.* Budapest: Mezőgazda Lap- és Könyvkiadó.

További források

<https://www.origo.hu/nagyvilag/20190926-ader-a-new-yorki-klimacsucs-teljesitette-celjat.html>

A PÉNZÜGYI ÉS VEZETŐI SZÁMVITEL ÁTALAKULÁSA

DR. HEGEDŰS Mihály

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

A számvitel tartalma alapján került kettős felosztásra, így megkülönböztetünk pénzügyi és vezetői számvitelt. A két rész két különböző, azonban egymással szoros kapcsolatban lévő fogalom. A két számvitel közötti fő különbség azon alapul, hogy az adott számvitel kinek nyújtja elsődlegesen az információkat, ki hasznosítja az általa nyerhető adatokat. A két terület folyamatosan változik, a pénzügyi számvitel a Számviteli törvény változásával megegyezően, a vezetői számvitel pedig az elvárásoknak megfelelően. A vezetői számvitel nem szabályozott terület, pont ezért rugalmasabban változtatható és vállalatra szabható. A pénzügyi számvitel a múltra vonatkozik, ez a vezetőt kevésbé érdekli, ezért van szükség a vezetői számvitelre, amelyben a jelen és a jövő dimenziók kerülnek előtérbe. A pénzügyi számvitel a pontosságra fekteti a hangsúlyt, míg a vezetői számvitel a gyorsaságra törekszik. Egy vállalat életében mindkét jellemző fontos szerepet játszik, pontos képet kell kapniuk a helyzetükről, de alapvető elvárás, hogy minél előbb jussanak információhoz.

Kulcsszavak: számvitel, változás, információk, szabályozás

1. Bevezetés

A modern pénzügyi vezetés meghatározó szerepet tölt be a vállalatirányításban szerte a világon. A hatékony döntésekhez és az ezeket követő operatív irányításhoz olyan jól működő információs rendszerre van szükség, amellyel nyomon követhető a vállalkozás termelési, kereskedelmi, pénzügyi és számviteli tevékenysége.

A pénzügyi számvitel a múltban lezajlott gazdasági események, pénzügyi tranzakciók nyilvántartásának rendszere. A pénzügyi számvitel az aktuális számviteli törvény által meghatározott kereteken belül az adott vállalkozás specialitását is figyelembevevő számviteli politikában meghatározott módon dokumentálja a rendelkezésre álló, illetve az adott tevékenységhez felhasznált erőforrások mennyiségben és pénzértékben kifejezett változását. A pénzügyi számvitel – bár a tudományos közéletben nem tekintik tudománynak –, álláspontom szerint azonban szisztematikus, logikus elveken működő számviteli rendszert alkot, elősegíti a bennünket körülvevő világ megismerését. Az adott számviteli tevékenység folyamata bárki által megismételhető és az egyes folyamatok végeredményben azonos eredményre vezetnek (elkészül a mérleg vagy eredménykimutatás), ezért az elvégzett munka eredményét szellemi alkotásnak, tudományos eredménynek is nevezhetjük. A pénzügyi számvitel köré épülő vállalati számvitel olyan rendszer, amely meghatározza, feldolgozza és tárolja a gazdasági

eseményeket, az igényeknek megfelelő struktúrában és adattartalommal továbbítja azokat a megismerésre jogosult szervezeti egységekhez, illetve a döntést hozó személyekhez. A feldolgozási folyamatban a rögzítésre kiválasztott elemi adatokat feldolgozzák, hozzárendelik különböző szervezeti egységekhez, tevékenységekhez. Az információ, az így rögzítésre kerülő adatok – hangsúlyozom, hogy egyetlen nyilvántartást vezetve – kétféle és célját tekintve különböző információs igényt elégíthet ki: A pénzügyi számvitel (külső számvitel) a törvényes jogszabályi előírásokhoz igazodó, a vállalat bemutatásához szükséges külső információs szükségletet, a vezetői számvitel (belső számvitel) a döntési folyamatok támogatására alkalmas (belső) információs igényt. Az angolszász és a hazai szakirodalom alapján a pénzügyi számvitel a jogszabályi előírásokhoz igazodva a pénzügyi vagy általános számvitel a tranzakciók osztályozásával, nyilvántartásával és értelmezésével foglalkozik, oly módon, hogy az időszak végén összefoglaló beszámolókat lehessen közreadni. A pénzügyi számvitel keretébe elsősorban az analitikus és a pénzügyi könyvelés, illetve a mérlegkészítés és eredményszámítás tartozik.

A vállalatok különböző részeinek nap mint nap történő irányításához más típusú információ szükséges. Ahhoz, hogy megismerhető legyen az egyes részlegek működésének eredményessége, vagy a vállalat által nyújtott különböző szolgáltatások jövedelmezősége, a költségkönyvelés számos rendszere került kidolgozásra.

A vezetői számvitel esetén a hangsúly már azon van, hogy olyan információval lássa el a vezetést, amely segíti a döntéshozókat a tisztánlátásban a vállalatnál történő folyamatokat illetően. A szakirodalomban a vezetői számvitel tartalmára, fogalmára vonatkozóan többféle megfogalmazással találkozhatunk: A belső, vezetői számvitel a számvitelnek az az ága, amelyik részletes tájékoztatást nyújt a vállalati teljesítmények alakulásának értékben kifejezett adatairól, foglalkozik a termelési tényezők felhasználásának nyilvántartásával, kimutatásával, tervezésével, a gazdaságosság ellenőrzésével. (Horváth, 2000) Más megfogalmazásban a vezetői számvitel szervezési, tervezési, elszámolási, értékelési, információszolgáltatási rendszer, amelynek célja, a vezetők (menedzsment), valamint a szervezeti egységek részére a tevékenység ellátásához szükséges adatok, információk biztosítása, a teljesítmények, az eredmény maximalizálása – vagy veszteség minimalizálása – érdekében. (Bartók Nagy, 1997)

A korszerű vállalati informatikai rendszerek megjelenése, a vezetői feladatok tartalmának megváltozása szükségessé tette a számviteli és pénzügyi rendszerek átalakítását (Kaplan, 1984). Az átalakítások célja a vezetői döntéseket támogató naprakész információk biztosítása a hagyományos adatszolgáltatási funkció megőrzése mellett (Brimson, 1988).

A modern kontrolling alapja a társaságok igényeinek legjobban megfelelő integrált ügyviteli rendszerek installálása. A társaságoknál az utóbbi években többször, azonban kevés sikerrel kísérelték meg funkcionális (részterületekre

korlátozott) adattárházak kialakítását (data mart). A várt eredmény elmaradásának alapvető oka a nem megfelelő előkészítésből adódott.

2. A kutatás feladatai, célkitűzései

A kutatás első feladata a pénzügyi és vezetői számvitel vizsgálata, kiemelten fókuszálva a közöttük lévő különbségekre és azok átalakulására.

Jelen publikáció terjedelmi korlátok miatt csak részadatokat, a kutatás egy-egy szegmensét emeli ki, azonban ezek a részadatok önállóan is értelmezhetőek, az egyes összefüggések a részelemek tekintetében is vizsgálhatóak.

A tanulmány alapjául számos szakirodalom szolgált: ezek tanulmányozása és a saját tapasztalatok segítettek elő a tanulmány létrejöttét.

Az elemzés nem érinti a pénzügyi és vezetői számvitel teljes körű elemzését, az Összegzés fejezet azonban az összefüggések miatt számos területre vonatkozatható következtetéseket, javaslatokat fogalmaz meg.

3. A pénzügyi és vezetői számvitel összehasonlítása

„A számvitelt úgy is tekinthetjük, mint egy szolgáltató tevékenységet, amely kapcsolatot teremt a gazdasági események és a számviteli információkat igénylők között. A számvitel a gazdasági eseményekre vonatkozó adatokat rögzíti, feldolgozza, többek között azért, hogy az érdekeltek a jövőben megfelelően hasznosítani tudják az adatokat.” (ld. Musinszki) Az információkat belső és külső felhasználók igénylik. A két csoport információ igénye különböző. Fontos egy vállalkozás számára, hogy egyaránt információt szolgáltasson a külső és belső stakeholderek számára is. Belső érdekeltnek számítanak például a vezetők, tulajdonosok, míg külső érdekeltnek többek között a szállítók, beruházók, vevők. A vállalati szférában az vált bevett gyakorlattá, hogy külön készítenek úgynevezett külső és belső számvitelt, amelyek a pénzügyi és vezetői számvitel más néven.

A számvitel azon ágát, melynek feladata egy-egy gazdasági társaságról pénzügyi információk meghatározása, mérése és szolgáltatása annak érdekében, hogy ezen információk felhasználói megalapozott döntéseket hozhassanak, **pénzügyi számvitelnek** nevezzük. A megállapítás, mérés és közlés szolgálhatja a társaság külső felhasználókkal való kommunikációját.

A **vezetői számvitel** több fogalma különböztethető meg. Egy viszonylag gyakorlatias megfogalmazásban a hatékony vezetői számvitel lényegében egy vezetésorientált költség- és teljesítményszámítást, gazdaságossági számításokat és pénzügyi számításokat foglal magában (Horváth, 2000)

Az Engler (1990) által megalkotott vezetői számvitel fogalom szerint a számvitel ezen része arra specializálódott, hogy olyan információkat nyújtson egy

vállalat belső érdekeltjeinek, nagyrészt vezetőinek, amelyeket azok hasznosnak ítélnék meg a belső döntéshozatal során.

„A vezetői számvitel és a pénzügyi számvitel különbségének megértéséhez nem szabad kiindulnunk pusztán magukból a megnevezésükből. Míg a vezetői számvitel elnevezése viszonylag híven tükrözi annak tartalmát, a pénzügyi számvitel elnevezés inkább félreértésre adhat okot.” (Zárda, 2009) A pénzügyi és a vezetői számvitel sok tekintetben hasonlít egymásra, hiszen nagyrészt ugyanabból a forrásból táplálkoznak, de jó néhány különbséget is felfedezhetünk közöttük, amelyeket az 1. számú táblázat szemléltet.

1. táblázat: Pénzügyi és vezetői számvitel összehasonlítása

Összehasonlítási szempont	Pénzügyi számvitel	Vezetői számvitel
Cél	Külső felhasználók informálása	Vezetők informálása
Eszköz	Pénzügyi számviteli kimutatások	Belső jelentések riportok elemzések
Idődimenzió	Múltorientáció	Terv, prognózis
Szabályozás	Törvény szintű szabályozás (Számviteli tv.)	Nincs szabályozva
Nézőpont	A vállalat, mint egész	Vállalat részei
Beszámolás	Kötelező, rendszeres	Nem kötelező, igény szerint
Tudományágak kapcsolata	Kevésbé épít más tudományágakra	Meghatározó a kapcsolata
Módszertana	Standardizált módszerek	Sajátosságokhoz igazodó módszerek
Megbízhatóság	Szabályozott, ellenőrzött pénzügyi információ	Nem szabályozott, nem pénzügyi információ
Információ minősége	Precízen kidolgozott	Kevésbé kidolgozott

Forrás: Musinszki

A pénzügyi és vezetői számvitel szolgáltatásaival szemben számos igény merül fel, melyek több nézőpont tekintetében különböznek. A pénzügyi számvitel szolgáltatásai a külső felhasználók informálását szolgálja, ezzel szemben a vezetői számvitel a vezetők számára biztosít információt. A pénzügyi számvitel tartalma a

számviteli törvényben rögzített a szolgáltatások formájával, illetve az időtartamukkal és gyakoriságukkal, míg a vezetői számvitel tartalma az üzleti folyamatok törvényeinek való megfelelést tükrözi, illetve a formája igény szerint változhat, ahogy az időtartama és gyakorisága is a nyújtott szolgáltatásoknak. Számviteli módszer tekintetében a pénzügyi számvitel kettős könyvvitelt alkalmaz, vezetői számvitel tekintetében ez pedig csak az egyik lehetőség. Fontos kritérium továbbá, hogy a pénzügyi számvitel szolgáltatása objektív, ellenőrizhető és pontos legyen. Ezzel szemben a vezetői számvitel szolgáltatásainak tekintetében kulcstényező, hogy gyors, lényeges, hasznos, érthető szolgáltatást kapjanak a felhasználók. Késés tekintetében, tehát, hogy az adott szolgáltatás mennyire naprakész, az figyelhető meg, hogy míg a vezetői számvitelnél csak napok fogadhatóak el, addig a pénzügyi számvitel területén akár hónapok is eltelhetnek. A pénzügyi számvitel fő feladata az általános gazdálkodási helyzet bemutatása. A vezetői számvitel fő tevékenysége a költséggazdálkodás. (ld. Musinszki)

A pénzügyi beszámolók két alapdokumentuma a mérleg és az eredménykimutatás. Mindkét dokumentum a vállalkozás vagyoni helyzetében bekövetkezett változást mutatja. A különbség az a két kimutatás között, hogy a mérleg a vagyon oldali megközelítés, az eredménykimutatás pedig a gazdálkodás eredményét fejezi ki. A pénzügyi számvitel szolgáltatásai felhasználják még a cash flow kimutatás adatait, illetve a kiegészítő mellékletben található információkat is. A vezetői számvitel nagyobb adathalmazból dolgozik, a pénzügyi számvitel által felhasznált adatforrásokon kívül merít információt a környezeti, értékesítési, termelési, illetve erőforrás információk közül is. (ld. Musinszki)

„A pénzügyi számvitel a vállalkozást egy egységnek tekinti és tevékenységéről retrospektív (a múltbeli adatok alapján) módon nyújt információkat. A vezetői számvitel a bevételek és a ráfordítások (költségek) alakulásának megfigyelésére fókuszál, így egy szervezeti egységet, vagy terméket, esetleg termelési folyamatot vizsgál.” (Kardos et al. 2007)

A számvitel mindkét területén változások mentek végbe az elmúlt időszakban. A pénzügyi számvitel esetében a Számviteli törvény változásai tükröződnek, míg a vezetői számvitel területén az igények változása, az üzleti folyamatok törvényeinek átalakulása miatti változások fedezhetők fel.

A számviteli terület változása az ipari forradalom idején kezdődött meg jelentősen. Az ipari forradalommal együtt nemcsak új technológiák jelentek meg, hanem az addigi társadalmi-szociális keretek megszűntek és a vállalkozások finanszírozásának módja is megváltozott. Új nagyvállalatok jöttek létre, amelyek tőkeigénye jelentős volt, ennek okán jöttek létre a részvénytársaságok, amelyek tőkét tudtak bevonni részvénykibocsátás révén. A befektetők, tulajdonosok osztalékra váltak jogosulttá, amelyet a társaságok a profitból fedeztek. Ezáltal a pénzügyi számvitel feladatává vált, hogy nyilvántartást vezessen a vagyont érintő változásokról, illetve tájékoztatást nyújtson a külső érdekeltek számára a társaság vagyoni, jövedelmi, pénzügyi helyzetéről.

Az ipari forradalomnak köszönhetően jött létre a vezetői számvitel, ekkor vált két részre a számviteli terület, hiszen a nagyvállalatok létrejötte miatt a társaságok irányítása egyre bonyolultabbá vált, így több számviteli információra volt szükség a vezetői döntésekhez.

4. A digitalizáció hatása a számviteli munkára

2018. évben számos konferencia témáját adta a digitalizáció könyvvizsgálatra, könyvelésre, számviteli területekre gyakorolt hatásának elemzése.

„A számviteli-adózási szakmában is a digitalizáció fénykorát éljük, amely a rohamosan fejlődő területek miatt munkánkra jelentős hatással van. Ha a szűkebb értelemben vett területünkön sikeresen akarunk működni, akkor nincs más választásunk, mint lépést tartani a mesterséges intelligencia és az automatizáció trendjeivel. A számviteli-adózási-könyvvizsgáló-ellenőrzési szakmát is csak kiművelt, a változó világhoz állandóan alkalmazkodó, magasan képzett szakemberek tudják magas színvonalon művelni.” (Hegedűs, 2019) Fontos, hogy a számvitel minden területén kiaknázásra kerüljenek a digitalizáció nyújtotta lehetőségek, hiszen ezáltal hatékonyabb, magasabb színvonalú munka érhető el, ami értéket teremt a külső és belső stakeholdereknek egyaránt.

5. Összegzés

Összefoglalva elmondható, hogy a számvitel tartalma szerinti felosztás szerint megkülönböztetett két csoport nagyrészt ugyanabból a forrásból dolgozik, viszont a vezetői számvitel területén a részletesebb, pontosabb, aktuálisabb információk kerülnek előtérbe, mint információforrás.

A területek átalakulása napjainkban is zajlik. A pénzügyi számvitel folyamatosan változik a Számviteli törvény átalakulásával párhuzamosan. Az igények az információ felhasználók körében változóak, ehhez igazodik rugalmasabban a vezetői számvitel, így gyorsabb, flexibilisebb átalakulás figyelhető meg a számvitel e területén.

A mai világban fontos a digitalizációval foglalkozni, az általa adott lehetőségeket kihasználni és a számviteli területeken is alkalmazni. A fejlődés miatt hatékonyság növekedés, nagyobb értékteremtés jöhet létre. „Szükségszerű a változások felismerése és alkalmazása, mert ez a felgyorsuló és állandóan változó XXI. század alapkövetelménye. Természetesen lehet a változások ütemét csökkenteni, vagy nem tudomást venni róluk, amely viszont azzal a veszéllyel jár, hogy a vonat, amelyre aztán mégis fel szeretnénk szállni, már régen elrobogott mellettünk.” (Hegedűs, 2019)

Felhasznált szakirodalom

- Bartók Nagy András (1997): *Vezetői számvitel*. Budapest: Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt.
- Brimson, J. A. (1988): *Bringing cost management up to date, Manufacturing Engineering*.
- Hegedűs Mihály (2019): *A digitalizáció hatásai a számviteli és adózási rendszerekre*. In: Csanádi-Bognár Szilvia – Fata Ildikó (szerk.) (2019): *Határtalan tudomány. Tanulmánykötet a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából*. Budapest: Tomori Pál Főiskola, 82-94. (Tudományos Mozaik; 16.)
- Horváth & Partner (2000): *Controlling, Út egy hatékony controlling-rendszerhez*. Budapest: Kjk-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Kaplan R. S. – Atkinson A. A. (1998): *Advanced management accounting, cop*. Upper Sadle River: Prentice Hall.
- Kardos Barbara – Sztanó Imre – Veress Attila (2007): *A vezetői számvitel alapjai*. Budapest: SALDO Kiadó.
- Musinszki Zoltán: *A vezetői számvitel alapjai*. Miskolc: Miskolci Tudományegyetem.
Letölthető: <http://gtk.uni-miskolc.hu/files/9140/A+vezet%C5%91i+sz%C3%A1mvitel+alapjai+k%C3%A9zirat.pdf>
- Zárda Nóra (2009): *A vezetői számvitel alkalmazásának fejlesztése a magyar mezőgazdasági vállalkozásoknál*. Doktori (Ph.D.) értekezés. Gödöllő.

FENNTARTHATÓ ÉRDEKLŐDÉS – A BORTURIZMUS ÉS FELTÉTELEI

HOLMÁR KRISZTINA¹ – GYULAFFY BÉLÁNÉ DR. BERÉNYI MÁRIA²

A sajátos természeti, kulturális és gasztronómiai értékek egy közösséghez kapcsoltanak, tudatos továbbfejlesztéssel kedvező turisztikai célponttá válhatnak. Ennek elérése érdekében a tervezést követően össze kell kapcsolni a közösség területén meglévő feltételeket (természeti, épített és társadalmi), azaz figyelembe kell venni a szálláslehetőségeket, a gasztronómia vonzerejét, a borvidékek vonzási feltételeit. Ehhez jelentős befektetések és átgondolt együttműködés szükségeltetik.

Kulcsszavak: környezetbarát, fenntartható turizmus, borturizmus, borvidékek

„Bor a szerelem tengere,
Pokolban feneklik medre,
Vad hulláma eget nyal.
Bor a szellem piros árja,
Bor az örök élet lángja,
A ki issza, meg nem hal.”
(Zajzoni Rab István)

1. Bevezető gondolatok a turizmusról

A globalizáció, az internet és az állandó gyors információáramlás, valamint a pénzügyi és helyváltoztatási feltételek javulása megváltoztatta az ember gondolkodását és életstílusát. Az emberek utazáskedvelőkké váltak. Az interneten megismert, látott feltételek és információk a tényleges megismerés, megtapasztalás felé orientálják a kíváncsi gondolkodót. A világ sokszínűsége – amely évezredek alatt kialakult – a turizmus iránti igény növekedését eredményezte – hiszen az emberi kíváncsiság határtalan, és a turizmus egyik legelső formáját éppen a távolabbi, korábban kialakult ősi kultúrák megismerése hozta.

Egy kis kitérőként érdemes említést tenni arról, hogy a szervezett természetjárás Magyarországon a XVIII. században indult. A szervezett turizmus a Magyarországi Kárpát Egyesület (1873) és a Magyar Turista Egyesület (1891) létrejöttével kezdődik. A turizmus fejlődését segíti ebben az időszakban az első térképek megjelenése (Baradla-barlang 1831) és a Központi-Kárpátok (1863).

A WTO szerint: „**Turizmus** alatt *egy részt* az emberek valamennyi állandó életvitelükön és munkarendjükön (lakás és munkahely) kívüli helyváltoztatását értjük függetlenül azok motivációitól, időtartamától és célterületétől. A turizmus

¹ főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

² főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

másrészt az emberek helyváltoztatásával kapcsolatos igények kielégítésére létrehozott anyagi-technikai és szervezeti feltételek, valamint szolgáltatások együttese.”³ Két alapvető formája a hivatás- és a szabadidő-turizmus.

A turizmus (idegenforgalom) tágabb értelemben véve egy gazdasági ágazat is – a turisták tevékenysége mellett –, amelyben a turisták köré szerveződő szolgáltatások és intézmények vesznek részt. A világgazdaság egyik legdinamikusabb szektoraként a harmadik legnagyobb elem, melynek jelentősége a következőkben foglalható össze:

- új munkahelyeket teremt,
- hozzájárul a jövedelemtermeléshez, a devizabevétel növekedéséhez, a fizetési mérleg aktívumához,
- segít az emberi életvitel alakításában (szabadidő eltöltése, regenerálódás),
- átalakítja az ember szemléletét, valamint
- beépülve a politikai, társadalmi és kulturális közegekbe, a gyakorlatban ér el változásokat.

A turizmus azért lehet az ember szemléletét átalakító feltétel, mivel megismerve más népek szokásait, gyakorlatát, életstílusát, képessé válik elfogadni azt. Ebből következik, hogy sokféle korábbi feltételt is más szemszögből fog megközelíteni, ezek – a teljesség igénye nélkül – a következők lehetnek:

- A turisztikai kereslet alapfeltételeinek (motiváció, megfelelő szabadidő, jövedelem és egészségi állapot) megléte mellett kiemelhető az **utazási feltételek** változása, hiszen gyorsan, könnyen eljuthat egyik területről a másikra (esetleg néhány óra alatt), és lehetőségeihez mérten szabadidős turistaként egyre gyakrabban utazik, esetleg egyre távolabbi területek megismerését tervezi. A hivatali turizmus is változik, mivel vagy csak a munkára szorítkozik, vagy összekapcsolható a szakmához tartozó kulturális programokkal.
- A **kapcsolatok felvétele, fenntartása és alakítása** is jelentősen átalakult, ma a másodperc töredéke alatt elérhető a világ bármely területén élő embertársunk. Ez lehet magánjellegű és szakmai együttműködés is (ám ekkor a modern technika környezetszennyező feltételeivel, mint zajterhelés, fényszennyezés, elektroszmog, stb. senki nem foglalkozik).
- A **gyakorlati együttműködés formáival** kapcsolatban megfigyelhető az erőteljesebb nemzetközi együttműködés. Nemzetközi egyezmények, illetve szerződések által szabályozottan az egyes országok gyakorlata meghatározza a magánemberi kapcsolatokat is (pl. vízum megszerzése nélkül nem lehet az

³ Fő szereplője tehát a világot békességben megismerni akaró ember, így nem részei a szintén helyváltoztatással járó népvándorlások, háborúk.

országba belépni, illetve ennek megszüntetésével a kapcsolat bővíthető, illetve felfuttatható).

- Változnak a **kockázatok**, amelyek a pénzügyi, gazdasági környezeti, természeti környezeti, politikai, társadalmi erőterben jelennek meg és igen sokszínűek. A pénzügyi kockázat lehet *árfolyamhoz kapcsolt*, ami a hazai és a célország pénznemének árfolyammozgásából adódik, de lehet a fizetés nem teljesítéséhez kapcsolt *kamatkockázat* is. A gazdasági környezet kockázata nagyon sokféle, beleértve az *adózás*, a *biztosítás*, a *fizetések teljesítésének szabályozása*, stb. területeket. A természeti környezet kockázata adódhat a *természet katasztrófális változásából* (pl. földrengések, árvizek, stb.), de lehetséges az *emberi tevékenység nem megfelelő volta* okán (pl. környezeti ártalmak, gátszakadások, stb.). Bármely kockázati faktor megjelenése esetén a turisták jelentős része más – kevésbé kockázatos – desztinációt keres, illetve választ. Kisebb csoport a katasztrófaturisták csoportja, akik kifejezetten a kockázatos területeket látogatják (pl. tűzhányók működése vagy Csernobil meglátogatása). A politikai és a társadalmi erőterek országonként jelentős eltéréseket mutatnak (pl. teljes nyugalom, tüntetések, esetleg robbantások, stb.).
- Változik a **turisták igénye** is, amely részint a megszerzendő ismeretek, termékek tekintetében jelenik meg (pl. kulturális értékek, világörökségek megtekintése, vagy kézműves termékek, mint kosárfonás, faragás, stb.), részint az ellátási nívó tekintetében.

A potenciális turista döntésénél jelentős szerephez jut az **adott terület vonzereje**, amely lehet természetes képződmény (pl. hegyek, napfény, cseppkőbarlang, tenger, stb.), de lehet emberkéz által alkotott, épített, illetve folyamatosan alakított, az új igényekhez kidolgozott környezet (épületek, gasztronómia, *borkultúra*, sport, népművészetek, stb.). Ennek bemutatása csak sajátos feltételekkel lehetséges, így az utóbbi időben jelentős szerephez jutnak a **tematikus utak**. Ezek adott témához, vonzerőhöz kapcsolják a turistaút helyszíneit (pl. természeti környezet, barlangok, stb.), épített környezet (borgazdaság, szállás, étterem). Tematikus út tehát a különböző igényeknek megfelelő módon szerveződhet (pl. zarándokút, gasztróút, kocsmatúra útvonal, stb.) Ez azt is jelenti, hogy az adott érdeklődési körnek megfelelően alakítható és a felmerült igények szerint kombinálható szolgáltatásként működik. Lehet kombinálni a tematikus utakat kulturális, sport- és egyéb programokkal, vonzóvá tenni azok számára, akik például a gasztronómia mellett kulturális szolgáltatást is igényelnek.

2. A turizmus árnyoldalai. A fenntarthatóság kérdése

A turizmus fejlődése lehet tudatosan alakított és spontán módon megvalósuló folyamat, utóbbi esetében a természeti és kulturális közeget negatív hatás is érheti. Előfordulhat például, hogy egy turista nem a jogszabályoknak megfelelő módon szeretne megszerezni adott országban megismert javakat, vagy esetleg csak hanyag magatartása okán keletkeznek károk. Az utóbbi időben több jogszabály született világszinten és országosan is, hogy visszatartó erő legyen az „*agresszív turista*” számára a büntetés, ami lehet szabálysértés, de bekerülhet a bűncselekmény kategóriájába is.

A desztinációban jelentős időt eltöltő látogató a szabadidős (vagy vakációs) turista. Ebben a kategóriában a pihenés és az ismeretszerzés jelenti az alapvető célt. A pihenés, szórakozás alapvetően az idősebb korosztály sajátja, ehhez társul még a gyógyulni vágyás is. Az ismeretszerzés, kultúra, bevásárlás inkább a fiatalabb generáció időtöltése. Mindkét terület jelentős bevételi forrás, jó szervezéssel a bevételek növelése is elérhető. A vakációs turizmus azonban kockázatot is hordoz magában, ilyen pl. meccs vagy koncert utáni tombolás, verekedés, stb. Ez az ott élő emberek rosszállását váltja ki. Az agresszív turisták rontják a többi turisták – az *ökoturisták, szelíd vagy lágyturisták* – esélyeit is.

A **vandalizmus** mellett érdemes még néhány problémát megemlíteni, ami a turista, illetve a fogadó ország számára is fontos lehet. Egyik ilyen az **áremelkedések kérdése**. Az áremelkedés megvalósulhat termékszinten, szolgáltatásszinten, terület vagy épület tekintetében, ami a turista számára kedvezőtlen feltételt jelenthet. Ez adódhat a belső gazdasági jellemzőkből, de lehetséges az árfolyamváltozások következményeként is. A turista számára a *szезonalitás* fontos kérdés, mert ez a szolgáltatás áraiban jelentős eltérést okoz. Súlyos gond lehet a **környezetszennyezés** is. Ez utóbbi az autóhasználatból adódóan mindkét fél számára okozhat nehézséget. Az autó kipufogógáza mellett a műanyag szemét, a vízszennyezés, a természeti értékek károsítása is kiemelt helyen szerepelnek. Ez utóbbi az elmúlt időszakban olyan mértékben megjelent, hogy több ország – így hazánk – is jogszabályban rögzítette a legfontosabb elveket. A károkozás sokféle, mint védett növények eltulajdonítása, letaposása (jellemzően a növényeknek elméleti értéket határoznak meg igen magas összegben rögzítve), fák károsítása, fa törzsének megsértése, ágak letörése, új hajtások kiszedése otthoni ültetésre. Ez utóbbi még növény-egészségügyi szempontokat is felvet. Ugyanilyen probléma állatok csempészése a turistaútról, szintén akár egészségügyi problémákat okozva. Ugyanez a megítélése a cseppkövek rongálásának, emlékrészek letörésének. Az ökoturista vigyázza a környezetet, de akad a turisták közt is „nem ökoturista”, aki önös érdekeit próbálja érvényesíteni. Ennek ellenére az agresszív turista is szereti a rendezett, szép környezetet. Környezetbarát, fenntartható turizmus csak akkor tud működni, ha mindenki igényes feltételek között tudja a pihenését megélni vagy a munkáját elvégezni. A desztinációknak arra kell törekedniük, hogy a potenciális turista igényeit mind teljesebben tudják kielégíteni. Ez – ahogy korábban már említésre került – a

devizabevétel növekedését, az adott ország fizetési mérlegének kedvező irányú változását eredményezheti.

Fentiek ellenére **fontos a turizmus területén a fenntartható fejlődés**. Ennek értelmezése lehet, hogy **a vonzerőt képviselő feltételeket** (természeti vagy épített forma) **meg kell őrizni és** emellett – **minden kockázat mérlegelése és figyelembevétele mellett – hasznosítani kell**. Ez jelentős bevételi forrás, ami az adott vonzerőt képviselő térség fejlődését segíti. E tekintetben **fontos a teljes térségi együttműködés**. Ez azt is jelenti, hogy a térségben működő cégek tevékenységét az önkormányzat, vagy általánosan fogalmazva a közszféra segíti (infrastrukturális fejlesztés, közbiztonság megszervezése, egészségügyi ellátás biztosítása, szolgáltató intézményrendszer működtetése, stb.).

Az utóbbi időszakban az átlagéletkor emelkedése, a könnyebb helyváltoztatás, az életszínvonal kedvező alakulása az egészség- és a gasztroturizmus, ezen belül a *borutak* növekedését eredményezte. Ez a magyar gazdaság esetében kedvező változást hozott, Budapest, és általában az ország kedvelt turistaközpontjai gyakori desztinációvá váltak. A rendszerváltást követően megváltozott az idegenforgalmi szolgáltatások jellemzője. Sok, korszerű ellátó központ alakult a gyógyvizek és a gasztroellátás területén, ahol a pincelátogatások, kocsmatúra-útvonalak kedvelt utazási célként jelennek meg.

3. Hazai borexport és borturizmus – az ízek élvezete

„A borok már készen vannak, ideje lenne elindulni az úton.”

(Demeter Zoltán tokaji borász –

Winelovers Tokaji Március Nagykóstoló –

2018. március 24.)

„A világhírű magyar bor csak hazánkban létezik” – eme komoly megállapítással indította Kopcsay László, a BGE egyetemi docense előadását 2018. május 8-án a II. Nemzetközi Bormarketing Akadémián. A magyar borexport történetét felvázoló előadás szerint – a közösségi bormarketinget felfuttatni szándékozó, jelentős állami támogatások és a pozitív helyzetértékelések dacára – a magyar borexport lassan két évtizede stagnál, annak ellenére, hogy a magyar bor évszázadokon át a második legfontosabb exportcikk volt a szarvasmarha után, és szinte presztízs-kérdés például, hogy minden évben kevesebb legyen a hazai borimport, mint a kivitel. 1985-ben 3 millió hektoliter volt a magyar borexport, 2017-ben a teljes magyar termelés tett ki ennyit, és ennek már csak a negyede-ötöde került külföldre. A magyar exportbor átlagára 1,14 euró (kb. 360 Ft) literenként, ami nemzetközi összehasonlításban igen alacsony (az osztrák borok esetében ez több mint a duplája). Az export lejtmenetét a rendszerváltozás alapozta meg. A közös szocialista piac bedőlése nem kedvezett az inkább a mennyiségre, semmint a minőségre ráállt borkombinátoknak. „Az Európai Unióba való 2004-es belépés és az

azt követő kivágási támogatások megjelenése volt az utolsó csepp. A megfelelő méretű termőalap ugyanis elengedhetetlen lenne, hogy piaciilag értelmezhető mennyiséget azonos minőségben tudjunk termelni külföldre” – mondja Kopcsay⁴. További problémaként jelentkezik, hogy a hazai borászok jó részétől idegen a reklámozó, brand-kiépítő marketingtevékenység.

A fentieket – második előadóként – Bálo Zoltán, a Törley Pezsgőpincészet export értékesítési és marketing vezetője igyekezett árnyalni, amikor beszámolt saját külföldi sikereiről: Észtországban a Törley pezsgő, Angliában a pinot grigio, Németországban a Balaton vörösbor, a nemzetközi piacokon pedig a Chapel Hill márka örvend nagy népszerűségnek.⁵

Megjegyzendő továbbá, hogy piac tekintetében nem rossz a helyzet a hazai borok számára. „A brit a második legnagyobb importpiac a világon, és mi az európaiak közül a hatodik legnagyobb exportőrök vagyunk” – mondta O’Connor-Varga Lilla, a magyar borok angliai marketingjére szakosodott Wines of Hungary alapítója egy másik, az egri XIX. Szőlészeti és Borászati Konferencián 2018 februárjában. Szintén lát potenciált a szigetországban Elizabeth Gabay Master of Wine, ugyanakkor hozzátette, hogy lassú és nehéz folyamatról van szó, a szocializmus bikavérei miatt sokan még mindig az olcsó borok alternatívájaként tekintenek a magyar borokra. Az angol szakember fontos piacnak tartja még Németországot, mint Európa egyik legnagyobb felvevőpiacát, és Lengyelországot. Utóbbi kicsit méltatlanul elfeledett, a magyar borok a lengyel import mindössze 2%-át teszik ki jelenleg, miközben ott hagyományosan nagy a megbecsülésük. „Új piacként Ázsia jöhet szóba. Kínában hatalmasak a lehetőségek, azért is, mert őket érdekli a hagyomány, a történelem, a kultúra. Magyarországon ez mind adott. Ráadásul jelenleg a Kínába eladott magyar borok száz százaléka palackos. Japán is kitörési pont lehet, ott még az EU-s ökotanúsítványt is elismerik” – mondta Elizabeth Gabay. Nem maradt más hátra tehát, mint – Demeter Zoltán szavaival élve – „Lenyűgöző borokkal rá kell rúgni az ajtót a világra” (Winelovers Tokaji Március Nagykóstoló – 2018. március 24.).⁶

⁴ Jó projektnek tartja a *BalatonBort*, ahol 5 borvidék állt össze, hogy meghatározott szabályok szerint, egységes stílusban készítsék el nagyobb volumenben a régió alapborát. Szerinte sokat segítené az ilyen kezdeményezéseknek, ha itthon is lenne egy kialakult, jól működő szövetkezeti rendszer, mint például Ausztriában.

⁵ A konferencia harmadik előadójaként Sümegi Zsombor hajós-bajai borász mutatta be Kínát, mint a világ leggyorsabban fejlődő borpiacát. Az átlagos borfogyasztás az ázsiai országban jelenleg még csak 1,4 liter/fő körül van, de rohamosan emelkedik. Több mint ezer borászat működik máris, a termelés több mint 10%-kal növekszik évente. Kínára az otthonival szemben a társasági borfogyasztás a jellemző, a legtöbb bort a tavaszi (holdújév), illetve az őszi 2 hetes ünnepek alatt vásárolják – főként ajándékba. Mivel a vörös szín a kultúrájukban kiemelt szereppel bír, ezért elsősorban a vörösborokat isszák.

⁶ A Hegyközségek Nemzeti Tanácsa honlapján – <http://www.hnt.hu/statisztikak/>, valamint ugyanitt KSH adatok alapján – megtekinthetők az elmúlt évek hazai borstatisztikái.

Modern gazdaságok esetében a minőségi bor készítése komoly odafigyelést igényel. Először is figyelni kell a szőlő érési folyamatát és fel kell mérni a termés mennyiségét (kistermelő szőlősgazda gyakran vizsgálja a szőlőterület egészét a termés mennyiségének és minőségének helyes megítélése érdekében). Mindkettő erősen kockázatos, részint az időjárás, részint a szőlő lehetséges megbetegedései okán. A bor esetében fontos a termőhely mikroklímája, a zamatanyag kialakulása a különböző érési időszakokban, mert ez teszi lehetővé minőségi borok készítését. Magyarország esetében egyelőre kevés a minőségi bor, általában a kommersz borok adják a termelés és az export jelentős részét (kb. 60% folyóborként kerül exportálásra, vagyis az esetek jó részében vélhetően származási hely pontos megjelölése nélkül, egy „Made in EU” felirattal kerül a polcokra).

Nagyvállalkozók, nagyüzemek esetében – többek között – fontos feladat a szőlőfeldolgozás részletes átgondolása és a munkálatok megtervezése. Ez a terv az ún. szüreti terv. Ennek első lépéseként meghatározzák az egyes szőlőfajták betakarításának időpontját. Vannak korábban és később érő bor-, és csemegeszőlők, hagyományos eljárással és speciális feldolgozással készülő borok. A különleges borok készítéséhez különleges módon kell a szőlőt előkészíteni. A tervezés további feladatai a termés hozam meghatározása, a szürethez szükséges munkaerő megtervezése és megszerzése, a szállítóképesség és a feldolgozás (ez utóbbi eszközöket és segédanyagokat jelent). Fontos, hogy a borkészítéshez csak egészséges és érett szőlőt használjanak fel.

A szüretelés fázisában jelenik meg az első jelentős kulturális esemény, a „szüreti bál”. Ez a jelen időszakban még nem kellően kihasznált forma. A kisgazdák esetében a szüret általában családi összejövetel. A nagycégek esetében a szőlőfeldolgozás (szüret és a további feladatok) jelentős logisztikai feladatként jelenik meg (eszközök fertőtlenítése, optimális időpontra szüret fajtánként a fertőzések kialakulását megelőzően), a minőség biztosítása a kiemelt cél.

Ma Magyarországon – a kedvező adottságok következtében – 7 borrhéj és 22 borvidék van.

Hazai borrhéj és borvidékek (abc sorrendben)

Borrhéj / Borvidék	Balatoni	Duna	Egri	Észak-dunántúli	Pannon	Soproni	Tokaji
1.	Badacsonyi	Csongrádi	Bükki	Etyek-Budai	Pécsi	Soproni	Tokaji
2.	Balatonboglári	Hajós-Bajai	Egri	Móri	Szekszárdi		
3.	Balaton-felvidéki	Kunsági	Mátrai	Neszmélyi	Tolnai		

4.	Balatonfüred-Csupaki			Pannonhalmi	Villányi		
5.	Somlói						
6.	Zalai						

Forrás: Saját szerkesztés

Az említett borvidékekből kettőt emel ki e tanulmány, az egyik az Etyek-Budai borvidék, ami Főiskolánk szomszédságában található, a másik a hungarikumot adó Tokaji borvidék.

Az **Etyek-Budai borvidék** 20 helységből álló csoport, amelynek 6 budai helysége csak 1998-ban csatlakozott. A terület talaja meszes, lúgos kémhatású és 28 fajta szőlőt termelnek rajta. A *Törley pezsgő* 1882-ben indult el a Törley üzemből. Volt időszak, amikor Magyarországon 23 pezsgőüzem működött, ám a II. világháború végére már csak 6 volt életképes, s az államosítás idejét (1950) csak a Törley élte meg. Ezt követően állami pezsgőgyártás volt az országban, majd a rendszerváltást követően megindult a koncentráció időszaka, de a Törley tradicionális pezsgőgyártása megmaradt.⁷

Tokaj-Hegyalja Magyarország leghíresebb borvidéke, része a világörökségnek. A tokaji aszú ma hungarikum, de már a XVI. századtól kedvelt és népszerű egész Európában. Jól ismert a mondás, hogy „A tokaji aszú a királyok bora és a borok királya!” Különleges bor. Készítéséhez a szüret az aszúsodás után lehetséges csak, ami nagy odafigyelést igényel. Egy hirtelen érkező fagy igen nagy károkat tud okozni. Zárt borvidék, azaz más területről származó szőlőt ide nem szabad bevinni. Fokozott védelem alatt áll. Történelmi borvidék, amelynek egy kis része Szlovákia területén található, így jogosultak a Tokaji név használatára.

Azt mondták régen, hogy *a jó bornak nem kell cégér*. Szükséges azonban a globalizált világban valamilyen megkülönböztető ismertetés, hogy a turista célországként a mi termékünket válassza. Ennek érdekében kell olyan **turistacsalogató megoldásokat** keresni, amelyek jelentős devizabevételt és elégedett, visszatérő vendégkört alakítanak ki. Ez a gasztroturizmus esetében nem elképzelhetetlen. A teljesség igénye nélkül néhány kedvező megoldást érdemes röviden áttekinteni:

- borhajó indítása (kellemes hajóút vacsorával és borkóstolóval egybekötve, esetleg kulturális programmal kiegészítve)
- borkóstoló városnéző hajókirándulással (idegenvezetéssel)
- borvacsora (pl. élőzenével kiegészítve)
- kocsmatúra (tematikus útvonal a vendégek igényeihez alakítottan)

⁷ A legenda szerint a pezsgőt egy francia vak pap fedezte fel a XVII. század végén és champagne volt a neve. A sampányer nevet Széchenyi István magyarította pezsgő borra.

- pincelátogatás (gasztronómiai élvezetekkel összekapcsoltan)
- borkóstoló nyitott pincék, illetve *Budafoki pincejázat* (Budafok bornegyedként ismert látványos pincéit mutatja be, vendéglátással, kiállításokkal. A buszjázat a belvárosból indul rendszeresen. A Törley manufaktúra Bormúzeumot is fenntart, ahol az 1882-től indult pezsgő bor történetét mutatja be.)
- egynapos rövid kirándulások egy-egy híres borvidékre (kiválasztott helységekkel)
- borút (egymáshoz közeli települések kulturális és gasztronómiai lehetőségeinek összekapcsolása)
- két ország borút (a határmenti, egymáshoz közeli települések kulturális és gasztronómiai lehetőségeinek összekapcsolása)
- falusi vendéglátás (a házigazda gasztronómiai élvezeteket nyújtó és saját borral szolgáló megoldása)

Amint látszik, sokféle megoldással lehet fenntartani az érdeklődést adott gasztronómiai, illetve borvidék esetében. Ez azonban igen jelentős erőfeszítést igénylő munka, amelyet rendszeresen, a vendégkör monitorozásával alakítani kell az új igények kielégítése érdekében. Ez, valamint a szolgáltatás magas minőségének fenntartása adja a versenyképességet.

4. Összegzés

A tanulmány a turizmus változó jellemzői mellett az árnyoldalak és kockázatok kérdésére is kitért. Az ökoturista lehetőségeit rontja az agresszív turista viselkedése. A borturizmus minden ország esetében a sajátos lehetőségek kihasználására törekszik, így ennek minden megoldási lehetősége területfüggő. Fontos a területen a részt vevő cégek és önkormányzatok együttműködése, mert így van arra lehetőség, hogy a turista biztonságban és kedvező feltételek között tudja pihenését megvalósítani és a legjobb reklám legyen, amikor hazájában elmeséli a történeteket. Mindemellett *az ízek élvezetére emlékezzen!*

Felhasznált szakirodalom

- Capp, Sorina: The European Institute of Cultural Routes. https://www.kul.pl/files/602/w02_capp.pdf
- Geri Ádám (2018): Mi a baj a magyar borexporttal? <https://vinoport.hu/bor-business/mi-a-baj-a-magyar-borexporttal/3816>
- Geri Ádám (2018): Demeter Zoltán: „Lenyűgöző borokkal rá kell rúgni az ajtót a világra”. <https://www.boraszportal.hu/beszamolo/demeter-zoltan-lenyugozo-borokkal-ra-kell-rugni-az-ajtot-a-vilagra-7350>
- Michalkó Gábor (2004): A turizmuselmélet alapjai. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.

További források

Csapó János – Gerdesics Viktória – Törőcsik Mária (szerk.) (2018): Generációk a turizmusban. I. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia: Tanulmánykötet. Pécs: PTE KTK.

Letölthető:

https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/uploads/ntk/turizmusmarketing_tanulmanykotet_2018.pdf

Csapó János – Gonda Tibor – Raffay Zoltán (szerk.) (2019): Turizmus, fogyasztás, generációk. II. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia: Tanulmánykötet. Pécs: PTE KTK.

Letölthető:

https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/news/2019/09/Tan_kotet_Nemz_Turizmus_Konf_II.pdf

hnt.hu/statisztikak/

<https://szallasmarketing.hu/turisztikai-definiciok/72-turizmus-fogalma>

<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-institute-of-cultural-routes>
ksh.hu

<https://vinoport.hu/bor-business/a-vilaghiru-magyar-bor-csak-hazankban-letezik/3750&admin=1>

<https://visiteger.com/programok/helyi/xix-szoleszeti-es-boraszati-konferencia>

THE BASICS OF ECONOMICS FOR ANALYSIS OF LIQUIDITY

DR. MELLES Hagos Tewolde

(College Professor, Tomori Pál College)

Liquidity management has a great role in the economics of the corporations. It is the allocation of liquid resources over time for payment of obligation due and various investments that management undertakes to maximize shareholders wealth, it has the dynamic nature of providing of resources at times costs to the firm. For customers loans the benefit may arise because of lower transaction costs to the firm's customers. In both cases, the underlying unsynchronized cash flows must induce a demand or financial liabilities and equity capital to finance both the fixed and current assets needed by the firm's managers.

Most treatments of economics fail to discuss liquidity analysis in a manner that allows the reader to relate the topic to the disciplines accounting and finance. The purpose of this article is to relate liquidity analysis to the economist's profit maximization model. It does so by explaining economic costs, examining a number of constraints that affect managerial decisions, and relating economic concepts to financial statements.

Keywords: Immediate Short and long run time, average cost and revenue, marginal cost and revenue. Constraint and economic profit maximization, Opportunity cost.

Introduction

Analysis of liquidity is the way how to allocate resources over time for payment of obligation due and for various investments that management undertake to maximize shareholders wealth and this leads us to the important of liquidity management, that provide resources at time when they are needed and the control of various financial risks, especially that of insolvency.

From the economist's point of view, resource allocations take place until the marginal benefits of holding each asset just equal the marginal costs. For instance, in the case of money or commodities the marginal benefits can come from lower transaction costs to the firm. For customer loans, the benefit may arise because of lower transactions costs to the firm's customers. In either case, the underlying unsynchronized cash flows must induce a demand for the financial liabilities and equity capital to finance both the fixed and working capital assets desired by the firm's managers.

Most treatments of economics fail to discuss liquidity management in a manner that allows the reader to relate the topic to the disciplines of accounting and finance. The purpose of this topic chapter is to relate liquidity management to the economist's profit maximization model. It does so by explaining economic costs, examining a number of constraints that affect managerial decisions, and relating economic concepts to financial analysis.

Economic Costs, Time and Production Constraints

Economic costs include the outlay costs, which are the moneys expended in order to carry on a particular activity. Examples of outlay costs to a business are wages and salaries of employees, expenditures on plant and equipment, payments for raw materials, power, etc. Such costs are also called explicit costs, historical costs, or accounting costs, because they are the tangible items that an accountant records in the company's ledgers.

Whenever the inputs of an activity are scarce and have alternative uses, economists use a more basic concept of cost: economic, or opportunity, cost, defined as the value of the benefit that is foregone by choosing one alternative rather than another. This concept is extremely important because the real cost of any activity is measured by its opportunity cost, not by its outlay cost. The variable k (the opportunity cost of capital) in the residual income model, discussed in the following of NPV model.

$$NPV = -I + \sum_{t=1}^N F_t \frac{(1-T)}{(1+k)^t} \geq 0 \quad (1)$$

The net present value (NPV) can be converted to the residual income model as followings:

When the life of project is infinite:

$$NPV = -I_0 + F \frac{(1-T)}{k} \quad (2)$$

$$RI=k (NPV) = F(1 - T) - kI_0 \quad (3),$$

where I_0 is the necessary incremental, F_t is incremental pretax cash flow from operations occurring in period t , T is the marginal corporate tax rate, and k is the appropriate risk-adjusted discount rate.

Thus management is fulfilling the wealth maximization objective whenever it undertakes investments where after tax cash flow from operations are greater or equal to opportunity cost of investment as measured in money; $F(1 - T) \geq kI_0$.

The environment within which a business operates is imperfect, with the result that many opportunity costs are the result of constraints, or limitations. These constraints arise because of influences of time, production, factor and product markets, and cash flows.

The traditional economic functions of business are the production of goods and services and the consequent generation of wealth. Production, production planning, and the sale and distribution of goods and services take time. Managers must, acquire stocks of financial assets and commodities in order to offset costs associated with the unsynchronized revenue and expenditure flows caused by time-consuming production, distribution, collection, and payment processes.

For convenience, we divide decision making into three different time dimensions: immediate, short run, and long run.

Immediate time is the here and now. When a customer wishes to buy immediately, either the firm has the goods to sell or it does not. Similarly, when either a creditor demands

payment, the firm has sufficient liquidity to honor the request or it does not. Each of these situations influences liquidity management. Can a firm afford to increase working capital investment in inventories to ensure that customers will always be satisfied? Should the firm carry large cash balances to reduce insolvency risk?

Clearly, the importance of the immediate market means that the firm must protect itself from the possibility of numerous influences. However, the protection against insolvency dominates other issues. The protection provided by cash or cash equivalents has virtually no perfect substitute. Insolvency risk is not lessened by high profitability but, rather, by sufficient liquidity. The degree of risk acceptable depends upon the forecasting ability of managers and the risk profile acceptable to them.

The short-run time is described as the time needed to change some of the conditions influencing the firm. These changes must occur in tune with certain other conditions. It is in this short-run framework that the concept of matching cash inflows and outflows and analyzing sources and uses of resources gains significant prominence.

The Firm makes economic profits through involvement in production across time, but it survives day to day by having sufficient liquidity to honor ongoing and currently due obligations. Management needs sufficient time to extend accounts receivable, to build inventory, and to negotiate or renegotiate a loan. Time is a necessary but not a sufficient condition for these actions. Unless the firm has liquid reserves, it will not survive to take the necessary actions.

Today's decisions commit the firm to a course through time. This long-run time path is interpreted to mean that the physical production conditions have the possibility of being expanded or contracted, along with financial balances. Only in this way can management take advantage of the potential variability of productive factors. Management must recognize the essential difference in the degree of variability in resources, the impact these differences have on possible actions, and the associated risk to the firm.

In summary, time constraints influence all management decisions. Many plans need to be completed in a relatively short period of time. Unfortunately, the current literature of economics and Finance tends to ignore the importance of these daily or weekly recurring decisions. The development of good operating policies and the control of short-term operations should not be implicitly assumed to exist if management expects to achieve a long-run maximization position. John Maynard Keynes,¹ the noted British economist, once said, "In the long-run we shall all be dead," implying that short-run decisions take precedence over long-run concerns. Liquidity cannot be ignored. Understanding the time dimension, as it constrains the decision process, is essential for good management.

Even if adequate financial resources exist, technological constraints determine what can be produced and how long it takes to produce it (thus involving time constraints). The analysis of how to employ technology requires an understanding of the firm's production function. Although this analysis belongs properly with production managers, the impact that technology-related decisions have on the financial future of the firm is direct and compelling. It is the finance manager's responsibility to allocate the firm's scarce resources efficiently- **financial managers**

TABLE 1: Physical Production Data

		Total	Average physical product per variable input (APP)	Average physical product per fixed input (APP)	Average physical product per input (APP _t)	Marginal physical product per variable input (MPPJ)
Units of	0	0				
variable	1	8	6	0.8	0.73	8
factor V	2	24	12	2.4	2.00	16
	3	42	14	4.2	3.23	18
	4	64	16	6.4	4.57	22
	5	85	17	8.5	5.67	21
	6	96	16	9.6	6.00	11
	7	105	15	10.5	6.18	9
	8	112	14	11.2	6.22	7
	9	117	13	11.7	6.16	5
	10	120	12	12.0	6.00	3
	11	121	11	12.1	5.76	1
	12	120	10	12.0	5.45	-1
	13	117	9	11.7	5.09	-3
	14	98	7	9.8	4.08	-19

need to understand the relationship between physical production, production constraints, and monetary flows.

Production efficiency directly influences cost and pricing decisions. If the rules that lead to production efficiency are known, then these rules can be employed **for profit and cash flow analysis**. The reason for examining this issue is that, the concept of maximum production efficiency is frequently associated with maximum **profitability in introductory finance and accounting texts** and in **financial newspapers**. This association is a misconception, which is clarified later in this article.

Knowledge of the basic steps in combining factors in the most efficient physical input/output relationships is important to the financial manager. This person is responsible for ensuring efficient resource allocation within the firm. This task requires communication with nonfinancial personnel to convince them of the merits of making decisions consistent with wealth maximization.

Output capable of satisfying demand is the direct result of combining various productive factors (resources). These productive factors are relatively scarce, which makes them economic goods. This term is used to differentiate them from those factors that have no scarcity and therefore no economic cost.

For purpose of discussion, consider the treasury function of a company that has a fixed level of technology. If one employee is in the treasury department, that person must perform each of the numerous activities necessary to run the department. Productivity is going to be quite small. As additional employees are added to the treasury system — holding constant the amount of fixed inputs (capital) — output expands rapidly. The improvement in capital utilization resulting from the specialization of increased labor employment means that the increase in output of each successive employee increases over some range of labor additions, and then decreases as too much labor is added. This increase is known as **marginal physical product (MPP)**.

Table 1 illustrates a situation where the marginal product of an input changes. To relate this discussion to liquidity management, think of the variable input as being liquid resources being added to a fixed-investment production base. The first unit of variable input V results in 8 units of output. With 2 units of V , 24 units are produced; the MPP of the second unit of V (16) exceeds that of the first unit (8). Similarly, The third unit of variable input V results in output increasing to 42 units, indicating a MPP of 18 for the given unit of V .

Eventually, enough variable input V is combined with the fixed input that the benefits of further V additions are not as large as the benefits achieved earlier. When this occurs, diminishing marginal productivity results. Finally, a point is reached where the quantity of V is so large that total output actually begins to decline with additional employment of that factor after the saturation point where the MPP_V is equal to zero. This situation may occur when the variable input becomes so large that congestion occurs and hinders the process. In Table 1 this point is reached when more than 11 units of input V are combined with the fixed factor.

Figure 1 graphs the physical relationships of Table 1. It shows that total physical production (TPP) goes through three stages — first rising rapidly, then tapering off until it reaches a maximum, and then declining. These stages are labeled stage I (OAB), stage II (BC), and stage III (CD).

Stage I represents production up to the point of maximum total average physical product (APP_V). Because APP_V is increasing throughout this range, we say that production efficiency is also increasing. Fixed factors are underutilized in the initial phase of the production process.

Analysis of production efficiency in stage II is not as straightforward. At the beginning of stage II the marginal physical product of the variable factor, MPP_V , and the average total physical product, APP_V , are equal where optimal production exists). As additional units of the variable factor are added to the fixed factor, production continues to increase at a declining rate until MPP_V is zero. When this happens, total output is maximized (point C).

Marketing and sales managers may desire to have the firm operate at point C, where the chance of product shortage is reduced. In contrast, *production managers are most interested in achieving production efficiency*, which occurs at point B, the start of stage II.

However, the decision of how much to produce should not be solved simply by consideration of physical efficiency. Shareholder wealth maximization requires the additional consideration of consumer demand and the firm's financial capabilities.

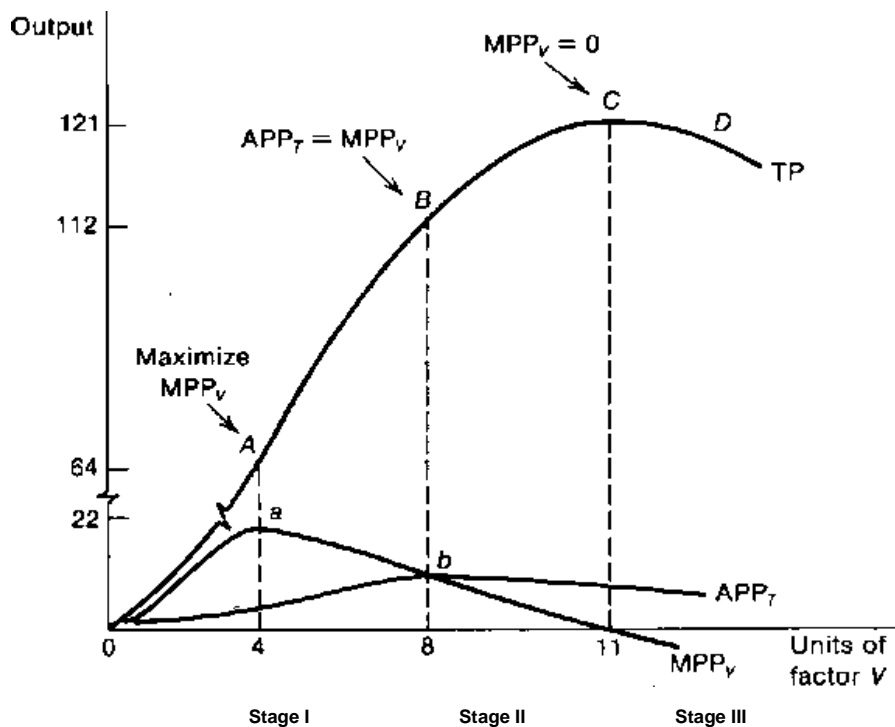


Figure 1: Graph of physical production

Stage III is a particularly interesting area of production. In this range the efficiency of all factors falls, with the result that total output declines. To improve efficiency, management should decrease the variable input, which is possible in the short run, or increase the fixed factor, which may only be possible in the long run. Both alternatives have implications for liquidity, management. Continued operation within stage III is irrational and occurs because of poor management.

The discussion of the physical production constraints indicated that production efficiency occurs whenever APP_T equals MPP_V (point *b* in Fig. 1). The assignment of costs to the productive factors allows for the connection between APP and AC , and between MPP and MC .

This assumption regarding production was that all factors except factor *V* were fixed. Therefore average variable cost (AVC) equals per unit cost (C) of the variable factor times the number of units of variable factor (V) used, divided by the output produced (Q). Since the average APP_V is Q/V , by a little algebraic manipulation, it can be obtained as:

$$AVC = \frac{C}{APP_V} \tag{4}$$

Table 2: Production and cost data

units of V	Total output	Fixed costs	Average fixed costs	Variable costs	Average variable costs	Total costs	Average total cost	Marginal cost
0	0	\$245				\$245		
1	8	245	\$30.63	\$ 30	\$3.75	275	\$34.38	\$ 3.75
2	24	245	10.21	60	2.50	305	12.71	1.88
3	42	245	5.83	90	2.14	335	7.97	1.67
4	64	245	3.83	120	1.88	365	5.71	1.36
5	85	245	2.88	150	1.77	395	4.65	1.43
6	96	245	2.55	180	1.88	425	4.43	2.73
7	105	245	2.33	210	2.00	455	4.33	3.33
8	112	245	2.19	240	2.14	485	4.33*	4.28
9	117	245	2.09	270	2.31	515	4.40	6.00
10	120	245	2.04	300	2.50	545	4.54	10.00
11	121	245	2.02	330	2.73	575	4.75	30.00
12	120	245	2.04	360	3.00	605	5.04	—
13	117	245	2.09	390	3.33	635	5.43	—
14	98	245	2.50	420	4.29	665	6.79	—

The true minimum lies between 8 and 9 units at the point where average total cost (ATC) equals marginal cost (MC).

A similar algebraic exercise can be used to show that **marginal cost (MC)** is the cost of the variable factor divided by MPP_V :

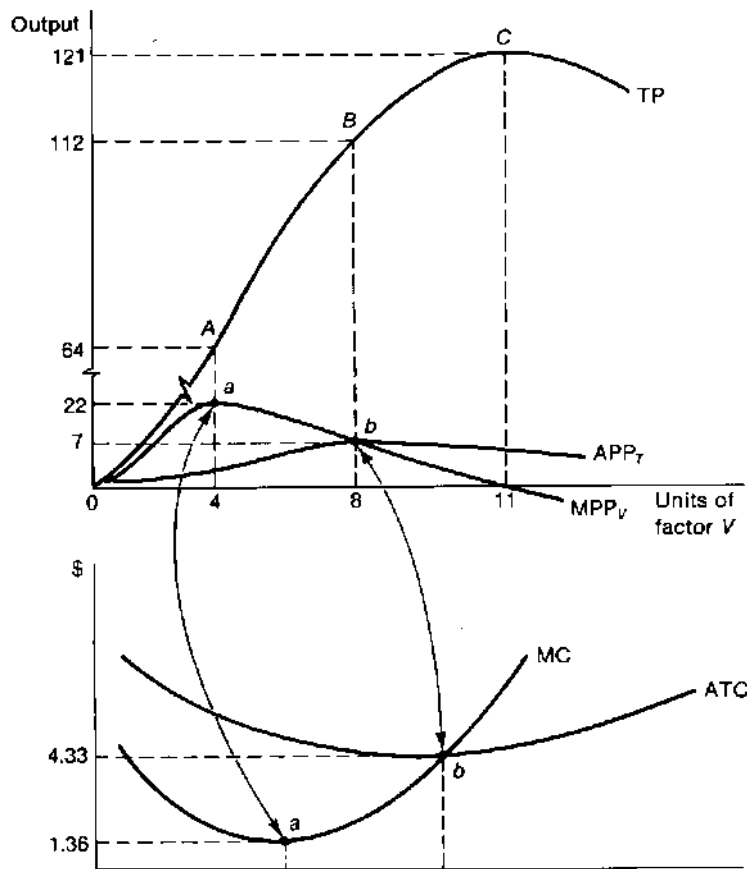
$$MC = \frac{C}{MPP_V} \quad (5)$$

Table 2 monetizes the unit production information of Table 1. Monetization is by using equation 4 and 5 and assuming that the fixed cost is \$ 245 and variable-factor cost is \$30 per unit.

Figure 2 summarizes Tables 1 and 2 to show the relationship between *physical production and costs*. They are inverted images of each other. The importance of this finding is that production management generally thinks in terms of **physical output**. Financial management, in contrast, **thinks in monetary terms**. Since the most efficient unit production level ($APP_V = MPP_V$) is also the **cost minimization** (lowest cost) level is shown in Figure 2 at point **a** when marginal cost is minimized at the output of 64 and the average cost is minimized at point **b** when the output reaches **112 units**. Financial managers who understand this concept should be able to communicate better with other managers about why the firm *should not* operate at this level. *Achieving a production optimum is not synonymous with achieving maximum profitability in an economic sense under conditions of imperfect competition.* This result is shown in the next section.

Figure 2

Graphical Relationship Between Production and Costs

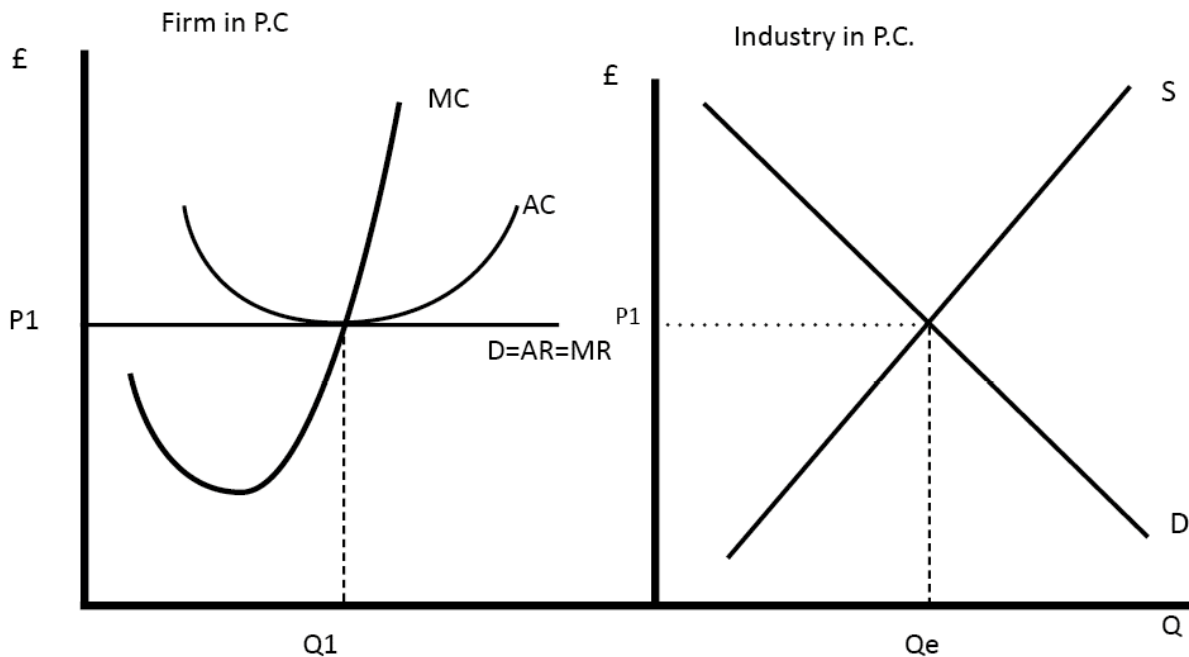


Incorporating the Product Market

Production management defines efficiency as maximizing the unit output per last dollar of expenditure. However, investors and creditors do not directly reward production efficiency; rather, they reward those producers who **are most profitable in an economic sense**.

The level of production should not rely solely on the production and cost structures unless the firm operates **in perfect markets**. If such markets exist, then cost minimization for all factor use is an appropriate strategy. This situation occurs when average total cost is minimized. At this point marginal cost (MC) equals average cost (AC) as well as average revenue (AR) and marginal revenue (MR). In other words, the firm operates at economic breakeven — it simply earns a normal profit. Figure 3 summarizes this situation.

Figure 3: Profit Maximization In Perfect Product Markets



If the firm operates under the more usually encountered imperfectly competitive conditions, *cost minimization-is not an appropriate strategy*. In imperfect markets the *law of demand* implies that the demand curve — also called the **average revenue** (AR) curve — facing the **firm** will be downward sloping. Price (P) is inversely related to quantity (Q) demanded. Any extra units ($Q_2 - Q_1$) produced cannot be sold at the previous market price (P_1) because consumers are unwilling to purchase additional units at that price. When the price is lowered (P_2) to sell extra units, management must lower the price for all units sold. It cannot just lower the price for the extra customers to whom it wishes to sell. Total revenue (TR) changes from $P_1 \times Q_1$ to $P_2 \times Q_2$. The change in total revenue ($TR_2 - TR_1$) divided by the change in volume ($Q_2 - Q_1$) results in **marginal revenue** (MR) per unit. The MR curve also slopes downward to the right and falls faster than the AR curve.

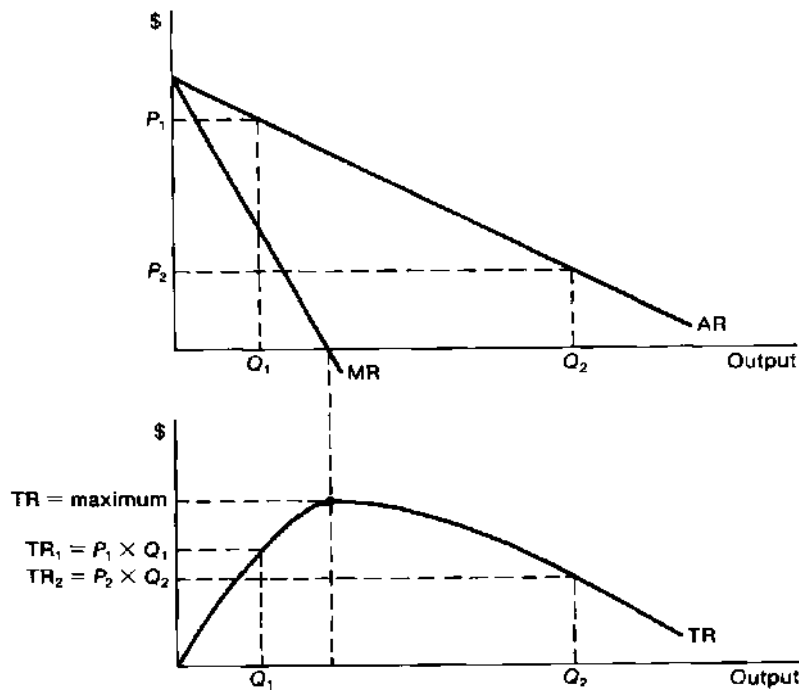
Whenever marginal revenue equals zero, total revenue is maximized. Figure 4 depicts the relationships between demand, marginal revenue, and total revenue. However, analysis that concentrates solely on the revenue relationships is as faulty as analysis restricted to examination of cost relationships- *The optimal quantity to produce and sell is neither where costs are minimized nor where revenues are maximized*. This result is illustrated in Table 3.

Several important conclusions can be made. A production efficiency strategy results in minimizing average total cost (\$4.33), that is, producing 112 units. If all of these units are sold, profits are about \$954. Given a downward-sloping demand curve, total revenue is maximized when marginal revenue equals zero (121 units). It is more profitable for management to produce and sell a lesser quantity (105 units) and at a slightly higher average cost (\$-1.33), since economic profits (\$967.82) are

larger than can be realized at any other output level. Under the more usually encountered imperfectly competitive conditions, *whenever marginal revenue equals marginal cost, economic profits are maximized.*

FIGURE 4

Demand, Marginal Revenue, and Total Revenue in Imperfect Product Markets



Economic profits are maximized where cash flows are maximized. This statement follows from the definition of economic profits provided in liquidity management, and it provides the critical linkage between the economist’s profit-maximizing model and liquidity management. The next section elaborates on this connection.

TABLE 3: Revenue-Cost-Profit Relationships

Total output	Total revenue	Average revenue	Marginal revenue	Total cost	Average total cost	Marginal cost	Profit
0				\$245			- \$245.00
8	\$ 185.60	\$23.20	\$23.20	275	\$34.38	\$ 3.75	-89.40
24	518.72	21.61	20.82	305	12.71	1.88	213.72
42	832.46	19.82	17.43	335	7.97	1.67	497.46
64	1128.36	17.63	13.45	365	5.71	1.36*	763.36
85	1320.93	15.54	9.17	395	4.65	1.43	925.93
96	1386.82	14.45	5.99	425	4.43	2.73	961.82
105	1422.82	13.55	4.00	455	4.33	3.33	967.82*
112	1439.69	12.85	2.41	485	4.33*	4.28	954.69
117	1445.74	12.36	1.21	515	4.40	6.00	930.74
120	1447.00	12.06	0.42	545	4.54	10.00	902.00
121	1447.22*	11.96	0.22	575	4.75	30.00	872.22

A maximum or a minimum. Profit is actually maximized between 105 and 112 units at the point where marginal revenue (MR) equals marginal cost (MC).

Economic Concepts and Financial Statements

This article discusses the relationships between accounting profits, cash flows, economic profits, and residual income. Based on these relationships it is possible to show how economic concepts relate to financial statements,

The primary recording of cash flow is through the income statement. This statement presents the record of product revenues and factor costs. Since businesses use an accrual accounting system, this statement neither reflects economic profit nor shows all the necessary information concern- cash flows. That is, accrual accounting recognizes revenues as goods are sold and as services are rendered, independent of the time when cash received. Expenses are recognized in the period when the related revenue is recognized, independent of the time when cash is paid out.

Thus you must adjust sales for the change in the accounts receivable balance because not all sales have been collected. Adjust cost of sales for in inventory and accounts payable balances since not all inventory has been sold nor purchases paid for. Adjust operating expenses for accrued liabilities because they have not been paid for, and add to net income any noncash expenses, such as depreciation, bad-debt expense, and deferred taxes, in order to convert the accrual accounting based income statement. By deducting an amount for the opportunity cost of capital, the cash-based income statement becomes a statement of residual income that reasonably represents economic profit in practical sense as derived through equation 1 to 3.

Further, if investment in production/revenue related assets and liabilities (accounts receivable, inventories, accounts payable, accruals) resulted in a **net** increase, or use of resources.

With these reasonable assumptions, accounting income will be higher than residual income (economic income). This indicates that accounting earnings are of low quality (a concept. Management can easily be lulled into a false sense of satisfaction and security by concentrating on the wrong standard of performance. Indeed, it is possible for accounting income to be positive but for economic income to be negative. This means that accounting profits are not sufficient to cover all costs — both implicit costs and explicit costs.

In the firm's balance sheet, factors of production do not appear, for example, as hours of potential service or acres of land but as obligations (liabilities), value potentials (assets), and created value (equity). The balance sheet is often used to identify the resources available and the resources used in the normal cycle of business activity. The sources of resources come about through the use of factors of production that are funded by the owners of these resources to the extent that these owners allow the firm time differences between the use of the factors and the payment for their use. The timing differences are partially recognized on the balance sheet by the segregation of assets and obligations into current and fixed categories. This division ignores the reality that part of the current assets and part of the current liabilities have a fixed nature. In most firms many current balances seldom drop below a certain amount. This part of the total is as fixed as any of the so-called fixed

assets. What it means is that a certain part of the capital of the firm is used to finance the assets, and this investment is expected to continue. If part is fixed, then some part is variable, and these parts have entirely different liquidity demands and, consequently, present different management problems.

The same argument may be made for virtually all the accounts listed on the balance sheet. The balance sheet does not directly or completely indicate the timing nature of accounts nor the time constraint of factors. The liquidity component is virtually ignored in the balance sheet, and what is there is often the poorest of data. Additionally, any account changes need careful analysis.

To illustrate, assume that a bank extends a loan to the firm. The initial changes are to the cash account and to the notes payable account. It is expected that the firm will use these funds to facilitate its production and sales position but at the same time to prepare for the repayment of the loan. Management might use the funds to buy more factors and, one hopes, to increase the efficiency of factor use. In addition, part of the credit might go to fund an expansion in credit sales via an increase in accounts receivable. Both of these increases can be considered permanent investments. Since the change in current liabilities is matched by the change in current assets, it might be erroneously concluded that liquidity has not changed.

What might be perceived as having changed is the balance presented in the statements. The inventory and receivable changes are permanent, whereas the change in liabilities is not intended to be permanent. The creditor may be concerned with this situation and deem it wise to increase assurance of repayment by imposing a minimum cash balance constraint to be held at the bank. The minimum cash balance has the effect of increasing the cost of the loan and causes both the average and the marginal cost curves to shift upward. This shift will result in a new optimal output level.

From the perspective of liquidity management, the effect of the cash constraint is to reduce the estimate of cash generation, since the firm has less of the loan to use productively. If noncash charges remain the same the estimate of net cash generation should still increase relative to the pre-loan period. The creditors' concerns should be eased as they see that cash generated through increased sales replaces their short-term loan. The only remaining *concern of the creditors is whether or not the timing of the new cash flows matches the timing demands for repayment of the loan.*

As another example, suppose that creditors insist that management the credit extended to the firm to employ a more capital-intensive, and more costly, production method, causing the average total cost curve and the marginal cost curve to shift upward. This request is not an unreasonable one, since the creditors might view the difficulties of securing equipment as a greater threat to the firm's success than the difficulty of obtaining

Management may attempt to pass the cost changes on to its customers. This action may be possible if the cost changes are industrywide and not just associated with this firm. If only this firm experiences cost changes, and if this firm is selling in a competitive market, then the probability of shifting costs to the customers is low. If

management shifts the additional costs, the consumer price must increase. If the product has competitive substitutes, management simply prices the firm out of the market. The only other solutions available to management are to have the initial constraint removed or to have the equity investors bear the burden of the increased costs.

If management is constrained in this way, it should still follow the usual and expand production and sales until marginal revenue equals marginal cost. The result would be higher fixed costs and lower profits. A positive influence may be that management now has reduced operating risk. The relatively small profit erosion is the cost for lowering the risk of operations. This decreased risk, at least as perceived by creditors, might be sufficient to encourage them to extend additional credits with no additional constraints. This argument is intended to illustrate that the firm's operations, while constrained by conditions of factor supply, time, and technology, may also be constrained by creditors' perception of risk. It also illustrates that additional fixed costs may actually reduce operating risk — a result contrary to general wisdom.

One of the most demanding constraints is the limitation of funding. The flow of resources from the cycle of production and sales and from the change in balance sheet accounts must all work smoothly. Otherwise, the firm is constrained to operate at a lower level of output, efficiency, and profit than that allowed by the market forces.

In the short-run situation the usual assumption is that the cycle of funds is sufficient to generate enough cash at the right time to service debts as they come due. This decision is important and should not be left to chance. Variability of some factor is the assumption of the short run, yet risk is present throughout this period. The risk involves all facets of the business, including the risk of technical insolvency — the risk of not having sufficient liquidity upon demand.

In the long run all costs must be recognized. Thus, the demand for factors depends on both the total costs of production and the total revenues of sales, as well as on the resultant cash flows. Any long-term equilibrium depends on the ability of the firm to survive both the immediate and the short-run market conditions.

The firm might attempt to increase its resources by borrowing additional short-term funds or by not paying accounts either within the discount period or as these accounts come due. If borrowing is possible, one impact is to expand the resources available. Another impact is to increase the product cost by the addition of an interest charge or the loss of purchase discounts and to suffer the loss of credit availability through nonpayment of accounts due. In addition, the liquidity and leverage ratios change. Possibly, these changes may violate some constraint, such as an indenture constraint on the leverage ratio. Raising funds in this manner clearly can have other effects, any one of which can cause other constraints.

Conclusion

This article reviewed basic microeconomic concepts as they pertain to production and sale of products in an imperfect market environment. A major theme is the impact of timing of financial matters on the use of factors and the derived goods and services output. The concept of management means the firm is involved in a series of decisions, some immediate, others short term, and still others of a long-term nature. In the immediate time liquidity either exists or does not exist. If it exists, the firm is solvent; otherwise, it is either technically or actually insolvent. The long-term horizon allows management ample time to structure a liquidity strategy that is consistent with the objective of economic profit maximization. The difficulty in managing liquidity falls primarily within the short-term horizon. cash balances, credit decisions, payable policies, investment decisions including these pertaining to current assets — all must harmonize in for the firm to maximize economic profit in the long run.

Much discussion is found in the financial press about cost minimization efforts and productivity gains. These reports often leave the impression, that cost minimization is the same, as profit maximization. This equivalence is only the case under pure competition, a situation not faced by most firms. Management must determine the most profitable level of operations that is consistent with adequate cash flow generation. This level may satisfy neither the desires of marketing and sales personnel, who seek maximum product availability, nor the wishes of production management, who want the lowest per-unit cost the technology is capable of producing. Financial managers need to understand the different viewpoints and be able to convince managers of other functional areas of the relevance of marginal analysis for generating profits and cash flows. The economist's decision rule of continuing to operate until marginal revenue equals marginal cost is the only legitimate criterion for maximizing shareholder wealth.

Bibliography

- Beranek, W. (1986): Towards A Positive Theory of Working Capital. Working Paper, September 26, 1986. 12. , University of Georgia, Atlanta.
- Baskin, J. (1987): Corporate Liquidity in Games of Monopoly Power. *The Review of Economics and Statistics* (May 1987), 312-319.
- Black, F. (1980) The Magic in Earnings: Economic Earning versus Accounting Earnings. *Financial Analysts Journal* (November-December 1980), 19-24.
- Doherty, N.A. (1985): *Corporate Risk Management: A Financial Exposition*. New York McGraw-Hill.
- Drucker, P.F. (1975): The Delusion of 'Profit', *Wall Street Journal* (February 5, 1975: 10.)
- Levasseur, M, G. (1977): An option model approach to firm liquidity management, *Journal of Banking and Finance*, Vol. I (1977): 13-28.

- Melles, Hagos Tewolde (2007): Gazdasági és pénzügyi elemzések a turizmusfejlesztés területén. In: Gubán, Pál – Melles, Hagos Tewolde – Papp, László (szerk.) (2007): Turizmus a nemzetgazdaságban. Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar, 95-112.
- Melles, Hagos Tewolde (2008): Investment decisions in a firm as the part of business financial decision system. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica* 10: 1, 286-293.
- Melles, Hagos Tewolde (2011): A pénzügyi értékelési módszerek alkalmazása a befektetési döntésekben. In: Juhász, Katalin – Balázs, József (szerk.) (2011): Határok nélküli tudomány: Kihívások és lehetőségek a tudományterületek határain: Innováció és turizmus. Ízelítő a Harsányi János Főiskolán folyó kutatói munkákból. Budapest: Harsány János Főiskola, 10-20.
- Melles, Hagos Tewolde (2016): A teljesítmény mérése kis és közép turisztikai vállalkozásokban. *ACTA PERIODICA EDUTUS*, 11, 157–182.
- Melles, Hagos Tewolde (2019): A külső és belső finanszírozás kölcsönhatása. In: Fata, Ildikó – Kissné, Budai Rita – Kromják, Laura (szerk.) (2019): Kaleidoszkóp: Jubileumi tanulmánykötet a Tomori Pál Főiskola fennállásának 15. évfordulója alkalmából. Budapest: Tomori Pál Főiskola, 140-153. (TUDOMÁNYOS MOZAIK 17. kötet)
- Ross, S.A. (1983): Accounting and economics. *Accounting Review* (April 1983), 375-380.
- Walker, F.W. (1964): Towards a Theory of Working Capital. *Engineering Economics* (January-February), 21-35.

A KÓRHÁZI INTEGRÁCIÓS MODELLEK SZERVEZETI FELÉPÍTÉSÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSE A HATÉKONYSÁG, TRANSPARENTIA ÉS IGAZSÁGOSSÁG ELVÉVEL, A FORRÁSALLOKÁCIÓ KÉRDÉSEIVEL

SZIVÓS Etelka

(PhD-hallgató, PTE Doktori Iskola / főigazgató-helyettes, BKMK Kalocsai Szent Kereszt Kórháza)

2014-ben Egészségügyi Szakmenedzseri Szakon végeztem, szakdolgozatom témája az első körben integrálódott kórházak vizsgálata volt. Az azóta eltelt időszak, a mindennapi gyakorlat alapján úgy vélem, hogy az integrációk szervezeti modelljének kiválasztásakor inkább a divizionális szervezeti felépítési modell alkalmazása vezetne eredményességhez, hatékonysághoz. Az integrációs elképzelés önmagában kiváló ötlet a korábbiakban meghatározott célok elérésének érdekében, melyek a Semmelweis Tervben is megfogalmazódtak. A jelenlegi formában „A nagy hal megeszi a kishalát”.

A tanulmány célja, hogy az egészségpolitikai döntéshozók figyelmét felhívja az integrációk okozta „mellékhatásokra”, illetve annak bizonyítása, hogy az alapvető irányelvek, melyeket a szakmapolitika a Semmelweis Tervben meghatározott és előírányzott a kórházak integrációja kapcsán, nem valósultak meg.

Kulcsszavak: integráció, hatékonyság, transzparencia

1. Bevezetés

A kórházi integrációk alapját a párhuzamos ellátások csökkentése, a közös közbeszerzések, a transzparencia és az ezek által várt hatékonyság ihlette, azonban nem a jelenleg működtetésre kerülő formában. A funkcionális integrációk helyett teljes körű integrációk születtek a „kiskórházak” totális önállóságának elvesztése mellett. A kisebb kórházak által korábban folytatott keretgazdálkodásra nem nyílik lehetőség, hiszen nem látják, miből gazdálkodhatnak, ezzel egy időben a költségek szétszórása és a bevételek könyvelése sem a valóságot tükrözi, inkább egy egyenlő arányban történő költség „szétszórás” látható és nem a tényleges költségek „termelésének” kimutatása. Külföldön már megvalósított és jól működő integrációk alapján úgy vélem, hogy a TIG-ek (Területi Igazgatások) feladata lenne a kórházak felett prosperálni és nem az integrálódott kórházak, „nagy kórházainak” vezetőinek feladata kellene legyen az egy személyű vezetés, hiszen „nincs érdekeltté téve” abban, hogy a kiskórházak is működésképesek maradjanak. A döntések nem a közös érdekek mentén születnek. Jelenleg a kiskórházak volt vezetői, akik helyettesi minőségben dolgoznak, jogkörüket, hatáskörüket, döntési lehetőségeiket tekintve inkább tűnnek bábuknak, mint felelősségteljes döntéshozóknak; erőteljesen demotiválttá váltak.

Az Európai Unió pályázati lehetőségek kiaknázása során az integrálódott kórházak esetében csak egy kórház pályázhat és ez az esetek nagy százalékában a

nagy kórház. Ezáltal a kisebb kórházak elesnek a korábban kiaknázott lehetőségektől, amely hozzásegítette őket a fejlesztésekhez (HR, eszköz stb.), fenntartáshoz, melyek az igazságosság kérdésének határait feszegetik és ezek a betegek egészségi állapotának változására, a prevenciósi lehetőségekre, a gyógyulási esélyeikre is kihatással vannak.

A magyar egészségügyi rendszer alapp problémái a szocializmus örökségéből, a rossz intézményi és ellátási struktúrából, valamint a működési anomáliákból gyökerezethetők. A jelenlegi infrastrukturális és szervezeti örökség, a beidegződött környezeti elemek hatása hatékonyság- és eredményesség-csökkenést okoznak.

A világ egészségügyi ellátórendszere egyetért abban, hogy az átalakítás elkerülhetetlen és sohasem volt ennyire sürgető. A cél eléréséhez szükséges út, mód, alternatívák azonban erősen megosztják a társadalmat, ennek ellenére az egészségügyi ágazat reformja nem várthat tovább magára. Nehezíti a lehetőségeket, szűkíti a tárházat, a gazdaság speciális területe, piaci sajátosságok, az információ aszimmetria, a politikai és extern hatások, valamint az egészségügyi lobby.

A Magyarországon működő egészségügyi ellátórendszer alapelveit és elemeit tekintve alapvetően beleillik az európai rendszerek közé, egyelőre működik, de teljesítőképességének határán van, és működése, változatlan feltételek mellett, a továbbiakban nem fenntartható.

Az országok gazdasági teherbíró képessége, az egészségügyre fordítható források szűkössége, a társadalom tagjainak életmódja, identitása meghatározhatja a kiútkeresés irányát. A széleskörű beavatkozási eszközökkel is rendelkező tulajdonosi és menedzsmentstruktúra kialakítása mellett legalább annyira szükséges az egészségügy hatékony működési feltételeinek kialakítása, a környezeti tényezők változásainak figyelembevétele, a saját bevételi források keresése, nemzetgazdasági szinten pedig az egészségügyre fordítandó kiadások optimális, lehetőleg a GDP-vel arányos fokozott növelése.

Az egészségügyi ellátórendszer átalakítása, mely elkezdődött, a jelenlegi hatékonysági mutatók mellett, nem a várt eredményt hozta. Az elsődleges szempont a kórházak integrációjakor a költséghatékonyság és transzparencia volt. Mindezen hiátusok ellenére sem történt újabb beavatkozás, mely a kitűzött célok mentén született volna meg.

Véleményem szerint a probléma gyökere az integrált kórházak szervezeti struktúrája és az abból következő hatáskörök, jogkörök, felelősségi kérdések nem tisztázottak, illetve a „kis kórházak” vezetőinek hozzáférési jogosultsága mind a transzparencia, mind a gazdasági mutatók esetében jelentéktelen. A szolgáltatások integrációja megtörtént, azonban a Semmelweis Tervben megfogalmazott intézményi autonómia nem hogy nem növekedett, szinte tökéletesen megszűnt. A költségek racionalizációja szintén nem csökkenthető abban az esetben, amikor láthatatlan a rendelkezésre álló gazdálkodási keret, mert az beolvad az „anyaintézmény” költségkeretébe.

Makroszinten az egészségügyi ellátórendszert érintő döntések, melyek a struktúrát, a szervezést és a finanszírozást határozzák meg, az állami tulajdonba vétellel Magyarországon is megtörténtek.

Mezoszinten azonban nem azok szerint a kautélák szerint születnek meg intézményi szinten a döntések, melyek az alább felsorolt országok esetében egy hatékonyan, transzparensten, közös érdekek mentén haladó ellátó rendszert biztosítanak a szolgáltatást igénybe vevők, valamint az egészségügyi színtér szereplői számára. Ideális esetben az intézményvezetők döntési hatáskörrel bírnak, 2-3 intézmény, mely egységként működik, és amelyben egy felügyelőbizottság a kórházak igazgatóival együtt hozza meg a döntéseket. Európában Észtországbán, Norvégiában, Angliában, Spanyolországban jelentkeztek igények a mezoszint megvalósítására.

Véleményem szerint az integrált egészségügyi ellátórendszerek működésének elégtelensége, a kitűzött célok meg nem valósulása mögött a mezoszinten meghatározottak meg nem valósítása áll.

Egy független vezető, aki az integrált kórházak felett prosperálna a modell szerint, mind a szolgáltatást igénybe vevők, mind az egészségügyi szolgáltatást végzők igényeit, az intézmények gazdaságossági szempontjait lojálisan lenne képes kezelni, míg az integrálódott kórházak vezetőinek jogköre azonos lenne.

A Republikon Intézet Heti Szakpolitikai Figyelője (2011/5.) „boncolja” Szócska Miklós egészségügyi államtitkártól elhangzottakat, a Semmelweis Tervben megfogalmazódott integrációs törekvéseket, a „romkórházak” eltakarítására vonatkozó nézeteit. Az integráció alapvető okaként szintén azon megállapítás olvasható, hogy az intézmények gazdasági-klinikai integrációjával **pénz takarítható meg** (közös energia- és gyógyszerbeszerzéssel).

A 2007-ben megjelent Kórház című lap (14 (3) 51-52.), a budapesti kórházak, a Szent István és a Szent László Kórház a 2007. július 1-jével bekövetkezett egyesítését taglalja.

Az alaptézis, ami miatt a kórházak egyesítése megtörtént a következők voltak:

- szakmai folyamatok gazdasági környezetének racionalizálása
- szükségtelen párhuzamok megszüntetése
- egyes területek munkaerőhiányának megszüntetése
- az orvosi ellátás színvonalának növelése
- párhuzamosan működő osztályok összevonása.

A fent meghatározott alaptézisek racionálisak, helytállóak, nem ördögtől valóak, alátámasztják az integrációs modellek létjogosultságát. Ahhoz viszont, hogy a tervben meghatározott célok valóban ne csak célok legyenek, elengedhetetlen, hogy a szervezeti struktúra megreformálása is megtörténjen rövid időn belül. Egy divizionális modell szerint működő ellátórendszer közelebb kerülhetne a célok megvalósításához: minden szereplő feladatának, jogkörének, felelősségének tisztáznák, az egyes intézmények valóban „jó gazdákká” válnának, az intézmény és a

szolgáltatást igénybevevők érdekeit, költséghatékonysági szempontokat szem előtt tartanak.

2. Kutatási kérdés

- 1.1 A jelenleg Magyarországon alkalmazott kórházi integrációs modellek valóban hatékonyak-e?
- 1.2 Kimutatható-e a kórházi integrációktól elvárt párhuzamos ellátások számának csökkenése?
- 1.3 Beszélhetünk-e transzparenciáról az integrációk kapcsán?
- 1.4 Motiválttá tehető-e a kiskórházak vezetősége egy funkcionális és transzparensabb szervezeti modellben?
- 1.5 A hatékonyság fokozható-e a szervezeti felépítés más dimenzióban történő újragondolása esetén (divizionális rendszer)?
- 1.6 Az igazságosság elve a jelenlegi vagy inkább egy divizionális rendszerben valósítható meg inkább?
- 1.7 A rendelkezésre álló erőforrások allokációja mi alapján történik meg az integrálódott intézmények között?
- 1.8 Létezik-e racionális integráció?

2. Hipotézisek

- 2.1 Jelenleg a Magyarországon alkalmazott kórházi integrációk nem hatékonyak.
- 2.2 A párhuzamos ellátások számának csökkenése nem releváns (távolság és egyéb okok miatt).
- 2.3 Jelenleg nem beszélhetünk transzparenciáról az integrálódott kiskórházak esetében, amely rontja a hatékonyságot, demotiválttá teszi a vezetőket.
- 2.4 A funkcionális integráció és a transzparencia motiválja a kiskórházak vezetőit is egy hatékonyabb működtetés elérésében.
- 2.5 A hatékonyság elérése racionálisabb egy, a jelenleg alkalmazott szervezeti felépítéstől eltérő struktúrában, mely által mindegyik kórház vezetője érdekeltté válik a „jó gazda”-szemlélet kialakításában.
- 2.6 Az igazságosság elve a betegek számára egy divizionális szervezetben inkább megvalósul, mint a jelenlegiben.
- 2.7 A szűkösen rendelkezésre álló erőforrások jelenleg nem a szükségleteknek megfelelően kerülnek allokálásra az integrálódott intézmények között.
- 2.8 Megállapítható, hogy a végrehajtott integrációk lehetnek racionálisak és irracionálisak.

3. Vizsgálati anyag és módszer

A jelenleg már rendelkezésre álló kontrolling adatok feldolgozása a 2013-2019-es évekre vonatkozóan. Kutatást szeretnék végezni a Dél-Pesti Centrumkórházban, mely az egyesített Szent István és Szent László Kórházak integrációját követően született meg, előreláthatóan racionális integrációra hozva példát, bizonyítva, hogy a távolság, mint tényező szerepet játszik az integrációk hatékonyságában.

A vizsgálat során kvalitatív és kvantitatív módszereket alkalmazok: Az adatgyűjtés strukturált formában történik kérdőívek formájában (skálák alkalmazása), kérdezőbiztos általi kitöltéssel (általam), így lehetőség nyílik szükség szerint az újraértelmezésre, kiegészítésre. A válaszlehetőségek szerint egy- és többválaszos zárt kérdéseket is felteszek, valamint nyitott kérdéseket is megfogalmazok, melyekre a válaszadók saját szavaikkal válaszolnak, ez utóbbi ugyanis informatív, nagyobb szabadságot ad a véleményalkotásban. Előnye, hogy a kérdezetteknek nem sugallnak semmilyen választ. A kérdések irányultsága szerint közvetett (indirekt) kérdéseket fogalmazok meg. A kérdőív nem csupán eldöntendő kérdéseket tartalmaz az integrációt követő tapasztalatokról. 5 pontos Likert skálán kívánom mérni az elégedettséget, melyeket a végén az SPSS segítségével, leíró statisztikai módszerrel átlagolni fogok, gyakoriságot, mediánt és módot számítok, valamint a **Likert skálák közötti kapcsolatokat vizsgálom a Khi négyzet próbával**. A keresztábrák segítségével a kérdőív válaszainak belső összefüggés-rendszerét elemzem, összehasonlítva az integráció előtti és utáni időszakot. A kapott eredményekből döntési javaslatokat készítek. Rendszerességeket és szabályszerűségeket keresek, melyek segítségével az általam meghatározott hipotéziseket képes leszek alátámasztani. A kvantitatív módszerrel, secunder kutatást, belső adatok elemzését hajtom végre, retrospektív kutatással kívánok dokumentumelemzést végezni, melynek segítségével gazdasági adatokhoz kívánok jutni (bevétel, kiadás stb...). Leíró statisztikai módszert alkalmazok az adatok feldolgozására. Az adatok tisztítása, az SPSS rendszer segítségével, **Descriptives Statistics – Frequencies** alkalmazásával fog történni. Intervallum és az arányskála mérési szintű változókat alkalmazom, medián, minimum és maximum mutatókhoz.

4. Várható eredmények

A kvalitatív és kvantitatív módszerrel végzett kutatásomtól azt várom, hogy megerősíti alábbi hipotéziseimet: Jelenleg a Magyarországon alkalmazott kórházi integrációk nem hatékonyak, a párhuzamos ellátások számának csökkenése nem releváns (távolság és egyéb okok miatt). Jelenleg nem beszélhetünk transzparenciáról az integrálódott kiskórházak esetében, amely rontja a hatékonyságot, demotiváltá teszi a vezetőket.

A funkcionális integráció és a transzparencia motiválja a kiskórházak vezetőit is egy hatékonyabb működtetés elérésben.

A hatékonyság elérése racionálisabb egy a jelenleg alkalmazott szervezeti felépítéstől eltérő struktúrában, mely által mindegyik kórház vezetője érdekeltté válik a „jó gazda” szemlélet kialakításában.

Az igazságosság elve a betegek számára egy divizionális szervezetben inkább megvalósul, mint a jelenlegiben.

A szűkösen rendelkezésre álló erőforrások jelenleg nem a szükségleteknek megfelelően kerülnek allokálásra az integrálódott intézmények között.

Megállapítható, hogy a végrehajtott integrációk lehetnek racionálisak és irracionálisak. Az ellátási struktúrában nem történt változás, a szervezeti struktúra jelentős változáson ment keresztül. Az önállóság megszűnt. A munkafolyamatok hosszabbá váltak. Az anyaggazdálkodás területén a pillanatnyi készletgazdálkodás, a keretgazdálkodás nem működik. A szervezeti struktúrában disszonancia észlelhető.

5. Következtetések

A kapott eredmények változást, változtatást sürgetnek a jelenlegi egészségügyi ellátórendszer működtetésében, vezetői struktúrájának újragondolásában, melyek pozitív hatást eredményezhetnek az intézmények hatékonyságában, a betegek magasabb minőségű ellátásában.

6. Felhasznált szakirodalom

Dobák M. – Antal Zs. (2011): *Vezetés és szervezés*. Budapest, Aula.

Egészségpolitikai Figyelő (2011/5.): A Republikon Intézet Heti Szakpolitikai Figyelője 2011. január 31-február 6. pp.2-7.

Erős D. Z. (2011): *Integrált betegellátás-de hogyan?* <http://vaol.hu/hirek/integralt-betegellatas-de-hogyan-1229883> (2014.08.10.)

GYEMSZI - Rendszerelemzési Főosztály (2012): *Integrált ellátási modellkísérlet Londonban.* <http://www.eski.hu/hol/cikkh.cgi?id=2839> (2014.08.10.)

GYEMSZI - Rendszerelemzési Főosztály (2012): *Válogatás a HealthOnLine cikkeiből.* <http://www.eski.hu/new3/kiadv/healthonline-pdf/2012/3-2012-05-08.pdf> (2014.08.10.)

GYEMSZI (2012): *Az állami kórházak irányítása: reformstratégiák és az intézményi autonómia előtérbe kerülése.* <http://www.eski.hu/new3/kutatas/healthonline-teteles.php?id=2782> (2014.08.10.)

Lóránt I. (2008): *Idegenkedtek a mátrixtól.* *Kórház* 2008. 15. 6. pp.12-14.

Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Egészségügyért Felelős Államtitkárság (2011): *Semmelweis Terv az egészségügy megmentésére - Szakmai koncepció*

Nógrádi T. E. (2011): *Ha kell, jön az állam – De a romkórházak nem kellene.* *Világ gazdaságOnline.* <http://www.vg.hu/velemeney/interju/ha-kell-jon-az-allam-de-a-romkorhazaknem-kellenek-339998> (2014.08.10.)

Radnai A. (2007): *Kettőből egy.* *Kórház* 2007. 14. 3. pp.51-52.

Radnai A. (2008): *Az egészségügy emberi erőforrásai.* *Kórház* 2008. 15. 5 pp.47-49.

Saltman, R.B. – Durán, A.– Dubois, F.W. (2011): Governing Public Hospitals: Reform strategies and the movement towards institutional autonomy. European Observatory on Health Systems and Policies, Observatory Studies Series No. 25. http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0017/154160/e95981.pdf (2014.08.24.)

Zöldi P. (2013): Számvetés. Kórház Szaklap 2013/4. <http://www.amdm.hu/2013/04/12/szamvetes/> (2014.08.28.)

III. TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

BEPILLANTÁS A 18. SZÁZADI KALOCSAI ÉRSEKI KONYHÁBA GASZTRONÓMIAI KALANDOZÁS PATACHICH ÁDÁM ÉRSEKI UDVARÁBAN INVENTÁRIUMÁNAK TÜKRÉBEN

LAKATOS Adél

(levéltáros-muzeológus, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár)

Patachich Ádám kalocsai érsek 1784-es hagyatéki leltára gazdag forrása a 18. századi főpapi udvarok főzési és étkezési kultúrájának. Az aprólékosan összeállított inventárium segítségével bepillantathatunk a kalocsai főpapi rezidencián működő érseki konyhába, cukrászatba és a kamrák rejtett világába is. Megismerhetjük a palota első emeleti díszbédülőjében álló pohárszék mives étkészleteit, porcelánjait, melyekkel a magas rangú vendégeknek rendezett fogadásokon terítettek. A hétköznapi étkezések számára jelentett egyszerűbb, meghittebb környezetet a rezidencia kisebbbédülője. Az érseki konyha tárgyainak számbavétele, épületen belüli elhelyezkedése a reneszánsz konyha főbb jellemvonásainak továbbéléséről tanúskodik. Azonban a változás jelei is tetten érhetőek már. A mélytányérok megjelenése a hagyatéki leltárban 18. századi újításról tanúskodik, amikor a főétkezés már a leves elfogyasztásával kezdődött. Ezenkívül az Újvilág hírnökei is megérkeztek Kalocsára: a kávé, a csokoládé és a tea. Patachich Ádám pesti palotájában külön kávézószobában hódoltak ennek az új szenvedélynek. Az inventáriumban szereplő konyhai eszközökhöz a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Patachich érsek korából származó, életmóddal és étkezéssel foglalkozó köteteinek korabeli receptjeit rendelhetjük hozzá, hogy teljesebb legyen a gasztronómiai kirándulás.

Kulcsszavak: gasztronómia, 18. századi konyhaművészet, főzési szokások, érseki udvar étkezési kultúrája, új italok a 18. században: tea, kávé és csokoládé

I. BEVEZETŐ

Az érseki inventáriumok a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (ld. továbbiakban Levéltár) értékes forráscsoportját jelentik. A történeti kutatások számára számos értékes adalékkal szolgálnak. Egy-egy főpapi inventárium alapja

lehet a különféle művelődés-, művészet-, mentalitás- és gazdaságtörténeti vizsgálatoknak.

Az érseki hagyatéki leltárak alkalmasak arra is, hogy segítségével bemutatathatóvá váljanak a főpapi udvar mindennapjai, életmódja és étkezés- és konyhakultúrája. Patachich Ádám inventáriumára ezért is értékes forrás a számunkra. Felhasználásával rekonstruálni lehet a nagyjából érseksége idején felépült kalocsai érseki rezidencia életét, „működését”. Jelen tanulmányunkban a kalocsai érseki udvar konyháját, a használatos eszközöket és az ennek kapcsán kirajzolódó étkezési rendet és szokásokat vizsgáljuk meg.

II. PATACHICH ÁDÁM HAGYATÉKI LELTÁRA

Zajezdai¹ Patachich² Ádám ősi horvát nemesi család, a Patachich–nemzetség tagja volt. Később családja bárói, nagybátyja, Patachich Gábor kalocsai érsek és testvérei pedig grófi rangra emelkedtek.³

Patachich Ádámra arisztokrata származása, neveltetése révén, majd bécsi és római tanulmányai, később egyházi, politikai és katonai megbízatásai során nagy hatással volt a korszakra jellemző, kifinomult, művészetek és tudományok irányában nyitott, azokat pártoló főúri magatartásforma. Ez az attitűd mutatkozott meg a nagyváradi püspöksége és a kalocsai érseksége idején emelt egyházi rezidenciák építésében és belső kialakításában is. Az előkelő életformához a korabeli nemesi udvarokra jellemző étkezési- és konyhakultúra átvétele is hozzátartozott.

Az egyházi központok kialakítása mellett Patachich Ádám mind a nagyváradi, mind a kalocsai egyházmegyében számos, jelentős egyházkormányzati változás elindítója volt. Ilyen volt pl. a nagyváradi állomáshelyén a római egyházzal unióra lépett, bizánci rítusú lakosság számára a megfelelő intézmények felállítása, valamint további hívek megnyerése az unió–ügyének. Kalocsára érkezve pedig rendezte a székesegyház javadalmazását, tíz fősre bővítette a főszékeskáptalant.⁴

Életében kalocsai érseki megbízatása az utolsó állomást jelentette. 1784. július 19-én halt meg Kalocsán.⁵ Elhunytá után megkezdődött a kalocsai érseki javadalom összeírása. Inventáriumára 1784. szeptember 25-re készült el. A következő kalocsai érsek (1787-ben lépett hivatalba Kollonich László) ez alapján vehette át használatra az érseki javadalmat.

¹ A családba a zajezdai előnevet Herkfy Katalin hozta, amikor Patachich I. Istvánnal kötött házasságot. (TÓTH 2014: 66.)

² A család nevét horvátul Patačić–nak írják. A különböző forrásokban a család nevének sokféle, írott változatával lehet találkozni. Maguk a Patachichok sem voltak következetesek vezetéknevük írásával kapcsolatban. Én a család magyar nyelvben elterjedt névváltozatát, a Patachich–ot fogom használni.

³ TÓTH 2014: 103.

⁴ KATONA 1800: II. 224. TÓTH 2014: 111–119.

⁵ TÓTH 2014: 271.

Patachich érsek hagyatéki leltárában a törzsvagyon részét képező, házi és gazdasági felszerelések összeírásával találkozhatunk, melyek az inventáriumban „*dem Fundo instructo gehörige Mobilien und Fahrnisse*”⁶ megnevezéssel szerepelnek. Életének közvetlen színterein kívül (Kalocsa, Hajós, Pest) leltárba vették az egyes érseki hivatalokban (várnagyi, pincészeti, építési, adószedő), az érseki rezidencia körül lakó alkalmazottak lakásaiban, valamint az uradalomhoz tartozó egyéb gazdasági egységekben található ingóságokat.

Jelen tanulmányunkban Patachich Ádám inventáriuma alapján az érseki étkezések és a főzés kalocsai helyszíneivel ismerkedünk meg.

IV. A KALOCSAI ÉRSEKI PALOTA A HAGYATÉKI LELTÁR TÜKRÉBEN

Patachich Ádám érsek a reprezentációs célokat is kiszolgáló kalocsai érseki lak felépítéséhez Kronovetter Lipót Antallal, az érsekuradalmi építési hivatal vezetőjével a Nagyváradról magával hozott, Franz Anton Hillebrandt-féle terveket rajzoltatta át a helyi viszonyoknak megfelelően.⁷ Az "U" alaprajzú, a hátrafelé nyúló szárnyakkal a belső udvart körül záró érseki palotából a középső tömb és a keleti szárny készült el érseksége idején. A palota reprezentatív tereinek díszítómunkálataival Patachich érsek Franz Anton Maulbertschet bízta meg.⁸

Az 1784-es hagyatéki leltár segítségével rekonstruálható a kalocsai érseki palota egyes helyiségeinek Patachich Ádám korabeli funkciója. A földszinten helyezkedtek el a különféle kiszolgáló helyiségek. A keleti szárny végében kaptak helyet a konyhai tevékenységhez köthető terek, úgymint a nagykonyha, pékség, cukrászat, mosókonyha, kamrák, konyhai személyzet szállása.⁹ Az épület középső tömbjében, a földszinten kapott helyet többek között a konyhai írnök és lakáj szobája,

⁶ "... a fundus instructushoz tartozó ingóságok és berendezések..." LAKATOS 2013: 41.

⁷ Ld. a kalocsai érseki palota építéstörténetével kapcsolatban: KATONA 1800: II. 233. o. BÉSA NY Ignác: A kalocsai régi érseki palota déli homlokzata. 1774. Batthyány-album. Kalocsa város 1772-es térképe. KFL.VIII.3.a. Kalocsa–Kastély. OSZWALD Gáspár tervrajza. 1774(?). A tervrajz felirata: "Hinter der Residenz ist der Grosse Garden so über 100 kl. Lang sich Gelauffet", "Der Hauptplan von der Erz-Bischöfl. Residenz zu Calotsa, so wie er zu der Neyen Residenz soll angelegt werden.". A tervrajz jobb alsó szélén: "Casparus Director Aedific." KFL.VIII.3.a. Kalocsa-Kastély. 2. KRONOVETTER Lipót Antal homlokzati tervrajza. Jobbra lent: "Antonius Leop. Kronovetter Aeppatus Coloc. Ord. ac Jur. Geometra et Architectus."

⁸ Maulbertsch levele Balázsovits Mihályhoz. 1783. szeptember 11. Közli: PIGLER Andor: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei. H. n., 1922. 84. o. B/45. A témára vonatkozóan ld. még: JERNYEI 2013. 94–102. Maulbertsch levele Eszterházy Károlyhoz. 1784. március 19. Közli: SZMRECSÁNYI Miklós: Eger művészetéről. Budapest, 1937. 9. GARAS Klára: Franz Anton Maulbertsch, 1724–1796. Budapest, 1960. 267., XCIX. és JERNYEI 2013. 94. A díszterem Maulbertsch-freskójának pusztulásával kapcsolatban ld.: KFL.I.1.a. Residentia. Kóber József uradalmi mérnök jelentése. 1868. december 2. KFL.I.1.a. Residentia. Spech Lajos uradalmi igazgató jelentése Haynald Lajos érseknek. 1868. december 2.

⁹ LAKATOS 2013: 41–45.

további raktárak és személyzeti szállások.¹⁰ A főpapi étkezések helyszínét az első emeleten található díszterem és a mellette lévő, kis étkező jelentették.

A díszterem melletti szoba az "*Őexcellenciája kis étkezője*" megjelöléssel szerepelt az inventáriumban. Ez a helyiség az érsek és az udvarában élő papság mindennapos étkezéseinek színhelyét jelentette. A kis étkezőben asztallapokkal bővíthető puhafa asztal állt, melyet tizenöt darab, fekete, bőr kárpitozású szék vett körül. Az ételek előkészítése a tálalásra egy keményfa asztalon történt. Mivel viszonylag nagy volt a távolság az érseki palota földszintjén, a keleti szárny végében lévő konyha és a kis étkező között, az ételek melegen tartásához használták a helyiség holicsi fajanszból készült melegítőkályháját.¹¹

Ünnepi alkalmakkor, nagyobb létszámú vendégség esetén a díszteremben terítették. Ez a corps-de-logis-ban elhelyezkedő, két emelet magasságú terem méltó környezetet jelentett a nagyobb fogadások számára. Megközelítése egyaránt történhetett a folyosóról, az érseki magánlakosztály előszobájából illetve a kis étkező irányából. Mennyezetét és műmárvány borítású oldalfalait Maulbertsch freskói díszítették.

A díszterem eredeti bútorzata nem maradt fenn. A hagyatéki leltár leírása szerint egy asztallapokkal bővíthető puhafa asztal és nádazott, párnákkal ellátott székek jelentették a berendezést. Itt állt a pohárszék is, melyben a különféle porcelán és fajansz étkészleteket, kanccsokat és poharakat tartották.¹²

V. A KALOCSAI ÉRSEKI UDVART ELLÁTÓ KONYHA

A konyha és a hozzátartozó helyiségek a korszak főúri rezidenciáihoz hasonlóan a kalocsai érseki palotában is perifériális területre kerültek. Így tudták leginkább biztosítani az épület füst- és szagmentesítését. Az érseki konyha feladata az érseki udvartartás ellátása volt, melyhez éppúgy hozzátartoztak az érsek közvetlen, rezidencián élő egyházi munkatársai, mint a palota „működtetésében” részt vevő személyzet.

Patachich Ádám hagyatéki leltára gazdag forrást jelent a főpapi udvar főzési és étkezési kultúrájára vonatkozóan. Inventáriumra részletesen, anyagfajta szerint csoportosítva vette számba (réz, sárgarézt, ón, bádoggal, vas, üveg, porcelán) a konyhán, a terítésekénél és az étkezés során használt eszközöket. Bár a Patachich-féle hagyatéki leltár alapján nem alkothatunk pontos képet a konyha vagy az étkezésre használatos helyiségek kinézetéről, a benne rejlő információk mégis sok érdekes részletet elárulnak nekünk.

¹⁰ LAKATOS 2013: 46–51.

¹¹ LAKATOS 2013: 56.

¹² LAKATOS 2013: 55–56.

V.1. A konyhai személyzet hierarchiája

Az inventárium alapján rekonstruálható az épület helyiség beosztása, mely beszédes emléke a konyhai személyzet hierarchiájának.

A keleti szárny végében, a földszinten található konyha és kamra közelében helyezkedett el a szakács, a pék, az ezüst készletek tisztántartásáért felelős „ezüst mosónő”, a konyhai írnok és a konyhai személyzet szállása.¹³

Az udvari rangsorban előkelőbb helyet elfoglaló, az inventáriumban csak József néven említett cukrász és az étkezési ceremóniákért felelős asztalnok szobája az első emeleten, a díszterem és a kisebbülő közelében volt.¹⁴ A cukrászat egyébként a corps-de-logis földszinti részén működött, az udvarmester lakásának közelében.¹⁵

V.2. A reneszánsz konyha továbbélése

A hagyatéki leltárban szereplő konyhai eszközök, ill. az inventáriumban nem szereplő, de az ilyen típusú eszközállománynál használatos, a sütés-főzés helyét jelentő különféle tűzpadkák, kandallók és kemencék a reneszánsz konyha főbb jellemvonásainak 18. század végi továbbéléséről tanúskodnak.

A főzőhelyre vonatkozó adatok hiánya arra enged következtetni, hogy ezek kőből vagy téglából készültek, nem mozdítható tűzhelyek voltak, melyek épülettartozéknak minősültek. Így nem kerültek be az eszközeleltárakba. A különféle kandallók és a kemencék boltozatos, fedett, nagyobb tűztérrel rendelkező főzőhelyek voltak. A kandallókban láncra függesztett, kampóra akasztott üstököt, nyársakat használtak. A nyársakat kézzel, illetve nyársforgató szerkezetekkel (súlyokból, rugókból és kis szélkerekekből kialakított „automata” szerkezetek) mozgatták, hogy a rajtuk lévő étel egyenletesen átsülhessen.¹⁶

A tűzpadkák általában asztal magasságú emelvények voltak, melyeken tüzet gyújtottak. A tűz fölé háromlábú vasból készült, „állványokat” állítottak, erre kerültek a nyeles fémedények. A kalocsai érseki konyhára jellemző volt a nagyszámú nyeles fémedény és serpenyő használata, negyvenöt darabot írtak össze belőlük. A parázsra különféle rostélyokat helyeztek, melyek szintén alkalmasak voltak a sütésre.¹⁷

A nyílt tűzterű főzőhelyek füstjének elvezetésére kéményeket és kürtőket építettek hozzájuk. Ezek pontos elhelyezkedését a kalocsai konyhában egyelőre nem ismerjük. A problémát azonban tökéletesen nem lehetett megoldani, ezért is volt szükséges a konyha „száműzése” az épület valamelyik szegletébe. A praktikus szempontok mellett biztonsági tényezők is a konyha marginális elhelyezkedése

¹³ LAKATOS 2013: 41-44, 51.

¹⁴ LAKATOS 2013: 57-58.

¹⁵ LAKATOS 2013: 49-51.

¹⁶ LAKATOS 2013: 43-44.

¹⁷ LAKATOS 2013: 43-44.

mellett szóltak. Tűzvész esetén, gyorsabban el tudták érni, hogy a pusztító lángok ne az épület reprezentatívabb terei felé terjedjenek tovább.

A szabad tűzhelyeken különféle nyárson sülték és raguk készültek. Ez utóbbihoz a mártásokat a tűzpadkán, nyeles fémedényekben állították össze. A mártásokat külön szószos edényekben tálalták. Jellemző volt a markáns és pikáns fűszerezés: gyömbér, szerecsendió, sáfrány, szegfűszeg és virága, bors. Az egzotikus fűszerek egészen a 18. század végéig meghatározták konyhakultúránkat. A hagyatéki leltárban több, bádognál készült fűszertartó dobozka is szerepel.¹⁸

V.3. Francia tálalási rend

A francia királyi udvarból terjedt el Európában és élt a 19. századig az a tálalási rend, mely több fajta étel egyidejű asztalra kerülését jelentette. Az étkezések több fogásból álltak. Fogásnak az egy időben feltálalt, hasonló típusú ételeket nevezték. Az egyes fogásokat a kalocsai érseki udvarban nagy, kerek vagy ovális, széles peremű, a középrészén öblösebb, ón, porcelán vagy fajansz tálakra helyezték. A tál az adott ételből a felszolgált mennyiséget jelentette. A tálakra fedők kerültek. Ezzel próbálták megőrizni, több-kevesebb sikerrel, a rajtuk lévő ételek megfelelő hőmérsékletét.

Először a leves vagy más előétel, majd a főtt ételek (húsok, metélt tészták), utána a sülték, meleg pástétomok (tésztakéregben sült, darabolt húsok) következtek. Az étkezést a különféle desszertek feltalálása zárta. Sült édes tészták (kalács, fánk, piskótafélék és torták), konfektumok (kandírozott gyümölcs), szultzok, czeltlek (egységes kinézetű, süteményszeletek) és aszalt gyümölcsök kerültek ilyenkor az asztalra.

A kalocsai érseki udvarban a levesnek a jelenlétét igazolja az inventáriumban számba vett kilencvenöt darab mélytányér. A lapos tányérok mellé tehát mindenki saját leveses tányért is kapott már ekkoriban, amely mindenképpen ennek a bevezető fogásnak az érseki udvari elterjedtségéről, kedveltségéről tanúskodik.¹⁹

A főtt tészta, a gabonaétel új formája a 17. században terjedt el hazánkban. Metélt tészta és gabonagombóc formájában egyaránt fogyasztották.²⁰ Az érseki konyhán a leltárba felvették a kifőtt tészta leöblítésére, leszűrésére szolgáló tésztaszűrőt és tésztaszaggatót is.

Az érseki udvarban kedveltek lehettek a különféle pástétomok. Összesen száztizenegy darab pástétomos sütőtállal találkozhatunk az inventáriumban. Patachich érsek korában ennek az ételtípusnak számos változatát ismerték és készítették. A pástétomok alatt ekkoriban tésztakéregben sült húsféléket értettek. Ismert volt azonban a pástétom böjti típusa is, amelyet a katolikus egyház által

¹⁸ LAKATOS 2013: 43-44.

¹⁹ LAKATOS 2013: 43-44. Ld. még a leves fogyasztásának elterjedésével kapcsolatban: BENDA 2014: 161.

²⁰ BENDA 2014: 161.

meghatározott, böjtös időszakokban is lehetett fogyasztani. Ezek alapja mindig valamilyen halfajta vagy rák volt.²¹

Az inventárium szerint külön tényekéje volt a desszertek közül a konfektumnak, azaz kandírozott gyümölcsnek ill. gyümölcshéjnak. A gyümölcsöket cukros vízben megfőzték, majd megszáritották. Ízüket különböző fűszerekkel (fahéj, szegfűszeg, gyömbér) és más ízesítőkkel (bor, ecet, citromhéj) tették még finomabbá.²² A 18. században fogyasztottak édes és sós zselés, kocsonyás állagú ételeket. Ezeket szulcoknak nevezték. A desszert-szulcok liszt felhasználása nélkül készülő édességek voltak. Ide tartoztak a különféle gyümölcssajtók is. A kocsonyásításához halhólyagot, desszert-szulc esetén a gyümölcsökben lévő pektint használták.²³ Az érseki udvar kocsonyás tényérjai holicsi fajanszból készültek. Különleges desszertnek számított a fagyalt, mely a 18. században terjedt csak el Magyarországon. A kalocsai érseki cukrászatban ilyet is készítettek, és porcelán fagyaltos poharakban tálalták fel.²⁴

A számos édes és sós, sült tészta-változat ismeretéről tanúskodik a hagyatéki leltárban található, nagy számú réz, vas ill. bádóg tortaforma. A Patachich érsek korában ismert édes, sült tészták egyáltalán nem hasonlítottak a mai ismert és közkedvelt krémes, vajjas süteményekre. A kalocsai érseki udvarban készítettek formában sült édes tésztákat, azaz a tortákat és piskótákat is. A mandulatortának külön, nevesített sütőformája volt az érseki konyhán.²⁵ A piskóta azonban nem volt azonos a mai, felvert tojáshabbal készített változattal. Inkább gyűjtőfogalomként használták. A ma ismeretes, fontosabb süteményfajták elődei mint idetartoztak.²⁶

V.4. A hármas étkezési rend

A hazai étkezési szokásokat meghatározta, hogy a középkori kettős étkezési rendről a hazai főúri udvarokban áttértek a hármas étkezés gyakorlatára. A kalocsai érseki udvarban, Patachich Ádám korában is már a hármas étkezési rend köré szerveződtek a napi feladatok.

A napot a reggelivel kezdték. Ez az első étkezés egybekapcsolódott a kávézással. A kávé mellé rendszerint kenyérfélét vagy más kiegészítőt fogyasztottak. Az ebéd a déli órákra esett. Ezt az étkezés a leves feltálalásával kezdődött. Az utolsó közösen elfogyasztott étkezés pedig a vacsora volt.

Az étkezési szokásokat és rendet jelentősen befolyásolták a katolikus egyház ma már talán túl szigorúnak tűnő böjti előírásai. A 17. században azért már némi enyhülés is mutatkozott ezen a területen. 1611-ben Forgách Ferenc esztergomi érsek

²¹ FÜREDER 2009: 88-90., LAKATOS 2013: 44., BENDA 2014: 159.

²² BENDA 2014: 126-127.

²³ FÜREDER 2009: 107-108.

²⁴ LAKATOS 2013: 49-50.

²⁵ FÜREDER 2009: 101-102., LAKATOS 2013: 43-44.

²⁶ FÜREDER 2009: 103-105., LAKATOS 2013: 43-44, 49-50.

kért és kapott felmentést hazánk számára a tejtermékek és a tojás böjti fogyasztásának tilalma alól. Ennek hatására a böjti időszakban addig használatos olajok helyett, mivel az állati eredetű zsiradék tilalmas volt ezekben az időszakokban, vaját kezdtek el használni.²⁷

V.5. A kalocsai érseki udvarban fogyasztott italok

Az érseki udvarban fogyasztott italokról szintén az inventáriumban összeírt és italtípusokhoz kapcsolódó elnevezéssel megjelölt leltári tételek alapján nyerhetünk képet. A kor kedvelt szeszes italai mellett Patachich érsek környezetében ismerték és kedvelték az Újvilág jövevényeiként érkezett kávé és csokoládét, valamint az Indiából behozott teát is.

A török hódítókkal együtt érkezett hazánkba a kávé, mely a 18. században már teljesen elfogadott itálnak számított.²⁸ A Patachich-féle hagyatéki leltárban huszonnégy porcelán kávé csészével és huszonhét kávé ill. tej kiöntésére használt kannával (Coffee und Milch Kandl közös megnevezéssel szerepelnek) találkozhatunk. Ezeket az érseki cukrászatban írták össze. Itt történt a kávé pörkölése, darálása és főzése is. Ezeknek eszközeit (kávépörkölő serpenyő, kávédaráló) is beletárolták a cukrászatban. A kávézáshoz szükséges, leltárban szereplő, nagy számú „kellék” arról tanúskodik, hogy a kalocsai érseki udvarban előszeretettel hódoltak ennek a szenvedélynek. Az inventáriumban Patachich Ádám pesti palotájának ingóságait is beletárolták. Helyiségeinek felsorolásánál az egyik szobát „Öxellenciájának kávézósobája” néven említették.²⁹

A teát és a csokoládét is ismerték az érseki udvarban. A csokoládéfogyasztás „kellékeit”, a csokoládés kupákat és kannákat szintén az érseki cukrászat számba vett eszközei között találhatjuk meg.³⁰ Viszont a teázáshoz használt kellékek szinte teljesen hiányoznak a hagyatéki leltárból. Egyedül a hajósi érseki rezidencia cukrászatában írtak össze egy darab teáskannát.³¹ Jellemzően tehát a luxuscikknek számító, előkelőségek által kedvelt kávé, csokoládé és tea készítése is a cukrász feladatai közé tartozott.

²⁷ MONTANARI 1996: 136-141., FÜREDER 2009: 19-20.

²⁸ BENDA 2013: 136-138.

²⁹ Az 1784-es hagyatéki leltárban megtalálható a pesti palota ingóságainak számbavétele is. Eszerint ez az épület kétszintes volt és kocsiszín is tartozott hozzá. Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára. A palota a Kecskeméti kapunál állt. Patachich Ádám 1778-ban vásárolta 3000 forintért. Halála után, 1785-ban udvarmestere, Schweidl József örökölte. (LAKATOS 2013: 111-114.) BFL. IV.1215. Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye. Telekkönyvek. 5. kötet. (Külvárosi telekkönyv 1734-1806). 203. fol. és BFL. IV. 1215. d. Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye, Telekátírási jegyzőkönyvek, 4. kötet (1776-1779) 30. fol. Köszönet Ternovác Bálintnak, Jancsó Évának és Nagy Jánosnak, Budapest Főváros Levéltára munkatársainak, hogy segítettek beazonosítani a palota helyét.

³⁰ LAKATOS 2013: 49-50.

³¹ LAKATOS 2013: 85.

Patachich érsek udvarában az alkoholos italok közül sört, a bort és különféle égetett szeszesitalokat fogyasztottak. Ez utóbbihoz tartozott az ürmös bor, a pálinka és rozsólis. Poharaik a bennük fogyasztott ital megnevezésével szerepeltek a leltárban, pl. rozsólisos, vermuthos pohár. A rozsólis a likőrökhöz, a vermut az ürmösborokhoz tartozott. A borok közül külön pohara volt a tokaji bornak.³²

Kedvelt volt Kalocsán a limonádé, ami egy egyszerű gyümölcsös ital volt. A cukrászatban készítették és itt is őrizték a hozzávaló limonádés poharakat. Édesítéséhez mézet használtak.

VI. ÖSSZEGZÉS

Patachich Ádám érsek elemzett hagyatéki leltára alapján megállapíthatjuk, hogy a kalocsai érseki konyha teljesen illeszkedett a korszak hazai táplálkozási kultúrájának, a nemesi udvarokra jellemző vonulatába.

A kalocsai érseki udvarban a reneszánsz konyhakultúra főbb jellemvonásainak 18. századi továbbélését láthattuk az inventáriumban számba vett eszközök tükrében. A megismert felszerelések alapján a hagyományos konyhatechnológiai folyamatok (sütés, főzés, piritás, párolás) változatlan jelenlétéről beszélhetünk. Az ételek felszolgálását pedig a középkori francia királyi udvarokban kialakult és innen elterjedt, európai gyakorlat határozta meg.

A kalocsai érseki udvar táplálkozáskultúrájának hagyományos vonásai mellett a változás jeleivel is találkozhatunk. A kettős étkezési rendről áttértek a hármas rendre. A kalocsai érseki konyha is átvette több új étel- és italtípus készítését. Erről az inventáriumban számba vett eszközök tanúskodnak.

Az ételekhez szükséges alapanyagok jelentős részének (zöldségek, gyümölcsök, húsok, tejtermékek) beszerzéséhez kitűnő háttérrel jelentett az érsekség hatalmas birtokállománya, halfajtákban gazdag vizei és hatalmas erdőségei.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL. IV.1215. Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye. Telekkönyvek. 5. kötet. (Külvárosi telekkönyv 1734-1806).

BFL. IV. 1215. d. Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye, Telekátírási jegyzőkönyvek, 4. kötet (1776-1779).

³² LAKATOS 2013: 55-56.

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL)

KFL.I.1.a. Kalocsai Érseki Hivatal. Egyházkormányzati iratok.

Residentia.

KFL.VIII.3. Gyűjtemények. Tervtár.

KFL.VIII.3.a. Kalocsa–Kastély. 1. Oszwald Gáspár tervrajza. 1774 (?).

KFL.VIII.3.a. Kalocsa–Kastély. 2. Kronovetter Lipót Antal homlokzati tervrajza.

KFL.VIII.3.a. Kalocsa–Kastély 3–4. Joseph Talherr kamarai építész két tervlapja.

Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (KFK)

Batthyány-album (Jelzet nélküli.)

Kalocsa város 1772-es térképe

Felhasznált szakirodalom

BENDA Borbála (2014): *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban.* (Archívum Comitatus Castriferrei, 6.) Szombathely.

BONCZ Ferenc (1878): *A katolikus főpapi hagyatékok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek.* Budapest.

DÓKA Klára (1995): *A kalocsai érsekség birtokai a 18–19. században.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1–2.

FÜREDER Balázs (2009): *A „Hosszú reneszánsz konyhakultúra” magyar nyelvű szakácskönyveinek bemutatása és összehasonlító elemzése.* Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, BTK.

GARAS Klára (1960): *Franz Anton Maulbertsch, 1724–1796.* Budapest.

JERNYEI KISS János (2013): *„Volt kor, midőn a’ művészek így szeszélyeskedtek”: Franz Anton Maulbertsch és a kalocsai érseki palota kifestése.* 94. IN: Gaylhoffer–Kovács Gábor – Székely Miklós (szerk.): *Als ich Can.* Tanulmányok Urbach Zsuzsa 80. születésnapjára. Budapest, 2013.

KATONA István (1800): *A Kalocsai Érseki Egyház története.* I–II. Kalocsa.

LAKATOS Adél (szerk.) (2013): *Patachich Ádám érsek 1784–es hagyatéki leltára.* A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 7., Kalocsa.

MONTANARI, Massimo (1996): *Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete.* Budapest Ford.: Kövendy Katalin.

PIGLER Andor (1922): *A pápai plébániatemplom és mennyezetképei.* H. n., 1922. 84. o. B/45.

SZMRECSÁNYI Miklós (1937): *Eger művészetéről.* Budapest.

TÓTH Tamás (2014): *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása.* Budapest–Kalocsa: METEM – Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár.

RED PEPPER; HUNGARY VS. TURKEY ANALYSIS

DR. ÖNHON Ömür

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

Turkey is the 3rd largest Red Pepper “*Capsicum Annuum L.*” producer in the world. However, ancient and traditional production methods lead to poor quality that resulted in low amount of exportation. Hungary’s success in high quality production and relatively higher exportation compared to its lesser production amount are analysed.

Keywords: Red Pepper, Capsicum Annuum L., Hungary, Turkey

1. Introduction

In today’s world, climate is rapidly changing, water resources are running out at a dangerous speed and soil is becoming less efficient for cultivation. Therefore, any country in the world should give utmost importance to her agriculture industry. Agricultural products are getting more and more valuable, even strategic for the economy either in domestic or in the foreign markets, and that includes particularly red pepper as well. Red pepper “*Capsicum Annuum L.*” or “Yearly Pepper” is a species of the plant genus *Capsicum* (chillies or peppers and capsicums or bell peppers) native to southern North America and northern South America (GRIN-ARS-USDA, 2010). It was brought to Europe by Christopher Columbus in the 15th Century. Although the species name *annuum* means “annual” (from the Latin *annus* “year”), the plant is not an annual but is frost tender (RHS, 2017).

The species encompasses a wide variety of shapes and sizes of peppers, both mild and hot. It is widely used in many traditional cuisine all over the world and generally consumed dried and grounded in flakes or powdered. This gives red pepper a big economical value and internationally wide trading opportunities.

2. Production and Export Analysis

Hungary meets the 4% of the world export market, while Turkey is only at 3%. Hungary holds around 30% of the profitable German market. Hungary’s production and processing capacity is around 15.000 tonnes/year, and more than 50% of this capacity is exported. Value contribution to the national economy is around 15 million USD. Turkey’s exportation capacity is almost similar to Hungary. However, value contribution to the national economy is around 5 million USD (Ferenc and Jozsef, 2000).

Although Turkey is the 3rd largest fresh red pepper producer in the world, she is far behind at the international trade of the processed product. (Table, 1).

Table 1. Red Pepper Production of the World. (FAO 2001)

Red Pepper Production as of 2001	
	Production Amount (Tonne)
China	7.683.127
Mexico	1.813.252
Turkey	1.390.000
Spain	936.300
Nigeria	715.000
USA	694.950
Ecuador	600.000
Indonesia	496.908
Italy	316.209
South Korea	307.000
Hungary	171.215
World Total	18.500.622

The main reason for poor quality in the production phases can be caused by aflatoxin. That toxic has harmful consequences in human health, and is produced by molds and, in general, parasitic species (especially *Aspergillus flavus* and *Asp. aflatoxins*) and secondary metabolites. Mycotoxins and hence aflatoxins occur during plant growth and even in the process of outdoor drying and storage phases of harvest season (Palmgreen and Hayes, 1987). With drought stress, aflatoxin formation increases significantly. Similarly, insect damages and their collateral fungal infections harm the plant (Hesseltine, 1976). As a result, it can be argued that ancient and traditional production methods cannot prevent the red pepper from aflatoxin. Modern methods and process standardization are needed.

3. Conclusion

Soil preparation, planting, irrigation, fertilization, culturing processes should be planned and applied based on the modern scientific methods in order to get quality crop. Planting, irrigation and harvest schedules must be carefully planned and limited drying plants/facilities should be effectively operated.

Furthermore, modern drying plants should be established in the red pepper regions. Older drying plants creating unfair competition must be checked and controlled since their quality and hygiene conditions as well as unit costs are lower.

University-Sector cooperation should be strengthened. This means that Farmers/Producers should reach the scientific information and learn the practical applications in their respective fields.

Stocking, Sales and Distribution difficulties of the producers must be solved. Professional marketing and promotion activities should be planned in the international fairs, social media, TV and in further communicational channels.

4. References

- Ferenc, M. and K. Jozsef, 2000. The Importance of Research Results for Establishing the Worldwide and Other Fungal Related Food. Journal of the Ministry of Agriculture and Regional Development, Hungarian Agricultural Research, Hungary, 4-7p.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations Statistics, 2001.
- Germplasm Resources Information Network (GRIN). Agricultural Research Service (ARS), United States Department of Agriculture (USDA). *Capsicum Annuum*. Retrieved 2010-07-29.
- Hesseltine, C. W., 1976. Conditions Leading to Mycotoxin Contamination of Foods and Feeds. In *Mycotoxins and Other Fungal Related Food Problems*. Washington. D. C., 411p.
- Palmgren, M. S. and A. W. Hayes, 1987. *Aflatoxin in Food; Mycotoxin in Food*. Academic Press Inc., London, 65-83p.
- Royal Horticultural Society. *Peppers and Chillies*. Retrieved 21 Dec 2017.

POLITICAL COOKBOOK: FOOD, POWER AND VISUAL REPRESENTATION IN HUNGARIAN POLITICS

DR. Monika Éva PÁL

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

In recent years, images showing eating politicians have become more common together with the revolutionary multiplication of images, especially in the social media. The article examines both the instrumental use of eating as a fundamentally private activity that may play a significant role in political mobilisation and image building, while also looks at the consumption of food as a useful metaphor mirroring power relations. The author argues that the political credo, the personality, the view, image of society may all play a role in what and how public figures eat or cook and how they create their own visual political cookbook.

Keywords: Food, Power, Visual Representation, Power Relations, Hungarian Politics

Moi de gauche ? Bien sûr, *je mange de la choucroute, je bois de la bière.*¹ (Jacques Chirac)
“Vasárnap húslevest kell főzni, fasírtot kell gyúrni, fel kell rakni a pörköltet főni, nem pedig népszavazásra kell menni!”² (Gyurcsány Ferenc)

Introduction

In the following paper, the author analyses the visual representation of two Hungarian politicians, Prime Minister Viktor Orbán and Former Prime Minister Ferenc Gyurcsány, the leading figure of the opposition. The instrumental use of food and cooking are discussed and how they are used as a vehicle for political image creation. It can be argued that two factors, namely, the spread of social media with the increasing emphasis on visuality as opposed to written communication and the leadership style of democracy have contributed to the pre-eminence of

¹ Jacques Chirac, Liberation interview, (17 February 1995.) “Naturally, I am left-wing, I eat choucroute and drink beer.”

² Húslevest kell főzni, fasírtot kell gyúrni – ennyi! <https://www.pecsma.hu/pecs-aktual/Gyurcsany-ferenc-nem-szeretne-ha-a-pecsiek-elmennenek-szavazni/> 2019.09.19.

food/cooking as a link between the politician and the electorate. Moreover, the author of this essay claims that projection of food and cooking represents and has to be congruent with a political style and might also be a manifestation of what the British author on nationalism, Michael Billig calls “banal nationalism.”

Food for Thought

In 2019, the famous Italian TV-chef Vittorio Castellani left RAI Uno’s cooking show after he was instructed – due to the interference by Italian right-wing populist politician, Matteo Salvini’s girlfriend – to drop foreign recipes from his show and to prefer Italian cuisine instead.³ This event may seem an innocent, personal clash but it may also be interpreted as an incident not devoid of loaded political significance since the choice of food has become a contested terrain of politics related to national feeling.

Consumption of food has been a rich source of anthropological, ethnographic and historical research. Eating as a communal activity, sharing food both as a private and public act, in private homes and in royal courts respectively, a common tradition during festive seasons, eating and drinking during carnivals, marriages, and an ecclesiastic act of sharing Jesus’s body in the form of wine and wafer all carry often symbolic meaning beyond the sheer act of consumption. These communal activities have often been intertwined with power relations, manifestations of secular or ecclesiastical hierarchies, acted as proxies for presenting affluence and power or the lack of it.

It is, however, an interesting paradox how eating, a most mundane private activity, has become a public act and remained so during centuries in the midst of changing norms and social relations. (Within the scope of this essay, a further analytical aspect of how the intake of food as socially evolved act can be done in public, while the output of food is a highly private, hidden activity, as shown in Bunuel classic films, will not be discussed.)

Likewise, in art, the genre of the standstill that depicts fruit baskets, various types of bread, meat, fish, fruits on a table, mainly during and after the Renaissance all conveyed a message of the infinity of life, of nature as reflection of the beauty and diversity of life, as objects symbolic of the totality of the living experience. One

³ Top Italian Chef Vittorio Castellani Quits Rai State TV Show <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/30/top-italian-chef-vittorio-castellani-quits-rai-state-tv-show-ready-steady-cook-after-being-told-to-drop-foreign-recipes>

example, among the many, is Jacob Jordaens' and Frans Snijders' painting entitled *The Presents of the Sea* (ca.1640-50) which catalogues with meticulous detail the living creatures of the sea along mythological creatures, thus showing a scientific approach of registering the components of the living universe, while also being a testament to the mastery, the *trouvaille* of the artists.⁴

While one can detect an interest in food in science and art, from Plato⁵ to Rubens, a more systematic scrutiny of food as an object of research related to the nation appeared in the 20th century. Food history emerged as a specialised field of science, an academic sub-discipline by the creation of the *Annales* School by French scholars. The *Annales*, established in 1929, focused attention to social history, the history on standards of living, material history, demography and *mentalité* of pre-modern times.

Quantitative studies related to material history, an analysis of famine, food crises were dominant, while a marked cultural shift occurred in the 1990s. This turned attention from quantitative research on food, on what and how much nations consumed to cultural, qualitative, identity-related approaches that tried not to overcome the former, but rather to supplement it.⁶ The emergence of national foods as a result of a consciously manufactured process of selection, a side-effect and carrier of modernisation – simple food in mass amounts, menus in for soldiers in wartime, to quote an example – has been in the limelight of studies focusing on cultural studies, history or anthropology.⁷

Eating, as one of the most mundane and banal of everyday activities, could be interpreted as a political statement, and takes on a symbolic meaning, thus transforming the political actor into a sort of icon. Food and its connection with national identity is the most obvious correlation (Hungary - goulash, Italy - macaroni) but we have to add that identity-formation, through nationalist discourse for instance, is a dynamic process of communication that can easily relate to such well-discernible objects and connotations that food offers. As Tamara Kohn has put

⁴ Rubens, Van Dyck and the Splendour of Flemish Painting, Museum of Fina Arts, 30 October 2019 – 16 February 2020

⁵ Fernando Notario: Plato's political cuisine. Commensality, food and politics in the Platonic thought A cozinha política de Platão. Comensalidade, comida e política no pensamento platónico, *Ágora, Estudos Clássicos in Debate* 17, 2015 at <http://www2.dlc.ua.pt/classicos/17/5.Politicalcuisine.pdf>

⁶ Tamara Kohn: "Stuffed Turkey and Pumpkin Pie: In, Through, and Out of American Contexts." *Cultural Studies Review* vol.19 No. 1 March 2013 <http://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/csrj/index> pp. 50–72

⁷ Quoting a few examples: Jean-Louis Flandrin and Massimo Montanari (eds) *Food: A Culinary History from Antiquity to the Present*, Columbia University Press 1999. ; Bob Ashley, Joanne Hollows, Steve Jones, Ben Taylor: *Food and Cultural Studies*. Routledge, London-New York. 2004.; George Ritzer: *The McDonaldisation of Society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, California, 2000.

it, recipes are commodities that convey meaning as much as they carry taste, and that both are important in the development of cultural meaning. “Food is a field of action,” she asserts, that tells stories, to which we can add that they may disguise political meaning as well.

The choice of food and type of cooking as the presumed expression of national belonging, an ingredient of group cohesion that may stem from an originally haphazard melange of individual choice, lead us to the terrain of the changing nature of nationalism. Nationalism that may be an elite driven political exercise is either manifested in citizen’s actions that usually belong to a ‘benign’ non-political sphere or can take on the most exclusivist form extending to chauvinism.

Food is not simply a demarcation line as a material that can or cannot be accessed and shared. It is not simply an object in itself which is devoid of cultural connotation, on the contrary. Eating a type of food often endows the consumer with moral virtue. It clearly comes into focus at the high of nationalistic mobilisation, when friend and enemy, in- and outgroups are distinct, clear-cut categories, namely, in times of war.

It is evident in war propaganda, when wasting food amounts to treason, it is seen as unpatriotic. The Russian propaganda poster depicting Wilhelm’s menu⁸ is a very direct equation of food and politics. The extreme use of morality can be seen in this Russian poster where we see the equation of Wilhelm (the Kaiser, the personification of Germany) eating breakfast, lunch and dinner in various European cities, to be defeated by the evening (Caption 1.), suggesting that eating was sinful.



Caption No.1: Wilhelm’s menu

Eating normally – the Russians were reminded in the midst of starvation – was tantamount to violence and it was dangerous, like Wilhelm, in times of war

⁸ The Ransom Centre’s digitalises collection of WWI posters:
<https://sites.utexas.edu/ransomcentermagazine/2014/03/04/posters-portray-food-as-evil/>

suggesting that the consumption of food takes away resources from winning the war. In another World War I poster that depicts vegetables as heads of politicians and soldiers, the garden of evil bears evil nations (the German enemy). Foods morph into politicians, like Franz Joseph, the Austrian Emperor and the personification of Germany, Emperor Wilhelm who emerges from the soil.



Caption No.2: The Garden of Evil



Caption No.3: European kitchen

The portrayal of nations with their national food shows a German sausage cooking up Italian macaroni, while Hungarian sausages are destroyed by a pot of Russian buckwheat. This is the most simplified and succinct form of prejudice solidified in equating a nation with its food in the World War I poster in which nations are personified by national food.⁹ Eating the right type amount of food in Britain equalled to being patriotic, while mismanagement of the household meant helping the enemy win the war. The campaigns of eating right, wartime recipe books, information posters for housewives were all part of politics for the home front that were seen as fundamental contributors to winning the war.

As a conclusion, we can say that political propaganda in times of mobilisation of national feeling could make use of food as a simple, straightforward political tool since associations with it can be presented in a quite straightforward manner and visual presentations of it are relatively unproblematic.

Wartime mobilisation can be interpreted as extreme and excessive use of group formation, inclusion and exclusion, the solidification of national feeling. We need to explain how nationalism is kept alive, through food, for instance, when there is no sign of political upheaval or imminent armed conflict, still there is a need for legitimising discourse on the nation by the government.

⁹ <https://www.rferl.org/a/russias-world-war-one-propaganda-posters/29292228.html>

Food and Banal Nationalism

Discussing national characterology, Umberto Eco in his *Prague Cemetery* draws a parallel between what nations eat and how they are valued by the protagonist. Food, in Captain Simonini's eyes, is a determinant of temperament, emotions, mental fitness, and is indicative of moral quality and the general value of a nation. It is the adherence to and consumption of the national food that makes the nation, creates its enduring character. This very direct act of connecting the nation and food was the result of an enduring, underlying stream of customs. This prejudicial view reflects a development in tastes that evolves naturally, organically, and remains unchanged and therefore can serve as a basis for firm categorisation of nations

It is the persistent character of unconscious and natural processes in the maintenance of nationalism that occupies Michael Billig's attention. Billig's term 'banal nationalism' refers to everyday representations of the nation that create a shared national identity from the waving of flags through food to sport events.¹⁰ He contrasts the generally perceived view of nationalism – that we could interpret as an often less benign macro-framework – with a routinely exercised, ordinary way of using symbols, adhering to values, accepting presumptions in our everyday life that serve as a permanent undercurrent responsible for the persistence of national feeling.

Thus, these diverse daily practices help, in a less conscious and overt way, to maintain a level of identification with the nation. As to what the components of nation building are, Jonathan Fox and Cynthia Miller differentiate between four categories as follows:

1. choosing the nation: the nation implicated in people's choice;
2. talking the nation: the discursive construction of the nation through routine talks;
3. performing the nation: a ritualised enactment of the nation through routine talks;
4. consuming the nation: expression of nationhood and belonging to the nation through daily consumption of habits (e.g. cooking).

Cooking, food festivals, the promotion of Hungarian products (for instance, Hungarian specialities, that is, "Hungaricum") and politicians' cooking of 'indigenous' food all foster an aura of common belonging, and help the

¹⁰ Michael Billig: *Banal Nationalism*. SAGE Publications Ltd, 1995. p. 208

conservation of a shared heritage all contributing to a feeling of common patriotic belonging.

However, it is not only presumed that power is embodied in this elite-driven, top-down exercise, but also that “national food” is itself a creation, an artefact that evolves through generations, exists in different varieties and may become a sometimes politicised object in identity-formation or political mobilisation. This means that there is probably not a single, “right,” national way of cooking a dish; likewise, as a nation can be “imagined” in the course of various practices, the dish in itself can be perceived as an imagined, idealised, legacy, and as part of a conscious act of homogenisation and myth-building.

Therefore, in what follows, with a reference to the elusiveness of the concept of the nation and food, the latter as a national symbol, the visual process of how these two concepts may create a symbiotic discursive frame, in which certain practices are preferred are analysed.

A vivid example of a political statement related to food (poppyseed) and identity happened before Hungary’s 2004 accession to the European Union. Eurosceptic voices claimed that EU membership meant the ban on poppyseed, which is an ingredient widely used in Hungarian cooking. The PM, Péter Medgyessy, organised a festival with a gigantic poppy sponge showing the compatibility of the support for EU membership and Hungarian poppy, demonstrating that European and Hungarian identity can peacefully coexist.¹¹ Such demonstrative acts are not very common, but an American example from the near past can be cited: President Trump who reminded Americans how important national food (that is hamburger) was when he hosted a reception for a national team in the White House serving the national dish. The contrast between the elegant and high-brow venue and of the low-cost, simple food could not have been greater, but the plates full of the culinary symbol of the nation was congruent with the intentionally-fostered ‘one of the people,’ populist image of the President.¹²

¹¹ Szárazföldi vízi mozi és gigantikus mákos guba a népszavazás után. *Hírközpont*, 8 April, 2003. <https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/20030408.html>

¹² Rebecca Jennings: The controversy around Trump’s fast-food football feast, explained, 30 January, 2019 at <https://www.vox.com/the-goods/2019/1/15/18183617/trump-clemson-mcdonalds-burger-king-wendys-dominos>



Caption 4: Trump and hamburgers in the White House

Food, Leadership and Social Media

The history of food and food-politics are well-researched areas of academic interest with uncontested legitimacy, but when it comes to discussing food and personal political choice one is treading on thin ice. It could be argued that taste is accidental, and therefore is unrelated to political values or personality, let alone national character. It is certainly true that on a personal level what we eat does not relate directly, at all, to political attachment but when politicians eat or act publicly, especially in the social media, the images are a result of selection and, in the end, of deliberate action which cannot be hollow, neutral or insignificant. Rephrasing the adage of ‘we are what we eat,’ it can be said that politicians are what they show, meaning that some – political - message to the given gastronomic content can be attributed.

In moving forward with an analysis of the individual politician and his mobilisation efforts, it can be argued that the issue is all the more relevant since political science has been preoccupied with the emergence of leader or leadership democracy, and the presidentialisation of parliamentary political systems. The notion of Weber’s ‘charismatic leader’ is a description of the personification of politics, and leadership democracy stresses not only the pre-eminence of the PM in the institutional balance, but also the increasing importance in the personality and leadership style of the prime minister.¹³ The increasing dominance of the prime minister in recent decades is reflected in the mediatisation of the leader, which gains prominence in the increasing presence in the social media.

In our age of surging populism, a common feature of populist politicians’ claim – regardless of their ideological leanings or the lack of it - is an anti-establishment stand that presents their adversaries as aloof from and unresponsive to electoral demands. In contrast, they often portray themselves and boasts with a “one-

¹³ Thomas Poguntke-Paul Webb: *The Presidentialisation of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford Scholarship Online, 2005.

of us” mentality in which the populist politician connects with and listens to the electorate. Consequently, this anti-elitist attitude, the allusion to direct legitimacy or the popular vote are oft-cited elements in political analysis and the translation of this image into everyday practices such as cooking seems a natural and obvious choice.

The social media, a kind of modern café house to borrow Habermas’ term, may seem to be an ample tool to transmit such a ‘man-of the people’ message by offering an arena for the politician to engage with and connect to the electorate directly, as well as to channel the population’s views into the political arena. However, current studies show, at least in terms of efficiency, that a negligible 0.1% of all Facebook sites are political sites, while news and media are only 3% of all users.¹⁴ Even though Facebook is a peripheral territory for getting into touch with the public, social media has still been seen as a means of direct communication that may reach a politically passive or apolitical voters, a tool that links politicians with voters without a mediator media. Moreover, in the age of infotainment, sending an entertaining message of the cook-politician makes him/her more marketable and user friendly.

While the electorate is attracted to the strong leader, it also wants to see the human face of the politician and cooking fits easily into such a description. The plebeian image is part and parcel of the PMs anti-elitist stance, through which he appeals to the people and emphasises that he speaks the language of and speaks up for the people, ultimately, the nation. This ‘profane illusion’ is contrary to the traditionally ‘sacred,’ iconic manifestation of the politician, the chosen one who is above the people and only appears in an official capacity. Today’s populism, as it is quite manifest in social media imagery, offers an amalgam of the official/public and informal/private spaces.

In our specific case, cooking means the removal of the ‘official’ image of the politician, the blurring of the private and public spheres. Moreover, making the easily accessible representation of the leader leads to the seemingly innocent depoliticisation of the message. In this manner, even congratulating the protagonist of the picture in the comment section for cooking national food, and keeping national customs, becomes a moral statement, a value-choice and a symbolic appearance of “banal nationalism.” The veil falls: the depoliticised packaging just obscured the hidden agenda of political advertising.

As to the composition of the photos, pictures are abound with the politicians seemingly unaware of that they are filmed, shot, not facing the camera, and visible

¹⁴ W. Hindman 2008. Quoted by Rasmus Kleis Nielsen-Cristian Vaccari “Do People Like Politicians on Facebook?” *International Journal of Communication* (7) 2013.pp. 2338.

from the side. This photo composition may lead the audience believe that they peek into the politician's private life, and are let into a sphere hidden from the outsider. The arrangement may urge the viewer to presume a privileged position as he or she is allowed to cross the boundary between the public and private sides of the protagonist. In a way, the politician stands "naked" bereft of the paraphernalia of power, demystified and dehumanised.

The medialisisation of politics attracted the strengthening of the visual as opposed to verblativity. Image, pre-planned and given in doses determined by spindoctors is given a feeling of spontaneity even though it is set. This mimesis, a play with a doctored reality, is the hiding of real reality, its political cosmetics planned for easy digestion. The act of cooking, the preparation of the recipe, is the practical example of mimesis as it is the multiplication of an imagined or culturally-defined ideal typical recipe. Probably, it is not a far-fetched association to state that the politician's (re)creation of traditional recipes can be seen an act of redefining what is acceptable for the nation, and a way of redrawing the boundaries. By copying the food at home, the viewer becomes a chain in a link, let into a community, which is based on following the politician's site, and his style of cooking.

Cooking Style and Political Meaning

Orbán is cooking traditional food, is a safe hand, and does not venture to uncharted lands. He appeals to a presumed common taste and tradition of cooking, for instance preparing ham during Easter. Gyurcsány is more of a risk-taker, ventures into international cuisine, and is more experimental and creative.

His supply-side politics offer is of an opposition politician: he presents a different world, a 21st century twist on traditional food and, at the same time, offers his own, private style of cooking and politics. Gyurcsány's comments, which are very active invitations for consultation asking for feedback, seem to show a genuine desire to liaise with the electorate.

In Orbán's case, this effort is non-existent. His presence in itself is a statement. In terms of intimacy, it is clear that Orbán's kitchen is not his main arena, his presence is exceptional, while Gyurcsány is more of a frequent visitor of his kitchen and a more professional chef. Seemingly, cooking is a hobby¹⁵ for Gyurcsány that was used as a political stunt, while for Orbán, the private side is more artificially used.

¹⁵ Gyurcsány Ferenc: Gyurcsány a konyhában. Budapest, Novotrade, 2013.

Political representation does not only reflect the value system the politician adheres to, but, at the same time, creates something new, even a politically directed/motivated meaning. A choice of food, therefore, is a choice for the community (electorate, nation) a presentation of something to be copied in order to be allowed to gain membership of the community. Sharing of a culinary taste, a highly individual trait is objectified and politicised this way. The politician-leader is literally becoming a leader to be followed and copied: food instead of a political programme becomes the lowest common denominator.

The politician becomes a link in a historical chain, who passes on the tradition and contributes to the survival of the Hungarians' legacy, an unchanged, atemporal and mundane entity. It is the "act" of making the food that leads to the act of forming the community, as if Walter Benjamin's "angel of history," with one part in the past, the other in the present, flying in.

Cooking as a collective activity is prominent in the case of both politicians. However, the people who accompany the chef differ. When the PM is not alone, he is surrounded by an assemblage of unknown people, a man in the street, an accidental, momentary hero in the picture, which allows the onlooker to identify him/herself with the person besides the leader.

Quite unlike the Prime Minister, Gyurcsány, if not by himself, he invites his political friends, supporters into his kitchen and this way they already form a bond, a team, which is clearly an effort to show the wide range of notable supporters he has. This echoes the act of commensality, the age long, primordial custom of sharing food, and thus forming a bond, and creating a community by offering meal. Moreover, Gyurcsány elevates his position by associating himself with famous people from all walks of life, while Orbán does not need this extra support.

Orbán does not tell how to cook: he acts alone and allows the onlookers to follow him. In this exercise, he is virtually alone, and his communication is one-sided. It is his quasi-consultation that is most striking. The followers comment, but he does not reflect to those interventions. He is not interested in arguments, debate, personal preferences. His intentionally non-divisive message cannot be questioned, he is above division, as he is interested in integration as the head of the government.





Caption 5: Orbán and Gyurcsány in the kitchen

Food and not the cooking itself are pivotal themes in Orbán's photos, which carry a message and show the acceptable way of eating, and the national habit. As opposed to him, for Gyurcsány, food is almost an excuse for acting, being visible. It is the act of cooking, the process, the quasi-communal activity that is important, not the outcome.

In addition, it is not the singular and chosen food that is important, rather the variability, multiplicity of recipes. Gyurcsány, who has even written a whole cookbook, chooses to encourage feedback and actively compels his followers to communicate with him. Quite visibly, he is a team player, his communication is an invitation rather than leadership. His "own way" of cooking matches the political need for differentiation, carving up an individual, personal space and distinct style.

Cooking some traditional food is connected to the recalling of, referring to the past, a collective memory. Evoking the recipes of Hungarian cuisine, reproducing something existing is a tribute, a celebration of historical continuity. It is worth referring Walter Benjamin's seminal work on "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction," in which he asserts that reproduction takes away the aura of the object. What is seen is just the opposite: cooking is endowed with an 'aura' in the sense that it becomes a link between the politician and the viewer; food becomes a transmitter of a more abstract meaning and becomes instrumental in connecting the leader and the viewer, the present and the past.

As a conclusion, it cannot be asserted that food creates national belonging in our example and on the basis of our observation of the Facebook profiles of two Hungarian politicians; but rather, food acts as an intermediary, or a trigger in keeping alive existing national feelings, be them as diverse as the followers of the politicians. Food may be a "reminder," an impulse that could spill over to the acceptance of less ordinary and politically more direct messages. Food as an "innocent," seemingly non-political content that triggers no hard counter-reaction, is more of a unifier than a source of division, and conditions the viewer by

repetition to absorb other, more direct messages later by creating familiarity, intimacy with the politician-cook.

Summary of Orbán and Gyurcsány's Cooking Style

COOKING	ORBÁN	GYURCSÁNY
Cuisine	Hungarian, well-known food, safe hand Clearly defined "menu" demand politics (national food, appeal to a common taste)	International, well-know and less well-known food, experimenting Open-ended "menu" of supply-type politics
Role of cook	Model, leadership Often solitary	Guiding Often team-work
Communication	Covert, passive, minimal communication Voyeurism	Overt, active, communicates cooking (cookbook in social media and in print) Gesture of invitation
Scale of Intimacy (Formal/Informal)	Little (open air)	Much (own kitchen)
Type of cooking	More physical and macho Traditional	Less physical, less macho Modern
Feeling transmitted	Cooking as creation of food, "work"	Cooking as source of joy, positive feeling

10

Bibliography

- Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1983
- Ashley, Bob - Joanne Hollows - Steve Jones- Ben Taylor: *Food and Cultural Studies*. Routledge, London-New York. 2004.
- Benjamin, Walter: A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában http://aura.c3.hu/walter_benjamin.html
- Billig, Michael: *Banal Nationalism*. SAGE Publications Ltd, 1995.
- Braudel, Fernand: *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century, Vol. I: The Structure of Everyday Life*. University of California Press, 1992.
- Chirac, Jacques: Liberation interview, 17 February 1995.) "Naturally, I am left-wing, I eat choucroute and drink beer."
- Flandrin, Jean-Louis- Massimo Montanari (eds) *Food: A Culinary History from Antiquity to the Present*, Columbia University Press 1999.
- Gyurcsány Ferenc: *Gyurcsány a konyhában*. Budapest, Novotrade, 2013.
- Hindman, Michael The Myth of Digital Democracy Quoted by Rasmus Kleis Nielsen-Cristian Vaccari "Do People Like Politicians on Facebook?" *International Journal of Communication* (7) 2013.pp. .2338.
- Húslevest kell főzni, fasírtot kell gyúrni – ennyi! <https://www.pecsma.hu/pecs-aktual/Gyurcsany-ferenc-nem-szeretne-ha-a-pecsiek-elmennenek-szavazni/> 2019.09.19.
- Jennings, Rebecca: The controversy around Trump's fast-food football feast, explained, 30 January, 2019 at <https://www.vox.com/the-goods/2019/1/15/18183617/trump-clemson-mcdonalds-burger-king-wendys-dominos>

- Kohn, Tamara: "Stuffed Turkey and Pumpkin Pie: In, Through, and Out of American Contexts." *Cultural Studies Review* vol.19 No. 1 March 2013
<http://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/csrj/index> pp. 50–72
- Laurain, Antoine : *Az elnök kalapja (Le chapeau de Mitterrand)* Budapest, Park, 2017.
- Leitch, Alison: "Slow Food and the Politics of Pork Fat: Italian Food and European Identity," *Ethnos* 68:4 (2003), 437-462.
- Manring, Maurice M.: "Aunt Jemima Explained: The Old South, the Absent Mistress, and the Slave in a Box," *Southern Cultures* 2:1 (1995), 19-44. Wednesday, March 1, 2017 – Migrant Cuisines
- Modak, Sebastien: Why Anthony Bourdain Thinks Food Is Political at <https://www.cntraveler.com/story/why-anthony-bourdain-thinks-food-is-political> February 8, 2017
- Notario, Fernando: Plato's political cuisine. Commensality, food and politics in the Platonic thought *A cozinha política de Platão. Comensalidade, comida e política no pensamento platónico, Ágora, Estudos Clássicos in Debate* 17 , 2015 at <http://www2.dlc.ua.pt/classicos/17/5.Politicalcuisine.pdf>
- Poguntke, Thomas- Paul Webb: *The Presidentialisation of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies.* Oxford Scholarship Online, 2005.
- Poppendieck, Janet: "Food Fights: A Brief History," in *Free for All: Fixing School Food in America* Berkeley: University of California Press, 2010), 46-83.
- Ransom Center Magazine: <https://sites.utexas.edu/ransomcentermagazine/2014/03/04/posters-portray-food-as-evil/> and ¹ <https://www.rferl.org/a/russias-world-war-one-propaganda-posters/29292228.html>
- Ritzer, George: *The McDonaldization of Society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, California, 2000.
- Rubens, Van Dyck and the Splendour of Flemish Painting Exhibition, Museum of Fine Arts, 30 October 2019 – 16 February 2020
- Szárzaföldi vízi mozi és gigantikus mákos guba a népszavazás után. *Hírközpont*, 8 April, 2003. <https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/20030408.html>
- Top Italian Chef Vittorio Castellani Quits Rai State TV Show <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/30/top-italian-chef-vittorio-castellani-quits-rai-state-tv-show-ready-steady-cook-after-being-told-to-drop-foreign-recipes>
- Watts, Sydney: Food and the Annales School. *The Oxford Handbook of Food History* (Ed. Jeffrey M. Pilcher), 2012. Online Publication Date: Nov 2012.

A BESTEPE-FORDULAT – A TÖRÖK ELNÖKI RENDSZER BEVEZETÉSÉNEK KRITIKÁJA

DR. YILMAZ Mehmet

(főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola)

1. Bevezetés

Az elmúlt három évben jelentős mértékben átalakult a Török Köztársaság politikai rendszere, és ezzel együtt az ország társadalmi életének keretrendszere és az azt kitöltő politikai valóság. A 2017. április 16-án megrendezett népszavazáson egy nagyon szerény többség, a véleményt nyilvánítók mintegy 51,4%-a döntött úgy, hogy támogatásáról biztosítja azt a 18 alkotmánymódosító javaslatot, mellyel az 1982-es alaptörvényben addig meghatározott parlamentáris rendszert 2018-tól felváltja az elnöki típusú berendezkedés. A voksolás jól jelezte, hogy a török nemzet erősen megosztott a kérdésben, a 2019-ben készült közvélemény-kutatások pedig már határozottan azt mutatják, hogy a polgárok többsége, egész pontosan 58,6%-a azon a kifejezett véleményen van, hogy szerencsésebb lenne visszatérni a régi rendszerhez, míg csupán 39,4% gondolta úgy, hogy az elnöki rendszerre való áttérés jót tett Törökországnak. (Mepa News, 2019) A növekvő elégedetlenség könnyen szétfeszítheti a még kiépülőben lévő keretrendszert, és ez akár Törökország destabilizációjához is vezethet.

Jelen cikk célja feltárni – a szakirodalom segítségével – egyrészt azt, mi tette szükségsszerűvé a gyökeres politikai reformot, másrészt pedig azt, hogy ez a változás miért hozott felemás eredményeket, és azt miért utasítja el ilyen nagy arányban a török nép. Kvalitatív vizsgálatunk során kritikus megközelítésre azért van szükség, mert az Igazságosság és Fejlődés Pártja (Adalet ve Kalkinma Partisi, AKP) közel 20 éves kormányzása alatt – bár eleinte a demokratikus intézményrendszer megszilárdulása és fejlődése látszott reális alternatívának – egy komolyan centralizált politikai erőtér épült ki, mely egyre kevésbé respektálja a nyugati értelemben vett értékeket és megközelítési módokat. A Gezi parki események (Yilmaz, 2019) és a menekültválság kipattanása óta pedig a török politikai rendszer markáns ultrakonzervatív módosuláson ment át, ami egy hibrid rezsim kiépülésének veszélyével fenyeget.

Bestepe, a török főváros, Ankara egyik külső kerülete, ahol több más jelentős közintézmény mellett a Török Köztársaság elnökének modern és grandiózus rezidenciája is található. Bestepe nemcsak egy nagyszabású urbanisztikai projekt, hanem azt is jól szimbolizálja, miképpen távolodott el a néptől a török politikai elit, mikor az elnök kiköltözött a város központjában fekvő, sokkal szerényebb Cankaya villából a város szélén frissen létesített épületegyüttesbe, melyre ennek ellenére

manapság sokszor a „Nemzet palotájaként” hivatkozik a török kormányoldalhoz közel álló nyilvánosság. A Bestepe városrészben helyet kapó hatalmas komplexum szimbólum tehát, a parlamentáris demokráciából az elnöki szisztémába való átlépés jelképe.

2. A Török Köztársaság történetének korszakolása

A mai Török Köztársaságot 1923-ban Musztafa Kemal Atatürk hozta létre, és ő is irányította 1937-ben bekövetkezett haláláig. Ebben az időben a kezdeti plurális demokráciát egyszemélyi, elnöki rendszerű vezetés váltotta fel, amely az államalapító távozása után is fennmaradt még egy évtizedig. A II. világháború utáni időkben a világpolitikai helyzet változása, a kétpólusú világrend kiépülése arra kényszerítette a török politikai elitet, hogy 1946-ban engedélyezzék a többpártrendszerrel, 1950-ben pedig megrendezzék az első szabad és demokratikus választásokat, mellyel kezdetét vette a parlamentáris demokrácia megszilárdulása. A Török Köztársaság történetét a fenti okok miatt két korszakra szokás bontani: az egypártrendszerű és a többpártrendszerű berendezkedés periódusaira.

A parlamentáris rendszer kiépülését többször megakasztotta a katonai puccsok láncolata, hiszen az Atatürk reformok letéteményesének tekintett Török Fegyveres Erők (TSK) minden olyan helyzetben színre léptek, melyben úgy gondolták, hogy a jobboldali pártok veszélyeztetik az állam világi berendezkedését. A demokratizálódás kezdetén, 1960-ban és később, 1980-ban a TSK rendszerszinten is beavatkozott a politikai folyamatokba. Az utóbbi eset során került megfogalmazásra a ma is hatályos, ám számtalanszor módosított alkotmány. 1971-ben és 1997-ben pedig a katonák az akkori kormányok lemondását tudták elérni. Ezen esetek közül a második, az 1997-es ún. posztmodern puccs során a mai elnök, Recep Tayyip Erdogan tanítómesterét, a mérsékelt iszlamistaként emlegetett Milli Görüs ideológiájának megalkotóját, Necmettin Erbakant mozdították el a kormányfői székből.

A jelen cikkben is tárgyalt elnöki rendszerre való átmenetre azonban nem ezek a történelmi katonai puccsok voltak a legnagyobb hatással, hanem a 2016-os sikertelen próbálkozás, mely során a lázadó tisztek által vezényelt egységek szemétszállító járművekkel eltorlaszolták a Bestepe palota felé vezető utakat, majd harci repülőgépekkel és helikopterekkel bombázták mind az épületeket, mind az azok előtt gyülekező civil tüntetőket. A támadásnak tucatnyi halálos áldozata volt a polgári személyek körében. A török kormány az emigráns hitszónokot, Fetullah Gülent, és a feltételezhetően körülötte csoportosuló militáns terrorszervezetet, a FETÖ-t okolta mindezért (Yılmaz, 2019); a puccsot magát pedig referenciaként használta fel arra, hogy megindokolja, miért is van szükség a politikai rendszer átalakítására.

3. A török társadalmi berendezkedés válságjelenségei

A török társadalom és a politikai élet összes problémájáért nem lehet kizárólag a Török Fegyveres Erőket felelőssé tenni, ahhoz a politikai elit nemtörődömsége és számos rendszerszintű probléma is hozzájárult. Talán a legfontosabb gond a stabilitás részleges hiánya volt, amihez hozzájárultak a választási rendszer hiányosságai és a pártrendszer végletes megosztottsága. Az 1990-es évek folyton változó koalíciós kormányai és azok sorozatos kudarcai megmutatták, hogy a sok pártból és számos kisméretű frakcióból álló parlamentben folyamatosak voltak a leküzdhetetlen és parttalan politikai viták. (Yaman, 2014:96) Az 1990-es évek végére, de leginkább az 1997-es posztmodern puccs után egyértelművé vált, hogy a voksolások lebonyolítása gyökeres reformra szorul annak érdekében, hogy egy teljes ciklusra biztosítható legyen a kormányzó többség.

A politikai válságot óhatatlanul egy mély gazdasági krízis is követte, amin csak rontott a katasztrofális 1999-es nyugat-törökországi földrengés. (Yaman, 2014:96) Vállalkozások milliói mentek csődbe, elszabadult az infláció és a munkanélküliség. Az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején követett rendkívül szigorú, megszorításokra épülő neoliberális gazdaságpolitika pedig ugyan részben stabilizálta az államháztartást, de jelentősen rontotta az átlagemberek életkörülményeit. Az egyre inkább elszegényedő török átlagemberek nemcsak azt várták el a politikai elittől, hogy az javítson életkörülményeiken, hanem kiemelten fontosnak tartották a jogbiztonságot, valamint a pénzügyi és gazdasági rendszer rendbetételét is. A polgárosodás útjára lépett rurális anatóliai tömegek részéről egyre gyakrabban fogalmazódott meg az erős központi hatalom iránti igény. Erős parlamentet és erős kormányt akartak, ám az elnöki rendszerre való áttérés gondolata ekkor még fel sem merült.

Az erős kormány, a stabil kormányzás iránti igény ekkor még nem hozta magával azt a követelést, hogy Törökországot irányítsa egy erős vezető, egy erős elnök. Megfigyelhető ugyanis, és ezzel a törökök is tisztában voltak, hogy a hatalom egy kézben való összpontosulása a demokratikus hagyományokkal nem rendelkező országokban azzal a veszéllyel jár, hogy ez a személy könnyen diktátorrá válik. (Yaman, 2014:96) Mivel Törökországnak az 1940-es évekre visszamenő többpárti demokratikus hagyományai vannak, fel sem merült, hogy ezekkel a változásokkal akár autoriterebbé is válhat a rezsim. A mai török emberek úgy nőttek fel, úgy szocializálódtak, hogy különböző pártok, ideológiák és szekértáborok alkotják a társadalom minden szintjét, a pártok aktívak az egyetemeken, a munkahelyeken, milliós nagygyűléseket és színes kampányeseményeket tartanak. Mindez szerves része a török hétköznapi életnek. Ezek a tradíciók elégségesnek tűntek ahhoz, hogy gátat szabjanak annak, hogy bárki is visszaélhessen a hatalom centralizációjával.

4. Az elnöki köztársaságra való áttérés ötlete, főbb előzményei

A parlamentáris demokráciát folyton megakasztó államcsínyek és a demokratikus időszakokban, főleg az 1990-es években tapasztalható társadalmi, politikai és gazdasági válságjelenségek a politikai jobboldalon többeket arra sarkalltak, hogy radikális és rendszerszintű reformokat javasoljanak.

Az elnöki köztársaságra való áttérés gondolata már a többpárti berendezkedés bevezetése után nem sokkal, az első katonai puccsot követően megfogalmazódott. Az első komolyan vehető török politikus, aki felvetette az ötletet, a nacionalisták egyik vezetője, Alparslan Türkeş volt. Türkeş azzal érvelt, hogy a török nemzetnek olyan teljes mértékig hazai és nemzeti alapelveken nyugvó kormányzati struktúrára van szüksége, mely figyelembe veszi az ország hagyományait, hiszen – véli Türkeş – minden népet a saját értékrendjéhez leginkább igazodó módon lehet a legoptimálisabban kormányozni. (Colak-Uzun, 2017:205)

Az erős politikai felépítmény hívei között tartható számon Süleyman Demirel is, akit a TSK fegyveresei kétszer is elmozdítottak a kormányfői posztról, ugyanakkor nem akadályozták meg abban, hogy 1993 és 2000 között köztársasági elnökként vezethesse Törökországot. Tekintettel arra, hogy Demirel a katonaság az 1971-es és az 1980-as államcsíny során is meggátolta politikai irányvonalának végigvitelében, az erős központi és civil hatalom mellett tette le voksát. Demirel meg volt győződve arról, hogy a hatalmi ágak teljes szétválasztása az állam meggyengüléséhez vezet, aminek pedig első számú következménye az, hogy a hadsereg beavatkozhat a demokratikus döntéshozatali mechanizmusokba. (Colak-Uzun, 2017:206) Magyarán Demirel a polgári demokrácia védelmében szállt síkra az elnöki rendszerű köztársaság ideálja mellett.

Az 1989-ben történt elnökké választása után Turgut Özal is kiállt az elnöki rendszer gondolata mellett. Özal jól látta, hogy a török politikai rendszer egyre jobban polarizálódik, és ez a folyamat csak fel fog erősödni az 1990-es években. Özal jó jósnak bizonyult, hiszen 1993-as halála után valóban egyre inkább szétesett a kormányzati és pártrendszer, és egyre inkább eltávolodtak az Atatürki ideáltól, ami a már említett 1997-es posztmodern puccshoz vezetett. Özal a nyilvánvaló politikai okok mellett azonban más, figyelemreméltó megállapításokat is tett. A demokratikusan választott elnök szerint az egyre inkább felgyorsuló technikai fejlődés korában és a fokozódó nemzetközi feszültségek közepette (itt leginkább az első Öböl-háborúra gondolt) Törökország nem engedheti meg magának, hogy túl lassú legyen a döntéshozatali mechanizmus, azaz egy sor helyzetben nemzeti érdek az, hogy minél kisebb legyen az állam reakcióidője. (Kaya, 2017:28)

A politikai jobboldal után idővel a tudományos élet is vitatni kezdte az elnöki rendszerre való áttérés lehetőségét. Az első tudományos szemináriumra a témában 1980-ban került sor a „Tercüman” című folyóirat szervezésében. Ez a vita azért volt jelentős, mert az adott évben történt katonai államcsínyt követően alkotmányozó időszak kezdődött, és felmerült a hadsereg szakértőiben is, hogy egy teljesen elnöki vagy egy erős köztársasági elnökkel bíró parlamentáris rendszert kellene bevezetni.

Végül az 1982-es alkotmány elfogadásakor ezeket a nézeteket figyelmen kívül hagyták. (Kaymal, 2017:159)

Míg a török tudományos elit végül elfogadta, hogy az államfő csupán ceremoniális szerepkört tölt be, a politikusok egyes köreiből megmaradt a szisztéma iránti támogatottság. Türkes, Demirel és Özal több különböző politikai és ideológiai szempontból is Recep Tayyip Erdogan szellemi elődeinek tekinthetők, ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni azt a tényt sem, hogy az AKP közel két évtizedes kormányzása alatt is történtek olyan események, melyek kedveztek azoknak a politikusoknak, akik az elnöki rendszer bevezetéséért kampányoltak.

Az AKP a 2000-es évek közepére elérkezettnek látta az időt arra, hogy a kormányzati felelősség mellett megszerezze a köztársasági elnöki posztot is. Recep Tayyip Erdogan kormányfő egyik bizalmasát, a mai elnöki rendszer egyik legfőbb kritikáját, Abdullah Gülöt jelölte közjogi méltóságnak, ám Gül a török nemzetgyűlésben, a 2007. április 27-én tartott voksoláson tízzel kevesebb támogató szavazatot szerzett, mint amennyi szükséges lett volna a megválasztásához. Mivel a hatályos törvények alapján 367 vokssal lehetett valakiből államfő, ezt a mély politikai válságot szokás 367-es krízisnek is nevezni. Ugyanakkor Gül megválasztása érdekében a kormánypárt érdekes taktikával állt elő, és a folyamatba két kisebb, jobboldali pártot is bevont. A Haza Párt (ANAP) és az Igaz Út Párt (DYP) képviselői nem jelentek meg a szavazás első fordulóján, ezzel az érvénytelennek minősült, és lehetőség nyílt egy második, valamint egy harmadik forduló megtartására is, ami során Gülöt 357 szavazattal köztársasági elnökké választották. Az ellenzék az alkotmánybírósághoz fordult, a TSK pedig egy internetes közleményben ítélte el a történeteket, de a kormányt nem mozdította el a helyéről. Mivel végül nem sikerült elnököt választani, az AKP úgy döntött, hogy előrehozott választásokat tart, melyen ugyan csak 341 képviselői helyet szerzett meg, de a megalakuló új nemzetgyűlésbe bejutó nacionalista képviselők meglepetésre úgy határoztak, hogy bárkit is jelöl az AKP, ők azt a személyt támogatják, így elhárult az akadály Abdullah Gül megválasztása és kinevezése előtt. (Yeni Safak, 2007)

Az elnöki rendszer felé való elmozdulás legelső egyértelmű jele az volt, amikor a 2007. október 21-én megrendezett referendum során a török szavazók úgy döntöttek, hogy a köztársasági elnököt a népnek kell választania. (Turan, 2018:44) Bár ez a népszavazás még nem érintette az elnöki jogkörök kérdését, szimbolikus első lépésnek tekinthető egy elnöki rendszerű köztársaság kiépítése felé. A politikai rendszer tényleges átalakítására az első erőfeszítéseket a kormányzó Igazságosság és Fejlődés Pártja akkor teszi meg, amikor 2012-ben a Nagy Török Nemzetgyűlés (TBMM) és annak szakszervezetek elé terjeszti azt a határozati javaslatot, amely szerint ki kell dolgozni az átmenet jogi kereteit és forogatókönyvét. Az AKP politikai sikerének tekinthető, hogy a javaslat mellé fel tudta sorakoztatni saját politikusain túl az addig ellenzékinek mondható Nacionalista Akciópárt (MHP) vezetőségének és tagságának egy számottevő részét. (Turan, 2018:45) A török jobboldal ekkor úgy érezhette, hogy politikai kompromisszumot kötött, és kialakult a nemzeti egység az áttérés gondolata kérdésében, ugyanakkor nemhogy a baloldal nem csatlakozott a

kezdeményezéshez, de az elégedetlen nacionalisták egy csoportját is arra motiválta a megváltozott helyzet, hogy egy új pártot hozzanak létre Jó Párt néven.

Kétségtelen, hogy az elnöki rendszerre való átmenet terén a legfontosabb katalizátorként a már említett 2016-os puccskísérlet hatott. A török polgárok döntő többsége jelentős nemzeti traumaként élte meg az eseményeket. A július 15-i államcsíny-kísérletet követő 6. napon bevezették a rendkívüli állapotot, és a török politikai elit soha nem látott egységfrontba tömörült az államrend megdöntésére törő fegyveresekkel szemben. A nemzeti egység illúziója hamar szertefoszlott, de az AKP és a MHP irányvonalát követő nacionalisták egymásra találtak, ami jó alapot képezett Recep Tayyip Erdogan elnök és közvetlen támogatói számára, hogy élve a pszichózis okozta légkörrel, a társadalom egy szűk többségét a projekt mellé állítsák. A politikai helyzet bizonytalan mivoltát azonban jól jelzi az is, hogy a puccskísérlet és az alkotmánymódosításról szóló népszavazás között eltelt időben csökkent az áttérést támogatók aránya, és a terv csupán a szavazók 51,4%-os többségének nyerte el a tetszését.

5. Az elnöki rendszerre való áttérés főbb okai és kezdeti kritikája

A 2016-os puccskísérlet okozta pszichózis idején természetes volt a török nép részéről az az igény, hogy épüljön ki egy erős civil kontroll a demokrácia védelme érdekében, hogy ne ismétlődhessenek meg a július 15-i események. Bár a társadalom leginkább azt szeretne volna, hogy az állam legyen képes önmaga és polgárai megvédésére, az AKP saját pozícióinak megerősítésére igyekezett felhasználni a helyzetet.

A 2016-os események után az AKP több, jellemzően hatalomtechnikai okkal magyarázta az elnöki rendszerre való áttérés melletti kiállását. A legelső és egyben legfőbb ok a politikai stabilitás megőrzésének igénye. A masszív kormányzó többség megteremtése motiválta Erdogant és a török kormánypártot. Az egyik bizonyíték erre az, hogy a rendszert úgy álmodták meg, hogy abban csak egy egypárti parlament szerepel, amit a nép az elnökkel egyidőben választ meg. Ennek az a praktikus oka, hogy így az elnök és a parlamenti többség ugyanabból a pártcsaládból kerül ki, és elkerülhetővé válik egy kényszerű együttélés, ahol más ideológiát képvisel a nemzetgyűlés és az államfő. (Kaya, 2017:39)

A második ok az AKP politizálása mögött az, hogy számolnak a politikusi személyiségek közötti vitákkal mint destabilizáló tényezővel. A politikai bizonytalanság nemcsak a rendszerből, hanem a politikusok interperszonális viszonyaiból is fakadhat. Nem lehet eltekinteni attól a tényezőtől, hogy milyen a személyes és emberi viszony a köztársasági elnök és a parlament tagjai között. Abban az esetben, ha az elnök nem bízhat a nemzetgyűlésben, olyan viták kezdődhetnek, mint az 1990-es években, és Törökország újfent kormányozhatatlanná válna. A már működő elnöki rendszerek azt mutatják, hogy ahol megvan ez a konfliktus, és egy-egy vitát képesek is politikai úton rendezni, ott ez a folyamat az

elnök és az elnöki rendszer további erősödéséhez vezet. (Kaya, 2017:41) Ha a jelenlegi politikai helyzetet vesszük alapul, akkor látni kell, hogy Recep Tayyip Erdogan esetén egy nagyon erős és karizmatikus személyiséggel van dolgunk. Ebből pedig az származik, hogy az elnöki rendszerben ő politikailag akkor is erősödhet, ha konfliktusba keveredik a nemzetgyűléssel, hiszen abból jó eséllyel győztesen emelkedik ki. Ezzel együtt pedig tovább koncentrálja a hatalmat, és még kevesebb beleszólása lesz az ellenzéknek vagy a civileknek abba, hogyan is kormányozza az országot.

A harmadik markáns ok az AKP elnöki rendszert pártoló politikája mellett az, hogy az feljogosítja az elnököt arra, hogy radikális lépésekkel biztosítsa saját hatalmát, és ezzel együtt az ország problémamentes kormányzását. Az elnök és a nemzetgyűlés között esetleg fennálló feszültségek orvoslására a török rendszer feljogosítja az államfőt arra, hogy ha szükségesnek látja, akkor feloszlathatja a parlamentet, és előrehozott választásokat írhat ki. (Kaya, 2017:41) Ugyanakkor ebben az esetben is az elnöki hatalom túlzó bebiztosításával állunk szemben. Természetesen az AKP politikusai azzal indokolják ezt a lépést, hogy így jobban garantálható Törökország békés és kiegyensúlyozott kormányzása, ugyanakkor egyértelműen látszik, hogy a rendszer az elnököt favorizálja, a parlament egy konfliktus esetén nem egyenrangú partner, és nem töltheti be teljesen a fékek és egyensúlyok szerepét.

A negyedik kormánypárti érv az elnöki rendszer mellett, hogy az nem csupán az etnikai sokszínűsége, hanem a politikai ideológiák pluralizmusán is felül tud emelkedni. A török politikai szcénát tekintve nem elhanyagolható az a tényező sem, hogy a köztársasági elnök az egyik párt jelöltje, jellemzően annak első embere lehet. Az elnöki rendszer az elnököt adó párt dinamikájára is komoly hatással van. Hatványozottan igaz ez abban az esetben, ha az államfő jól végzi a munkáját és népszerű a választók, de különösképpen a párttagok körében, ugyanis megerősítheti őt a párt élén. (Kaya, 2017:45) Az erős köztársasági elnök erős pártelnökök működését eredményezi, ezáltal tovább merevedhet maga a pártrendszer, amely 2002 előtt dinamikusán változott, ám az AKP hatalomra jutása óta kevés jelentős változáson ment keresztül.

A fenti politikai motivációkat figyelembe véve két alapvető scenárió mutatkozott Törökországban az elnöki rendszer bevezetése idején. Az optimista elképzelés szerint az elnöki rendszer fenti elvek szerinti működése esetén növekszik a polgárok részvétele a demokratikus döntéshozatali mechanizmusokban, és az elnök képes lesz megjeleníteni és képviselni a sokszínű török társadalmat. A pesszimista forgatókönyv szerint nem lesz elégséges a politikai kontroll az elnök felett, aki így egyre inkább centralizálhatja a török politikai erőteret, és egyre jobban kizárhatja riválisait a hatalom gyakorlásából. (Aygen, 2017:176) Az elmúlt néhány év azt bizonyítja, hogy a negatív scenárió megvalósulására sokkal nagyobb az esély, mint a pozitívra, és ez ahelyett, hogy stabilizálná Törökország helyzetét, további bizonytalansági tényezőket szül. Elég arra a szituációra gondolni, mely éppen jelen cikk írása közben is fennáll. Szíriában a polgárháború az utolsó fázisába ért, az orosz támogatást élvező kormánycsapatok offenzívát indítottak az utolsó lázadó

tartomány, Idlib ellen. A hadművelet során három tucat török katona vesztette életét egy bombázásban. A súlyos és tragikus veszteségért Recep Tayyip Erdogan török államfő a Nyugatot okolja és az országban élő mintegy 3,6 millió menekült és migráns előtt megnyitotta a határokat. Az elnök túlzott hatalomkoncentrációja vezetett ehhez a kiszámíthatatlan lépéshez, ami egyszerre okoz zavart mind belföldön, mind pedig külföldön és a török külpolitikában.

Amellett, hogy az AKP politikusai optimistán tekintettek az elnöki rendszerre való áttérésre, annak bevezetését megelőzően is voltak olyanok, akik aggodalmukat fejezték ki. A legfőbb ellenérvek között azt hozták fel, hogy az elnöki kormányzás könnyen rendeleti kormányzáshoz vezethet, és az elnök törvényalkotó tevékenysége felett nem lesz kellő kontroll. Ahogy az még említésre kerül később, a mai török ellenzék ezt a kritikát máig hangoztatja. A második, gyakran felhozott érv az volt, hogy a köztársasági elnök nem lesz felelős a parlament előtt, azaz nem kell elszámolnia tetteivel mások előtt, ez pedig a modern demokráciák egyik alapvető jellemvonása. A harmadik markáns érv pont az volt a kritikusok részéről, amit az AKP a rendszer pozitívumának gondolt. Míg a kormánypárt a kormányzás stabilitását látta abban, hogy ugyanakkor kerül majd megrendezésre a köztársasági elnöki és a parlamenti választás, addig az óvatosabbak a hatalom koncentrációjának veszélyeivel érveltek. (Kücü, 2016)

Az elnöki rendszerre való áttérés előtt a török ellenzék is több, sokszor retorikai jellegű kritikával is előállt. A Köztársasági Néppárt részéről legtöbbször az hangzott el, hogy az AKP nem a nagyvilágban megszokott elnöki rendszereket akarja lemásolni, hanem valami sajátosan török és autoriter rezsim kiépítésére törekszik. Azt is többször elismételték, hogy az országnak számos más, fontosabb problémája van, mint az elnöki rendszerre való áttérés. Sőt, a kormánypártot azzal is megvádolták, hogy az egészért azért erőlteti, mert titokban megegyezett Abdullah Öcalannal, a PKK kurd terrorszervezet fejevel, és a köztársasági elnöki rendszerre való áttérés ennek a paktumnak a része. (Bayram, 2016:40) A Nacionalista Akciópárt politikusai például felhozták azt, hogy az elnöki rendszer a föderatív államok sajátja, és mint ilyen, Törökország autonóm tartományokra való felosztásához, a török állam széteséséhez vezethet. Persze a MHP vezetőinek azzal az őket érő kritikával is számolniuk kellett, hogy éppen a párt egykori vezetője, Alparslan Türkeş volt az, aki az elnöki rendszer ötletét először felvetette a török közbeszédben. (Bayram, 2016:41)

Az elnöki rendszerre való áttérés előtt általános, rendszerszintű kritikákat még az amúgy a kormányhoz közel álló szakértők is papírra vetettek. Ezek közé tartozik az, hogy az elnöki rendszer legitimációs válsághoz vezethet, hiszen mind a parlament, mind pedig az elnök érezheti, hogy maximális népi támogatottsággal bír, hiszen mindkettőt a választópolgárok emelték hatalomra. Nemcsak rivalizálásra kell itt gondolni, hanem arra is, hogy mindkettő joggal tekinti magát a nép szószólójának. Félték a török elnöki rendszer esetleges merevségétől is. Attól tartottak, hogy az adott időre megválasztott köztársasági elnök majd nem lesz visszahívható, így krízishelyzetben nem lehet a hibáit korrigálni. (Aslan, 2015:18)

6. Az elnöki rendszerbe kódolt veszélyek

Az elnöki típusú demokráciáknak minden esetben lehetnek árnyoldalai, és ez nincsen másképpen Törökországban sem. Ezek közül az egyik markáns probléma az, hogy az államszervezet hatalmi ágai nem minden esetben különülnek el megfelelő módon. Egy ilyen esetben egymás munkáját akadályozzák, egy szélsőséges helyzetben pedig az állam működésében léphetnek fel számottevő rendellenességek, mint ahogy az az Amerikai Egyesült Államokban 2018-ban meg is történt, mikor a Szenátus hosszú ideig nem volt hajlandó megszavazni a szövetségi költségvetést. (Güler, 2018:306) Bár a jelen török politikai valóságban nehezen lehet elképzelni hasonló ellenszegülést, elméletileg ilyen anomália török földön is előfordulhat. Az erős elnök személye is arra enged következtetni, hogy nem számíthatunk ehhez hasonló presztízsharcra, sokkal inkább erőből fognak megoldódni az ilyen típusú konfliktusok, azaz a hatalmi ágak nem fogják egymást ellenőrizni, hanem az elnök szava lesz a döntő.

A másik reális veszélyt az jelenti, hogy a politikai játszmákban a „mindent vagy semmit” stratégiája fog érvényesülni. (Güler, 2018:307) Magyarán az egymással esetleg rivalizáló hatalmi ágak, nevezetesen a törvényhozói és a végrehajtói hatalom képviselői minden esetben minden akaratukat igyekeznek majd rákényszeríteni a másik félre. Nem kompromisszum születik, hanem vagy az államfő vagy a nemzetgyűlés kerül ki győztesen a küzdelmekből, és a másik oldalnak egyetlen elképzeléséből sem lesz politikai valóság.

A harmadik és egyben a legtöbbet hangoztatott veszély az, hogy az elnök autoriterré, szélsőséges esetben akár zsarnokká is válhat. Nem véletlen, hogy az elnöki rendszerre való áttérést olyan erős politikai személyiségek kezdeményezték mint Turgut Özal, Süleyman Demiel és Recep Tayyip Erdogan, akik maguk is megmutatták politikai karrierjük során, hogy szeretik, ha övék a döntő és utolsó szó. Nem melleleg találunk a világtörténelemben olyan helyzeteket, például a latin-amerikai országokra gondolva, melyekben az elnöki rendszer egy keménykezű vezető hatalomra jutásával diktatúrává lett. (Güler, 2018:309) Az állam erőszakos fellépésével jellemezhető nyílt diktatúra biztos, hogy nem lett azzal, hogy az 1982-es alkotmány módosításával Törökországból elnöki típusú rezsim lett, de egyre inkább azt tapasztalhatjuk, hogy Erdogan személye a döntő egy sor olyan bel- és külpolitikai kérdésben, amelyben régi harcostársai, Abdullah Gül vagy Ahmet Davutoglu sem mindig osztja a nézeteit. A diktatúra elkerülésének az is lehet a záloga, hogy több befolyáshoz jutnak a szakemberek. Ha Erdogan már nem bízik régi barátaiban, akkor legalább mai szakértői gárdájára támaszkodhatna nagyobb mértékben.

A negyedik veszély az, hogy a hatalom koncentrációjával az államigazgatás rendszere a mainál is sokkal bürokratikusabbá válhat. (Güler, 2018:310) A Török Köztársaság hagyományosan bürokratikus. Ebben szerepe lehet annak is, hogy sok esetben a hasonlóan bürokratikus francia modellt igyekeztek átültetni az anatóliai talajba, de annak is, hogy a török néplélektől sem áll messze a túlzott szigor és bonyolult ügymenet. A fokozódó bürokratizálódás veszélye azért is szomorú, mert a

modern technológiák térnyerésével, az e-állam elterjedésével inkább arra lehetne számítani, hogy a polgár élete ebben a tekintetben könnyebbé válhatna.

A konszenzuskeresés kényszerének a hiánya jelenti az ötödik potenciális veszélyhelyzetet. A köztársasági elnök túlzott autonómiája oda vezethet, hogy az elnöki rendszert kiszámíthatatlanná teszi. Általában az elnöki rendszerek előnyei között szokták azt számon tartani, hogy az elnök önállóan is képes jogszabályokat alkotni, illetve már meglévő rendszereken változtatni. (Güler, 2018:306) Ám ebben az esetben ez a nagyfokú elnöki autonómia azt eredményezheti, hogy egyszerre fordulhat elő egy belföldi politikai krízis Törökországban, miközben az ország pedig elszigetelődik a nemzetközi diplomáciában.

A hatodik veszélyhelyzet nem gyakori, de előfordulhat. Számolni kell azzal is, hogy a köztársasági elnök megbízatása idején meghal vagy pedig lemond. (Akçakaya-Özdemir, 2018: 937) Miután a kiépülőben lévő török elnöki rendszer túlságosan is az elnök személyére van kihegyezve, sebezhető. Ha az elnök valamilyen oknál fogva már nem képes ellátni a feladatait, maga a politikai rendszer és az állam működése juthat egy nehezen kezelhető krízishelyzetbe.

7. Az elnöki rendszerre való áttérés kortárs kritikája

Az elnöki rendszer alig több mint két éve működik Törökországban, de egyre többen kritizálják, illetve gondolják úgy, hogy érdemes lenne visszatérni az azt megelőző szisztémához. Nemcsak arról van szó, hogy a hagyományosan ellenzéki körök részéről fogalmaznak meg kifogásokat, hanem az AKP egykori belső köreiből is kerülnek ki olyanok, akik osztják a fenti véleményt.

Az egyik legmarkánsabb és legrelevánsabb szószóló maga is volt már köztársasági elnök. Abdullah Gül, aki egykoron Recep Tayyip Erdogan egyik legközvetlenebb barátja volt, s ennek is köszönheti, hogy 2007 és 2014 között ő töltötte be az államfői szerepkört, éles bírálattal állt elő egy 2020 februárjában publikált interjújában. Gül szerint 180 fokos fordulatra lenne szükség. Ezt elsősorban azzal indokolja, hogy szerinte a kormánypárt teljes mértékben eltért az alapításkori eszméktől és értékektől. Gül azt is hozzáteszi, hogy érthető, hogy Törökország traumákon ment keresztül, különösképpen a 2016-os eseményeket nagyon nehéz feldolgozni, de az országnak mindezen negatívumok ellenére a nyugati, demokratikus országokat kell példaképpül választania és azokra kellene hasonlítania. A volt államfő arról is meg van győződve, hogy az ország gazdasági nehézségei is csak akkor lesznek orvosolhatók, ha haladéktalanul visszatérnek a jogállamiság eredeti értelmezéséhez. Az interjú arra is kitér, hogy Abdullah Gül tartja magát ahhoz a régebben is megfogalmazott nézetéhez, miszerint „a török embernek nem az a dolga, hogy elnökösködjön”. Mindenkit emlékeztet arra is, hogy köztársasági elnökként is a parlamentáris rendszer híve volt. Gül aláhúzta, hogy az 1982-es alkotmányt ugyan a puccsisták azzal a szándékkal fogalmazták meg, hogy az ő érdekeiket szolgálja, és a junta vezetőjét, egy katonatisztet ültessen a köztársaság

élére, ám ebből az alaptörvényből egy sajátosan török vezetési modell nőtt ki, ami szerinte megfelelően működött. (Tasgetiren et al., 2020)

Érdeemes megjegyezni, hogy az elnöki rendszert nem csupán a párt belső köreitől már régebben eltávolodott szereplőt ellenzik, hanem az AKP belső köreiben is akadnak elégedetlenkedők. Ezek a hangok a 2019-es önkormányzati választások gyenge szereplése után még jobban megerősödtek. Sőt, miután a megismételt isztambuli voksolást a kormánypárt az azt megelőzőnél is rosszabb eredménnyel bukta el, a frakción belül is felmerült a visszatérés gondolata. Ugyanakkor a belső kritikák el lettek fojtva, és Recep Tayyip Erdogan kijelentette, hogy „ha hiányosságok vannak, azok megoldhatók, de szó nincs az elnöki kormányzati rendszer visszavonásáról”. (BBC News, 2019)

A politikai szövetségeseken és a szövetségeseiből lett riválisokon kívül a tudományos élet kiválóságai is kritikával illetik az új rezsimet. A jogászok például arra hívják fel a figyelmet, hogy az elnöki rendszer bevezetését több, jogi szempontból jelentős hiba kísérte. Ezek közé tartozik az, hogy a két rendszer közötti átmenet idején, 2018. július 10. reggel és délután 3 óra között – jogi értelemben – nem volt hivatalos elnöke a köztársaságnak. Hasonlóképpen tévesen jártak el az Erdogan-adminisztráció munkatársai akkor, mikor az első tizenkét elnöki rendeleten nem tüntettek fel dátumot. Az átgondolatlanságból és a figyelmetlenség miatt kialakuló hibákon túl, súlyosabb problémák is felmerülnek a jogalkotásban, melyek háttérben személyi döntések húzódnak meg. Erre példa az az eset, mikor 2018. július 9-én a rektori kinevezések kapcsán eltörölték azt a feltételt, ami szerint a jelöltnek minimum három évnyi professzori tapasztalattal kell rendelkeznie. Ezt követően, miután a kormányhoz közel álló Nuri Aydinból rektor lett, a jogszabályt visszaalakították az eredeti formájára. (Gözler, 2019)

Nyilvánvaló, hogy a köztársasági rendszerre való áttéréssel szemben nem csupán az AKP egykori és mai egyes politikusai nyilvánulnak meg, hanem kifejezett kritikát fogalmaznak meg az ellenzéki erők is. 2019-es relatív választási sikere után a CHP vezetője, Kemal Kilicdaroglu a nemzetgyűlésben felszólalva arra panaszkodott, hogy a köztársasági elnök nem pártatlan, munkáját nem kiegyensúlyozott módon végzi. Erre hivatkozva népszavazást követelt. A török sajtónak nyilatkozó Kilicdaroglu kifejtette, hogy a CHP diadalával végződő, megismételt isztambuli főpolgármesteri választás is megmutatta, hogy a török pártrendszer átalakul, a többpólusú politikát felváltja két szövetség, két koalíció harca, amihez a politikai rendszernek is igazodnia kellene. Az ellenzéki pártvezető szerint a helyhatósági választásokat követően az AKP meggyengült, ám azáltal, hogy még mindig övé a parlamenti többség és az elnöki pozíció, visszaél hatalmával, ezért fontos és jó lenne a parlamenti rendszerre való visszatérés a CHP álláspontja szerint. (Isik, 2019)

A kurdbarátnak tartott Népek Demokratikus Pártja (Halklarin Demokratik Partisi, HDP) leginkább azt kifogásolja, hogy az elnöki rendszerben egyetlen ember szava annyit ér, mint a 600 fős parlamenté. A HDP képviselőcsoportja részéről Saruhan Oluc aláhúzta, hogy nemcsak az a baj, hogy a parlament alárendelt szerepet kapott, hanem az is, hogy valójában nem is tölti be törvényalkotó feladatát, hiszen –

véli az ellenzéki képviselő – az AKP-frakció nem maga fogalmazza meg a törvényjavaslatokat, hanem azokat készen kapják a Bestepe-palotából. Muharrem Erkek, a CHP alelnöke ehhez azt is hozzáteszi, hogy az elnöki rendszerben rendeleti kormányzás zajlik. Számos jogkört elvettek a TBMM-től és azokat a minisztériumokhoz vagy a köztársasági elnök hivatalához allokálták. (Solaker, 2019)

Jogászok azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy ahogy át lehetett térni az elnöki rendszerre, úgy akár vissza is lehet térni a parlamentáris szisztémához. Az ellenzéknek megvan az a képviselői helye, 200 fő, amellyel alkotmánymódosítást kezdeményezhet, ám az AKP és a MHP szövetségének nincs meg a kétharmada ahhoz, hogy az ellenzékot kizárva hozzanak meg egy ilyen jelentős lépést. Abban az esetben, ha 360 képviselő megszavazna egy ilyen változást (az AKP-nak 291 honatyája van), akkor azt ellen kell jegyeznie a köztársasági elnöknek, a kérdést pedig népszavazásra is fel kell tenni. Ha esetleg 400 képviselő szavazna azonos módon, akkor erre a két dologra nem lenne szükség, ugyanakkor ennek nincsen politikai realitása a mai török helyzetben. (Köylü, 2019)

8. Következtetések

Az Igazságosság és Fejlődés Pártja 2002-es választási győzelme után igyekezett konszolidálni a török politikai és gazdasági rendszert. Az eleinte óvatos és átgondolt reformok után azonban egyre inkább rendszerszintű átalakításra törekedtek. Elterjedt az a nézet, hogy a Gezi parki eseményekig, azaz 2013-ig tartott az AKP-kormányok azon korszaka, mely során a társadalmi elvárásokkal összhangban vezette az országot. Az az elképzelés is sokak által elfogadott, hogy a 2013 decemberi korrupciós botrányok és az Erdogan-Gülen-párharc kiéleződése után erősödött fel az a kormányzati szándék, hogy gyökeresen átszabják a török politikai rendszert. Ugyanakkor az elnöki rendszerre való áttérés jogi tervezete már 2012-ben napvilágot látott. (Colak et al., 2017:119) Mindez azt mutatja, hogy a politikai szándék az elnöki rendszerre való áttérésre már egy évtizede meglehetett, a népi elégedetlenség és a botrányok csupán ürügyül szolgáltak arra, hogy a politikai szándékból valóság legyen.

Áttekintve az elnöki rendszer bevezetésének történelmi előzményeit, pozitív és negatív következményeit, megállapítható, hogy a változás a domináns politizálás előretörését hozhatja. Ez különösképpen igaz akkor, ha nem veszítjük szem elől azt, hogy a török politikai kultúrában a pártvezér szerepe mennyire kulcsfontosságú, a pártfegyelem mennyire erős. (Colak et al., 2017:122)

A jelen köztársasági elnök, Recep Tayyip Erdogan pedig egy radikális fordulatot akar, aminek szimbólumaként a Bestepe városrészben történt fejlesztéseket lehet tekinteni. A Bestepe-fordulat tulajdonképpen egy társadalommérnöki próbálkozás, mely során az elnöki rendszer csupán eszköz. Eszköz ahhoz, hogy magát az egyre inkább világivá és nyugatiassá váló török társadalmat átalakítsák konzervatív és vallási gyökerű elképzelések alapján.

(Alaranta, 2017:8) Recep Tayyip Erdogan politikáját a 2000-es években úgy lehetett értelmezni, hogy a muszlim tömegek igényeit figyelembe vevő demokráciát akar építeni, a 2010-es években viszont már egyre inkább úgy tűnik, hogy a fogyatkozó társadalmi támogatás okán maga akar muszlim tömegeket gyártani azzal, hogy átszervezi az államot.

Felhasznált szakirodalom

- AKCAKAYA-ÖZDEMİR (2018): *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasal İstikrar*. In: Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 53. évf, 3. szám, 922-944. o.
- ALARANTA, Toni (2017): *Turkey's Political Direction – Authoritarianism, Liberal Democracy or Dissolution?* The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki
- ASLAN, Ali (2015): *Türkiye İçin Başkanlık Sistemi – Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma*. SETA, Ankara
- AYGEN, Murat (2017): *Başkanlık Sistemi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Örneği*. In: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27. évf., 2. szám, 167-176. o.
- BAYRAM, Salih (2016): *Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmaları*. SETA, Ankara
- COLAK-SENER-BILGILI (2017): *Comparative Analysis of the Turkish Presidential System with Government Systems Including Separation of Powers*. In: Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18. évf., 1. szám, 114-127. o.
- COLAK-UZUN (2017): *Türk Siyasal Hayatında Başkanlık Sistemini Gündeme Getiren Liderler: Türkeş, Demirel, Özal ve Erdoğan*. In: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 50. évf., 10. szám, 196-214. o.
- GÜLER, Tahsin (2018): *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri*. In: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21. évf., 39. szám, 299-322. o.
- KAYA, Burak (2017): *Türk Tipi Başkanlık Sistemi Önerisinden Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemine*. In: Yönetim Bilimleri Dergisi, 15. évf., 30. szám, 27-50. o.
- KAYMAL, Cansu (2017): *Başkanlık Sistemi ve İstikrar Arasındaki İlişki*. In: Strategic Public Management Journal, 3. évf., 6. szám, 150-167. o.
- TURAN, Menaf (2018): *Türkiye’nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*. In: Social Sciences Research Journal, 7. évf., 3. szám, 42-91. o.
- YAMAN, Abdulsemet (2014): *Başkanlık Sistemi Uygulamaları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*. In: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24. évf., 1. szám, 83-98. o.
- YILMAZ, Mehmet (2019): *A török politikai rendszer átalakulása 2002 és 2018 között*. Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola, Budapest, (doktori értekezés)

Internetes források

- BBC NEWS (2019): *Cumhurbaşkanı Erdoğan parlamenter sisteme dönüş tartışmalarına son noktayı koydu* (https://www.haberler.com/cumhurbaşkanı-erdogan-parlamenter-sisteme-donus-12212975-haberi/?fbclid=IwAR2b3MrEMYFiiiAeJVVd-fl3 IBv9uaeg-ndlu0yb3UDG-Qo_SnMU0kVb_A) Letöltve: 2020. március 4.

- GÖZLER, Kemal (2019): *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Uygulamadaki Değeri – Bir Bucuk Yıllık Bilanço.* (http://www.anayasa.gen.tr/cbhs-bilanco.htm?fbclid=IwAR3PEu3KkOd4ZR12YLdhKMY6DnaZ3gxvN5gmc14ddESW_M867Z1gi8FIqO6A) Letöltve: 2020. március 4.
- ISIK, Asli: *CHP parlamenter sistemde ısrarcı* (<https://www.dw.com/tr/chp-parlamenter-sistemde-%C4%B1srarc%C4%B1/a-49379153>) Letöltve: 2020. március 7.
- KÖYLÜ, Hilal (2019): *Parlamenter sisteme dönüş mümkün mü?* (<https://www.dw.com/tr/parlamenter-sisteme-d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F-m%C3%BCmk%C3%BCn-m%C3%BC/a-49532022>) Letöltve: 2020. március 4.
- KÜCÜK, Adnan (2016): *Cumhurbaşkanlığı sistemine yönelik eleştiriler* (<https://www.star.com.tr/acik-gorus/cumhurbaşkanlığı-sistemine-yonelik-elestiriler-haber-1172257/>) Letöltve: 2020. március 7.
- MEPA NEWS (2019): *Anket: "Türkiye'de halk parlamenter sisteme geri dönmek istiyor"* (<https://www.mepanews.com/anket-turkiyede-halk-parlamenter-sisteme-geri-donmek-istiyor-27464h.htm>) Letöltve: 2020. március 4.
- SOLAKER, Gülsen (2019): *Cumhurbaşkanlığı sistemiyle geçen bir yılın bilançosu* (<https://www.dw.com/tr/cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-sistemiyle-ge%C3%A7en-bir-y%C4%B1n-bilan%C3%A7osu/a-49265227>) Letöltve: 2020. március 7.
- TASGETİREN-CAKIR-OGUR: (2020): *Abdullah Gül: Parlamenter sisteme dönmek şart* (https://www.karar.com/parlamenter-sisteme-dnemek-art-1478730?fbclid=IwAR3Z4oz6-U44G25pWbqqldwKChKh_E1RUsFH_icfbMjBDsA00UYFmOlfzU4) Letöltve: 2020. március 4.
- YENİ SAFAK: *Halkın demokrasi dersi: 2007 anayasa referandumunu* (<https://www.yenisafak.com/secim-re/fer/andum-2007>) Letöltve: 2020. március 7.

IV. ABSTRACTS

One District, One Wine Card, Five Wine Regions

Gergely BITAI

(Sommelier)

XXII. district is the Wine City of Budapest. Due to its history, there are still active wineries here, and the future winemakers are educated by one of the oldest schools in the district, the Soós István Winery Vocational High School. The vineyard and experimental farm of Budapest, which are also under the care of the Winery Vocational High School, are located here as well. The Promontorium Wine Knight Order, the Budafok Champagne and Wine Festival held every autumn, and the monthly Cellar Tour program series all play an important role in preserving the traditions. Twelve partners from five Central European countries took part in the *You In Herit* project, launched in 2014, and the municipality of Budafok-Tétény coordinated the cooperation as a leading partner. The project aims to involve young people in the preservation of traditional professions. It also intends to preserve the viticulture past of Budafok as a cultural heritage. In the area that once grew a lot of grapes, today the cellars of five different wine regions can be found. The Budafok Wine Card was compiled from the palette of winemakers active here for the restaurants of the district. Finally, the wineries operating in Budafok are described.

Keywords: Budafok, Wine City, Winery, Preservation of Traditions, Budafok Wine Card, You In Herit Project

Wine and Identity

Iván András BOJÁR

(Art Historian, Writer)

Can the diversity of Hungarian wines be paralleled with Hungarian national characteristics? The privileges of Hungarian wine culture suggest

this. The essay addresses the questions of how wine is related to the growing landscape, whether grapes could still be grown in the Hungarian capital, and what architectural solutions can express the wine culture community.

Keywords: Hungarian Wine Culture, National Identity, Buda, Tokaj, Winery, Contemporary Architecture

**Cool, Nostalgic, Ironic, Grotesque –
Still-Life Modifications in Contemporary Art**

DR. Szilvia CSANÁDI-BOGNÁR

(Assistant Professor, Tomori Pál College)

The most important subject of classical still-life was the material determination of human being, including the necessity of nutrition and the pleasure what food can cause. In the traditional still-life, besides depicting beauty and wealth, organic materials as emblems of mortality were surrounded by some kind of melancholy. In consumer culture, however, our attitudes toward food have fundamentally changed, and contemporary art responds sensitively to this alteration. Artworks examine consumer trends and marketing representations of food from many different aspects. Still-life motives and groceries most often only serve as a starting point for a critical presentation of social habits. The essay draws attention to art theoretical and social theoretical questions of contemporary still-lives, and outlines the possible rhetorical attitudes of these types of art works.

Keywords: Still-Life, Contemporary Art, Consumer Culture

**Supplements and Fragmentary Contributions to the Attempted Definitions
of (Hungarian) Folk-Play and the Questions Pertaining to Its Cultural History**

PaedDr. Gizella CSEH

(teacher, journalist, guide)

The folk-play was a defining type of theatrical play and dramatic genre of Hungarian cultural history in 19th and 20th centuries. The goal of the essay is to examine the cultural history of the chosen play, and to analyse the role of the dramas in Hungarian cultural history. It also discusses the specificities of

the genre in Hungary, respectively attempts to discover the world revealed from dramatic works.

Keywords: Folk-Play, Genre, Dramatic Genre, Drama History, Cultural History

**Wine Tourism or Wine Trade?
Directions for Finding a Way in Tokaj-Hegyalja**

Nikolett DROTÁR

(PhD Candidate, University of Debrecen)

There has been a significant change in the wine supply and wine tourism of Tokaj-Hegyalja in the last 20 years. One of the reasons for the change was the change in property and ownership relations that was brought about by the emergence of foreign investors. Reductive winemaking technology, already used in the world's wineries, has also been used in their wineries in Tokaj-Hegyalja. Thanks to the new technological process, wine making has become more economical and the supply market has expanded. In addition to the traditional Tokaj wines typical of the closed wine region, new planting wines, blended wines, estate wines and vineyard selections have appeared. The question, however, is whether Tokaj-Hegyalja can retain its tourist image with the traditional way of making Tokaj Aszú and its market position?

Keywords: Tokaj-Hegyalja, Wine Tourism

Sobriety and Ecstasy – Contributions to the Philosophy of Wine.

Dr. Zoltán FRENYÓ

(College Professor, Tomori Pál College)

The paper aims to demonstrate the relationship between rationality and irrationality within the scope set by Béla Hamvas's works "The Philosophy of Wine" and Roger Scruton's "I Drink, So I Am".

Keywords: Rationality, Irrationality, Illumination, Entrancement, Philosophy of Culture.

Entwicklung des Weinbaus und der Weinherstellung in Budafok**László GARBÓCI***(Heimatforscher, Leiter des Sándor-Mihalik Kreises für Heimatforschung)*

Traubenkultur in dem Altertum und in dem Mittelalter. Weinkultur in Budafok im 18. Jahrhundert. Blütezeit in der Mitte des 19. Jahrhunderts. Reblausplage und die Herausbildung des Weinkellersystems danach.

Our Life and the Earth – Is Sustainable Development Possible?**GYULAFFY Béláné Dr. Mária BERÉNYI***(College Professor, Tomori Pál College)***Krisztina HOLMÁR***(College Associate Professor, Tomori Pál College)*

The motion and smooth functioning of the Earth is a determining criterion for the whole environment. In case of a problem, it indicates the need for change with natural changes. Plastics, chemicals have allowed for production growth, but humanity has ignored the signs of the environment. The need for a paradigm shift has already been highlighted by the 1992 Rio de Janeiro Conference. Since then, humanity has realized that sustainable development can only be achieved through the development of a new cooperative system, and this is our only way to preserve humanity and flora and fauna, but this is a rather costly task.

Keywords: Natural Changes, Climate Issues, Sustainable Development

The Man Who Looked inside the Earth... Loránd Eötvös (1848-1919)**DR. Tibor HADHÁZY**

(Professor Emeritus, Physicist, Former Vice-Rector for Educational Affairs, University of Nyíregyháza)

Baron Loránd Eötvös was born in Buda on July 27, 1848. At the age of 17 he graduated from Piarist High School in Pest. Between 1867-1870, he studied physics, mathematics and chemistry at German universities. The field of Gravitational Studies was in the center of his scientific work. The torsion pendulum – which is named after and designed by him – played a crucial role in the exploration of underground mineral resources (crude oil, gas, iron ore, etc.) all over the world. His measurements with this device also served as a very important experimental background for A. Einstein's general theory of relativity.

His science organizing activity (he was the President of the Hungarian Scientific Academy for 16 years), his pioneering initiatives in the field of talent management and public education, and his role as sports organizer all contributed to Loránd Eötvös being the best-known and most honored physicist in Hungary. He died on April 8, 1919, at the Institute of Experimental Physics which was founded by him.

Keywords: Scientist, Teacher, Torsion Pendulum

Veränderungen des finanziellen und betrieblichen Rechnungswesens**Dr. Mihály HEGEDŰS**

(Hochschulprofessor, Tomori Pál Hochschule)

Das Rechnungswesen wurde seinem Inhalt nach zweigeteilt. Demnach können finanzielles und betriebliches Rechnungswesen voneinander unterschieden werden. Die zwei Teilgebiete sind unterschiedliche, jedoch miteinander in engem Zusammenhang stehende Begriffe. Der Hauptunterschied zwischen den beiden besteht darin, für wen das betroffene Teilgebiet Informationen bieten soll, wer die gewonnenen Daten nutzen kann. Die zwei Teilgebiete sind im ständigen Wandel: während das finanzielle

Rechnungswesen den Änderungen des Rechnungslegungsgesetzes folgt, verändert sich das betriebliche Rechnungswesen den Erwartungen entsprechend. Das betriebliche Rechnungswesen ist kein geregeltes Gebiet, deshalb kann es individueller und flexibler für das jeweilige Unternehmen maßgeschneidert werden. Das finanzielle Rechnungswesen bezieht sich auf die Vergangenheit, dies interessiert die Unternehmensleitung weniger, deshalb braucht man das betriebliche Rechnungswesen. Dabei treten Dimensionen der Gegenwart und der Zukunft in den Vordergrund. Das finanzielle Rechnungswesen legt großen Wert auf Genauigkeit, das betriebliche Rechnungswesen strebt nach Geschwindigkeit. Im Leben eines Unternehmens spielen beide Teilgebiete eine wichtige Rolle, die Unternehmensleitung muss ein genaues Bild über ihre Situation erhalten, aber eine grundlegende Erwartung ist es, möglichst schnell an Informationen zu kommen.

Schlüsselwörter: Rechnungswesen, Veränderungen, Informationen, Regelung

Sustainable Interest – Wine Tourism and Its Conditions

Krisztina HOLMÁR

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

GYULAFFY Béláné Dr. Mária BERÉNYI

(College Professor, Tomori Pál College)

With conscious further development, the unique natural, cultural and gastronomic values of a community can become a favorable tourist destination. In order to achieve this, after planning, conditions (natural, built and social) in the community must be linked, that is to say, accommodation facilities, gastronomy and wine-region attractiveness must be taken into account. This requires significant investment and thoughtful cooperation.

Keywords: Environmentally Friendly, Sustainable Tourism, Wine Tourism, Wine Regions

Artistic Life in Budapest Cafés

DR. KISSNÉ DR. BUDAI Rita

(College Professor, Tomori Pál College)

From the second half of the 19th century, cafés were prominent venues for social and cultural life. The role of Budapest cafés in the birth of modern Hungarian literature is a well-known fact. This study examines café visitors, the groups formed there and the legendary stories from the point of view of the fine arts. References in the artists' correspondence, contemporary photos and other documents complete the picture of the artistic life of the cafés.

Keywords: Budapest, Café, MIÉNK, Fine Arts, Painting

Einblick in die erzbischöfliche Küche von Kalocsa im 18. Jahrhundert. Kulinarisches Abenteuer im Hof von Erzbischof Adam Patachich

Adél LAKATOS

(Archivarin-Museologin, Historisches Archiv der Erzdiözese Kalocsa)

Das Inventar des Erzbischofs Adam Patachich aus dem Jahr 1784 bietet eine reiche Quelle für die Koch- und Esskultur der erzpristerlichen Höfe im 18. Jahrhundert. Durch dieses Inventar können wir in die Küche, Feinbäckerei und Kammern der erzbischöflichen Residenz einen Einblick gewinnen. Wir können die im Prunksaal, in einer Kredenz aufbewahrten, wertvollen Tafelgeschirre, Porzellane kennen lernen, mit denen man für Gäste vom hohen Rang anlässlich der Empfänge den Tisch gedeckt hat. Der Schauplatz des Alltagsessens war der sogenannte kleine Speisesaal in der Residenz, in der Nähe des Prunksaals. Die in der erzbischöflichen Küche benutzten Gegenstände und die Platzierung der Küche im Palais zeugt vom Weiterleben der Renaissance-Küche. Wir können aber auch die Zeichen der Veränderung beobachten. Die Erscheinung der Suppenteller zeugt von einer Innovation des 18. Jahrhunderts: das Mittagessen begann schon mit der Suppe. Die Boten der Neuen Welt sind auch in Kalocsa angekommen: der Kaffee, der Tee und die Schokolade. Im Pester Palais von Adam Patachich befand sich ein besonderer Kaffeosalon, wo er sich mit seinen Gästen der neuen Kultur des Kaffeegenusses widmete. Wir können die Küchengeräte und -gegenstände des Inventars mit den in der Erzbischöflichen Bibliothek befindlichen

Rezeptbüchern und Kochbüchern aus der Zeit von Erzbischof Patachich verbinden, damit unser kulinarisches Abenteuer noch vollständiger wird.

Schlüsselwörter: Gastronomie, Koch- und Esskultur im 18. Jahrhundert, neue Getränke im 18. Jahrhundert: Kaffee, Tee und Schokolade.

The Basics of Economics for Analysis of Liquidity

DR. MELLES Hagos Tewolde

(College Professor, Tomori Pál College)

Liquidity management has a great role in the economics of the corporations. It is the allocation of liquid resources over time for payment of obligation due and various investments that management undertakes to maximize shareholders wealth, it has the dynamic nature of providing of resources at times costs to the firm. For customers loans the benefit may arise because of lower transaction costs to the firm's customers. In both cases, the underlying unsynchronized cash flows must induce a demand or financial liabilities and equity capital to finance both the fixed and current assets needed by the firm's managers.

Most treatments of economics fail to discuss liquidity analysis in a manner that allows the reader to relate the topic to the disciplines accounting and finance. The purpose of this article is to relate liquidity analysis to the economist's profit maximization model. It does so by explaining economic costs, examining a number of constraints that affect managerial decisions, and relating economic concepts to financial statements.

Keywords: Immediate Short and Long Run Time, Average Cost and Revenue, Marginal Cost and Revenue. Constraint and Economic Profit Maximization, Opportunity Cost.

Red Pepper; Hungary vs. Turkey Analysis

Dr. ÖNHON Ömür

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

Turkey is the 3rd largest Red Pepper "*Capsicum Annuum L.*" producer in the world. However, ancient and traditional production methods lead to poor quality that resulted in low amount of exportation. Hungary's success in high quality production and relatively higher exportation compared to its lesser production amount are analyzed.

Keywords: Red Pepper, Capsicum Annuum L., Hungary, Turkey

Political Cookbook: Food, Power and Visual Representation in Hungarian Politics

DR. Monika Éva PÁL

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

In recent years, images showing eating politicians have become more common together with the revolutionary multiplication of images, especially in the social media. The article examines both the instrumental use of eating as a fundamentally private activity that may play a significant role in political mobilisation and image building, while also looks at the consumption of food as a useful metaphor mirroring power relations. The author argues that the political credo, the personality, the view, image of society may all play a role in what and how public figures eat or cook and how they create their own visual political cookbook.

Keywords: Food, Power, Visual Representation, Power Relations, Hungarian Politics

The Relationship and Effectiveness of Organizational Structure of Hospital Integration Models with the Principles of Transparency and Justice, and the Questions of One Source Allocation

Etelka SZIVÓS

(PhD Candidate, PTE Doctoral School / Deputy Director-General for the BKMK Hospital Kalocsa)

Introduction: In 2014, I graduated from the Healthcare Professional Management program, and the topic of my thesis was the examination of the first integrated hospitals. Based on the period of time since then, and with consideration of everyday practice, I believe that the organizational model of integrations would lead to more efficiency and effectiveness in the application of the divisional organizational structure model. The idea of integration in itself is an excellent idea for achieving the goals set out above, which were also articulated in the Semmelweis Plan. In its current form, it is also known as "Big fish eats small fish."

Objective: To draw the attention of health policy makers to the "side effects" of integrations, and to prove that the basic guidelines set out and envisaged in the Semmelweis Plan for the integration of hospitals have not been implemented.

Method: Comparison of currently available data based on recent years. Research at South Pest Central Hospital, presumably providing an example of rational integration, proving that distance as a factor plays a role in the effectiveness of integrations: qualitative method, quantitative method, secondary research, internal data analysis, retrospective research: document analysis. Descriptive Statistical Method: SPSS - Descriptives Statistics.

Results: There was no change in the supply structure, the organizational structure underwent a significant change. Independence was lost. Workflows have become longer. Achievements: bed occupancy, Material management: Just in time, Frame management. Cost effectiveness. Organizational structure: dissonance.

Conclusions: Currently, hospital integrations in Hungary are ineffective. The decrease in the number of parallel benefits is not relevant (due to distance and other reasons). We cannot talk about transparency at the moment. Achieving efficiency is more rational in a different organizational structure. The principle of justice is rather realized in a divisional organization. Allocation is not done according to needs. The integrations performed can be rational and irrational.

Keywords: Integration, Efficiency, Transparency

The Bestepe Change – A Critical Analysis of the Introduction of the Presidential System in Turkey

DR. YILMAZ Mehmet

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

In its multiparty period after 1946, the Turkish Republic founded in 1923 was characterized by a parliamentary system until 2018. Although from the 1960s until the Justice and Development Party (AKP) came to power in 2002, several members of the political and scientific elite urged a transition to a presidential system, this change did not have any political reality until the 2000s. After a series of failed and successful military coups and other events blocking a democratic development, the leaders of the AKP and the president Recep Tayyip Erdogan have decided to ask the Turkish citizens in a 2017 referendum for a radical overhaul of the system. Although the transformation has been approved by a very meagre majority of 51.5%, in 2018, Turkey introduced the presidential system. The past two years have demonstrated both the advantages and disadvantages of the regime. The present article is a reckoning of what political and legal criticisms can be made about the way the transition is unfolding and the content of the changes.

Keywords: Turkey, Presidential System, Parliamentary System, Justice and Development Party, Recep Tayyip Erdogan

Wine, Picture, Experience

Zoltán ZUGOR

(Visual Culture Specialist, Fine Artist)

In the first half of this study, Gumbrecht's theory of meaning-culture and presence-culture is introduced. In the next part, the cultural strata of the Balaton region are briefly reviewed, and then the new cultural phenomena of the 21st century, in which interactivity, experience and active cooperation of the participants are emphasized, are outlined. In light of these theories and processes, the structure and characteristics of the Balatonfüred Wine Festival and its accompanying events are demonstrated. Finally, in connection with one of the accompanying events, the Bor-Kép-Tár (Wine Picture Gallery) exhibitions, it is examined whether the presence-culture, the interactivity and the experience centeredness are present in the field of fine arts, or if it is rather the survival of the 19th century civic culture and its artistic approach.

Keywords: Culture, Fine Arts, Wine, Grape, Painting, Balatonfüred Wine Festival, Bor-Kép-Tár, Wine Picture Gallery